

segregacija u školama
ODGOJ ZA ISKLJUČIVOST

Pišu i govore:

Rade Dragojević,
 Nataša Govedić,
 Boris Beck,
 Bojan Munjin,
 Lovorka Kozole,
 Nataša Petrinjak,
 Jadranka Huljev,
 Kasum Cana,
 Trpimir Matasović

stranice 21-28

Čudovišta u razredu

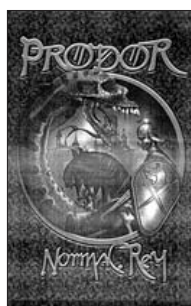
Boris Beck

zarez

ISSN 1331-7970

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 26. rujna 2002, godište IV, broj 88 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor: Norma C. Rey

Branim se šutnjom

Meri Štajduhar

stranice 8-9

Na meti: DHK

Mržnja više nije u modi

Andrea Dragojević

stranica 11

Esej

Svijet nakon 11. rujna

Noam Chomsky

stranice 14-15

Queer portal

Obiteljski zakon

Sandra Benčić,
 Iva Prpić

stranica 47

Razgovor: Petar Kubelka

Ciklička vizija života

Leila Topić

stranice 18-19

PROZA

Vedute Venecije - Predrag Matvejević

Vampir - Ognjen Spahić

Oudem - Marinela

stranice 41-45

zarez

Gdje je što

Info i najave 4-7

Martina Ivanuš, Agata Juniku, Karlo Nikolić, Oliver Sertić, Goran Štimac,

U žarištu

Akademija za ležeće policajce *Boris Beck* 3
 Kolektivna snaga raznolikosti *Biserka Cvjetičanin* 3
 Razgovor s Normom C. Ray *Meri Štajduhar* 8-9
 Vožd je stigao! *Trpimir Matasović* 10
 Nedovršena polemika *Grozdana Cvitan* 10
 Mržnja više nije u modi *Andrea Dragojević* 11
 Razgovor s Oliverom Milosavljević i Ivom Goldsteinom *Omer Karabeg* 12-13
 Jamči li domovnica ženska građanska prava? *Valerija Barada* 17

Tema

Svijet nakon 11. rujna *Noam Chomsky* 14-15
 Moguće u nemogućem *Višeslav Kirinić* 16

In memoriam

Žarana Papić 17

Vizualna kultura

Razgovor s Petrom Kubelkom *Leila Topić* 18-19
 Purger med boduli (II) *Željko Jerman* 19
 Razgovor s Ivom Radom Janković *Nataša Ilić* 30
 Grad kao forma, događaj i process *Igor Marković* 31

Kazalište

Opijanje multikulti koktelom *Kim Cuculić* 32
 Smrznuta h/rana *Nataša Govedić* 33

Glazba

Razgovor s Klemenom Ramovšem *Nataša Maričić* 34
 Nepretenciozan rock *Krešimir Čulić* 34
 Predvidivo, ali kvalitetno *Ivana Kostešić* 35
 Izranjanje emocije *Zrinka Matić* 35

Kritika

Nova univerzalnost *Marijan Krivak* 36
 Povratak u fantastiku *Katarina Luketić* 37
 Carstvo i protucarstvo *Malcolm Bull* 38-39
 Vlast vizualnog *Igor Marković* 40
 Kič i rasonoda *Grozdana Cvitan* 40

Književnost

Vedute Venecije *Predrag Matvejević* 41
 Vampir *Ognjen Spahić* 42-44
 Oudem *Marinela* 45

Riječi i stvari

Kojeg su spola anđeli? *Marina Gržinić* 13
 Asteriks i Čavoglave *Neven Jovanović* 45

Svjestki zarez

Gioia-Ana Ulrich 46

Queer portal

Ministarstvo čudnih kombinacija *Sandra Benčić* 47
 Socijaldemokracija i homoseksualnost *Iva Prpić* 47

TEMA BROJA

Segregacija u školama – Odgoj za isključivost

*Priredile Nataša Govedić i Lovorka Kozole*Segregacijska obrazovna praksa *Rade Dragojević* 22

Rješenja postoje 23

Pustite dječicu k dogmi *Nataša Govedić* 24Čudovišta u razredu *Boris Beck* 25Razgovor s Bojanom Munjinom *Lovorka Kozole* 26Djecu bole zaključana vrata *Nataša Petrinjak* 27Razgovor s Jadrankom Huljev *Nataša Govedić, Lovorka Kozole* 27Romi žele u školu, a ne na naslovnicu *Kasum Cana* 28Getoizacija različitih *Trpimir Matasović* 28**impresum****zarez**

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Vodnikova 17, Zagreb**telefon: **4855-449, 4855-451**fax: **4813-572**e-mail: **zarez@zg.tel.hr**web: **www.zarez.hr**uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**nakladnik: **Druga strana d.o.o.**za nakladnika: **Boris Maruna**poslovna direktorica: **Nataša Polgar**glavna urednica: **Katarina Luketić**zamjenica glavne urednice: **Nataša Govedić**izvršna urednica: **Lovorka Kozole**uredništvo: **Grozdana Cvitan, Nataša Ilić, Sanja Jukić,****Agata Juniku, Trpimir Matasović,****Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Zoran Roško,****Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar**suradnici: **Sandra Antolić, Boris Beck, Iva Pleše,****Dužanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić,****Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štikl**grafički urednik: **Željko Zorica**lektura: **Žana Mihaljević**priprema: **Romana Petrinc**tisak: **Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a**

Tiskanje ovog broja omogućili su

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske**Ured za kulturu Grada Zagreba****Institut Otvoreno društvo Hrvatska****zarez**

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na *zarez*:6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci **85,00 kn**12 mjeseci **170,00 kn**Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:

2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice

priložiti listiću i obavezno poslati na adresu

redakcije.

Drugovi! Pisci o seksu glupo raspravljaju koji je bolji: kratak debeli ili dugačak tanki!", vatreno je izvikivala društveno svjesna radnica Milena u filmu Dušana Makavejeva *WR: Misterij organizma*. Ona je mislila na nešto drugo, a ja sam mislio na ležeće policajce. Naime, baš poput drugarica radnica u obnovi i izgradnji, naše se gradske službe nikako ne mogu odlučiti između tankih dugačkih i debelih kratkih.

Seksi policajci

Izduženi ležeći policajci protegnuti su preko obje trake poput glista: mogu biti skoro posve spljošteni i dolaziti u nizovima kao crtice *code bara* (na Horvaćanskoj), mogu biti žute boje i u paru kao u Ujevićevoj, a mogu biti i sami, šareniji od daždevnjaka (u bivšoj Lenjingradskoj, primjerice). Njihova su suprotnost unikatni brežuljci iz Varšavske ili zabetonirani ležeći policajci s Jaruna, slični starinskim kamenim mostovima, na koje se imate penjati i penjati, a ni vidik s njih nije za odbaciti. Između prvih i drugih po veličini nalaze se oni od reciklirane gume (na Prisavlju, recimo), čoškasti i tvrdi, nalik divovskim nacističkim kornjačama ili podmornici kapetana Nema što je tek provirila iz kolnika.

Gradski oci očito podržavaju raznolikost seksualnih navika svojih birača i biračica (baš seksualne: zar ležeće policajce – ili policajke, tko se već nalazi u čijim snovima – ne najavljuje znak s jednom ili dvije bludne izbočine?). Dugački tanki su za one kojima se uvijek žuri, koji samo malo potkoče, prodrndaju se preko njih i brzo nastave obavljati poslove bez kojih bi svijet stao; kratki debeli su za one koji vole

usporiti, polako se na njih popeti, neko se vrijeme zadržati u tim blaženim visinama i tek potom lijeno sići, kao s brdašca (njihovo je geslo: *bolje da se ljuđa nego da žulja*); oni srednji su za nastrane, koji uživaju u oštrim bridovima, zakovicama i tvrdoj gumi, zatim za bigamiste koji biraju kosije dijelove pa voze s jednim kotačem na jednom, a s drugim na drugom, i za one koji su *svoga tela gospodari* pa se na takve ležeće policajce uspinju samo jednim kotačem, a drugim se čvrsto drže asfalta.

ni dalje ni brže. Pa iako me srce boli kad god vidim ganc novu cestu s ganc novim policajcima (mogli su komotno ostaviti staru i novce dati sirotinji), opet mi ih je i drago vidjeti jer pokazuju da nismo posve poludjeli, da nas vrtoglavica nije posve obuzela i da još postoji mogućnost da se kolektivni suicid odgodi.

Pa dok ležećih policajaca i policajki nedostaje na svim hrvatskim cestama i ulicama, na našim životnim putovima ima ih i previše. To su oni ljudi preko

će zamijenjeni novima. Ne možete ih niti maknuti niti obići: želite li nastaviti svojim putem, možete jedino usporiti i nadati se da nećete izludjeti u prvoj brzini.

Što je ta sila koja ljude pretvara u balvane, prijatelje, rođake i kolege u prepreke, koja vuče u dubine poput olova? Je li to glupost, za hrvatskog boga Krležu *mračna snaga* i *kaotična sila* pod nama koju još nismo nadvladali? Ili je to pesimizam kojeg Bruno Ferrero (slatka li prezimena) opisuje kao mrzovoljna starca za koga je sreća izmišljotina budala, žrtva ludost, djeca otrovne zmijske, a šutnja bolja od umjetnosti?

A gdje je veseli?

Kako je dilemu između tankih dugačkih i debelih kratkih riješila drugarica Milena? "Ja kažem da je to lažna dilema! ...Veseli je najbolji!" Za ljude koji su preuzeli životnu ulogu ležećih policajaca stvarno nema veselja, uvijek su tihi i turbobni, bez obzira na to jesu li tanki dugački ili debeli kratki. Protiv gluposti Krleža nudi optimizam prema kojem će ljudski napredak *izvan svake sumnje* nadvladati glupost; Ferrero protiv čangrizavosti prepisuje poljubac djeteta; čudovišta iz ormarara (Pixar/Disney) otkrila su da dječji smijeh proizvodi više energije za njihova postrojenja od dječjih suza; valjda je i dilema između nedostatka razmišljanja i nedostatka osjećaja isto lažna, pa je smijeh lijek i protiv slabosti razuma i protiv slabosti srca.

I još samo da objasnim tko su ti mrzovoljni trupci, ti ležači olovnih leđa, ti ljenjivci okrenuti naopak: to su vam svi ljudi osim nas samih. ☐

Draži periferije

Akademija za ležeće policajce

Ležeći policajci su i znakovi krize civilizacije: nakon što je utrošen enorman novac u sve bolje i brže automobile, pa potom još enormniji u sve bolje i brže ceste, shvatilo se da se ljudi samo bez veze ubijaju, pa su postavljene prepreke: kritična je brzina razvoja dosegnuta, ne može se ni dalje ni brže

Boris Beck

Odgoda suicida

Ležeći policajci uza sve to još su i znakovi krize civilizacije: nakon što je utrošen enorman novac u sve bolje i brže automobile, pa potom još enormniji u sve bolje i brže ceste (da ne bi ljudi slučajno prestali kupovati aute, zbog čega bi, strašne li pomisli, mogao još i propasti koji veletvorničar), shvatilo se da se ljudi samo bez veze ubijaju, pa su postavljene prepreke: kritična je brzina razvoja dosegnuta, ne može se

kojih ćete prijeći kada u bilo kojem životnom smjeru date gas; iznenađa će vam se naći pod kotačima i rasturiti vam čitav sustav. Oni ne pružaju aktivan otpor, samo pasivan; šute i leže posve inertni i nepomični; sve podnose, ničemu se ne nadaju. Poput ležećih policajaca načinjeni su od praktički neuništivog materijala, a za podlogu su prikovani nezamislivim silama. Njihova je savjest mirna: ako se izližu ili ih tko iščupa, bit

www.zarez.hr

Vezu između održivog razvoja, kulturne raznolikosti i nematerijalne kulturne baštine u okviru procesa globalizacije, razmatrali su ministri za kulturu koji su se okupili 16. i 17. rujna 2002. godine u Istanbulu na Unescovu okruglom stolu na temu *Nematerijalna kulturna baština – zrcalo kulturne raznolikosti*.

Unescov Komitet za pripremu Svjetskog *summita* o održivom razvoju koji je nedavno održan u Johannesburgu (od 25. kolovoza do 4. rujna 2002.) posvetio je jedno poglavlje Preporuka za Svjetski *summit* pitanju osiguranja održivog razvoja putem očuvanja kulturne raznolikosti. Kulturna raznolikost definirana je u Političkoj deklaraciji kojom je zaključen Svjetski *summit*, kao "kolektivna snaga u službi održivog razvoja". Unescova Opća deklaracija o kulturnoj raznolikosti, usvojena u studenom 2001. godine (o kojoj je u ovoj kolumni *Zareza* opširno pisano), potvrdila je važnost istraživanja odnosa kulture, odnosno kulturne raznolikosti i održivog razvoja. U tom smislu, kulturna raznolikost dobiva sličnu važnost kakvu je već prije dobila biološka raznolikost. Kulturna raznolikost pretpostavlja postojanje procesa razmjene, otvorenost inovacijama i stvaralaštvu, ali isto tako i posvećenost tradiciji koja nikako ne znači puko statično očuvanje tradicionalnih obrazaca ponašanja, vrijednosti i izričaja.

Definiranje pojma kulturne raznolikosti

Međutim, u raspravama o očuvanju kulturne raznolikosti još postoji problem definiranja samog pojma kulturne raznolikosti. U nekim slučajevima pojam se usko povezuje s pojmom ljudskih prava (UN Rezolucija o kulturnoj raznolikosti i ljudskim pravima iz 2000. godine). U tom smislu govori se o pravu na čuvanje i promicanje kulturne raznolikosti kao jednog

od osnovnih ljudskih prava, što znači da ključno mjesto u osiguravanju takvih prava imaju države koje su dužne svim svojim građanima osigurati pravo na slobodno izražavanje svojih posebnosti, svog kulturnog identiteta. Isto tako, osiguranje prostora za izražavanje kulturnih raznolikosti mjerilo je tolerancije i stupnja demokracije pojedine sredine.

Kada se pitanje kulturne raznolikosti

Kulturna politika

Kolektivna snaga raznolikosti

Veza globalizacije, održivog razvoja i kulturne raznolikosti - nematerijalna kulturna baština

Biserka Cvjetičanin

proširi i stavi u kontekst globalnih kretanja (političkih i ekonomskih trendova), tada pitanje očuvanja kulturne raznolikosti prevladava pojedina politička ili geografska područja, postaje "univerzalan" problem koji je moguće promatrati samo cjelovito i oko kojeg je nužno postići široki konsenzus.

Nematerijalna kulturna baština upravo je jedan od segmenata ključnih za prepoznavanje i definiranje kulturnih identiteta, koji je osobito ugrožen. Danas smo svjedoci ubrzanog nestajanja brojnih jezika, tradicionalnih kultura i njihovih posebnosti, kao i svih ostalih oblika materijalne i nematerijalne baštine, te znanja i običaja koji su se njegovali generacijama i koji su duboko povezani s pojmom "održivosti". Izumiranje običaja i tradicionalnih znanja, te zamjena "uvezenim" obrascima ponašanja, naglašava se u Unescovim dokumentima, vrlo često dovode do novih oblika socijalne, kulturne i ekonomske isključivosti. Ovi su trendovi posljedica ub-

rzanih migracija kako unutar pojedinih država (od sela prema gradu), tako i na međunarodnom planu (iz nerazvijenih u razvijenije zemlje). Oni su, također, posljedica brojnih drugih utjecaja koje zajednički najčešće nazivamo "negativnim posljedicama globalizacije". U posljednjih nekoliko godina sve se više govori i o problemima trgovine kulturnim proizvodima i uslugama, o globaliziranom kulturnom

toga zakona nematerijalno kulturno dobro mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način (npr. jezik, usmena književnost, folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa itd.), tradicijska umijeća i obrti. Hrvatska je među prvim zemljama u svijetu uredila ovo pitanje u važećem zakonodavstvu.

Na kraju Okruglog stola jednoglasno je prihvaćena Istanbulska deklaracija koja ističe nematerijalno kulturno baštinu kao zajedničko bogatstvo čovječanstva i, istodobno, kao jedan od temelja kulturnog identiteta. Ona nije statična, nju čini niz živih znanja i vještina, ali joj prijete nestajanje ili marginalizacija. Stoga treba poduzimati aktivnosti za spas i očuvanje nematerijalne kulturne baštine. Proces globalizacije mogu, uza sve negativne posljedice, olakšati njenu difuziju, osobito putem novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija, te voditi toleranciji i poštivanju kulturne raznolikosti. Nematerijalna baština javlja se kao garant održivog razvoja. Ministri su dali punu potporu jačanju mjera na svim razinama, od međunarodne do lokalne, za očuvanje, zaštitu i unapređenje nematerijalne kulturne baštine. Naglašeno je da bi donošenje međunarodne konvencije koja bi vodila računa o složenosti definiranja nematerijalne kulturne baštine, značilo pozitivni korak u ostvarivanju toga cilja.

A možda definiranje i nije tako složen posao. Početni stih jedne pjesme iz usmene afričke poezije, dakle, nematerijalne kulturne baštine – "Sačuvaj moje riječi" – kao da sažima sva tri pojma – globalizaciju, održiv razvoj, kulturnu raznolikost. Globalizaciju koja stihu omogućuje da dopre i do najudaljenijih kutaka u svijetu i od lokalnog čini ga univerzalnim, čini ga svojim svih nas; održiv razvoj koji spašava kulturni kapital – poruku i znanje; kulturnu raznolikost koja izražava posebnost, specifičnost pojedinih kultura. ☐

Riječka luka u Zagrebu Dva kotača dobra, čet'ri točka loša, ili dva kotača dovoljna

Izložba *Riječka luka – povijest, izgradnja, promet*, Muzej grada Zagreba, od 19. rujna do 20. listopada 2002.

Martina Ivanuš

Nakon Rijeke i Budimpešte, izložba *Riječka luka – povijest, izgradnja, promet* u nešto skraćenom opsegu, gostuje i u Muzeju grada Zagreba. Izložbu je priredio Muzej grada Rijeke u suradnji s brojnim stručnjacima iz Hrvatske, Austrije, Italije i Mađarske. U lobiju muzeja postavljen je povijesni dio izložbe u kojemu dominira velika maketa riječke luke s početka dvadesetog stoljeća okružena panoima na kojima je dokumentirana grafika, planovima i fotografijama, povijest luke od 1578. godine, kad datira najstariji prikaz luke kao prirodnog zaklona zavučenog u Rječinu. Za vrijeme Karla VI. luka dobiva status slobodne luke i od tada pa do devedesetih godina dvadesetog stoljeća od velike je važnosti svakoj državi kojoj pripada, zbog čega se o važnosti luke promišlja u okvirima historiografije srednje Europe. Izložba se bavi nastajanjem sustava luke i veze s gradom Rijekom, kartama, vedutama i nacrtima luke, a ne gospodarskim tablicama rasta prometa. Izložbu prati film *Filmske kronike Riječke luke* u kojemu su prikazane sve sačuvane snimke luke, a u podnim vitrinama smješteni su predmeti iz lučkog bazena i

neki predmeti kojima se trgovalo u luci.

Drugi, autorski dio izložbe, *Impresije* smješten je u Mediateci, a zamišljen je kao niz izložbi riječkih dizajnera i fotografa koji se svojom kreativnim i duhovitim rješenjima suprotstavljaju hladnom tehnicizmu luke. Prikazani su radovi dizajnera Vesne Rožman i Klaudia Cetine, te fotografa Jani Branka Kukurina i Ranko Dokmanovića. Radovi Vesne Rožman asociraju na funkcioniranje luke; autorica povezuje hladne i nehumane željezne objekte luke s ljudskim tijelom s namjerom humanizacija luke kao prostora i podsjećanje da mehanizacija bez čovjeka ne znači baš ništa. Jani Branko Kukurin godinama je fasciniran tekstovima, porukama, situacijama, pa njegov isječak iz svakodnevnih lučke vizure, brodovi, gatovi, rive, putnici, postaju određeni komentar i poigravanje jezikom, oblicima, informacijama i smislom, postaju tekstualne situacije. Ranko Dokmanović na svojim statičnim i mutnim fotografijama prikazuje luku kao sivo, mirno i bezživotno mjesto. Klaudio Cetina prikazuje kompjutorski obrađene fotografije, ali osim vlastitih snimki luke koristi stare razglednice i nacрте luke.

Izložba je uistinu zanimljiva, a može se shvatiti i kao oproštaj od stare luke, luke koja sadrži vrijedne primjere industrijske arhitekture. Luci se, naime, sprema rekonstrukcija i revitalizacija na koju dosta ljudi gleda sa strahom. ▣

U povodu *Tjedna bez automobila*, od 16. do 22. rujna 2002.

Oliver Sertić

Više od deset godina razni su individualni aktivisti i aktivističke grupe na razne načine pozivale Stipana Matoša, nekadašnjega gradskog šefa, a sada pobočnika za promet u Zagrebu, da izgradi te vražje biciklističke staze i biciklistima omogućiti nesmetano probijanje kroz gradsku džunglu. Čovjek je jednostavno izbjegavao odgovore, izmotavao se, a nije se, boga mi, odazvao ni pozivu na zajedničku vožnju "svim izgrađenim biciklističkim stazama" kojima se hvalio na jednoj od emisija Radija 101 na koju ga je pozvao radoznali slušatelj – biciklist. Znao je on da se nije imao gdje provozati, osim ako pod biciklističke staze nije računao žute linije koje okružuju jarunsko jezero ili pak nekoliko prošaranih gradskih nogostupa na koje se ionako svaki vozač nesmetano nasadi kad nema gdje parkirati. Osim toga, znao je da gradski rubnjaci nisu spuštene, i da bi se dobrano našuljao u gradskoj avanturi vožnje biciklom balansirajući između nervoznih vozača i povišokih bankina. Znao je i za učestale akcije mladih aktivista, od festivala *Ulice ljudima*, preko brojnih kritičnih masa, biciklističkih protesta, silnih peticija, akcija upozorenja, do kulminacije otvorenih demonstracija povodom ponovnog otvaranja Jaruna za voza-

če, nakon nesretnog incidenta gdje je naljostkana studentica sa stotkom na kilometar-satu, statističkoj bilanci "poginuli od neopreznih, pijanih, bahatih (dodaj prema inspiraciji) vozač(i-c)a", dodala još jednu žrtvu. Nije pomoglo ni kad je Biciklističkoj sekciji Zelene akcije pukao film, pa su zasukali rukave, uzeli macole i počeli sami razbijati i izravnavati rinzole u Vukovarskoj i kod NSB-a, čime su obavili posao onih koji si plaću i dodatne dnevnice redovno nagrabe iz budžeta u koji svaki mjesec uredno uplaćujemo ljubičastom uplatnicom. Invalidi, snađite se! Da ne govorimo da je upravo činjenicom o nepostojanju spuštenih rinzola iliti, kako se to službeno zove, deniveliranih rubnjaka ugroženo osnovno pravo svih zagrebačkih invalida – pravo na slobodno kretanje. Oni ne mogu iskočiti iz svojih kolica i vižljasto se provući pokraj auta parkirarnog pedalj od zida ili pak u letećem brišućem loopu skočiti s rubnjaka visokog 20 centimetara. "Kada krenem u grad i ispred mene se isprijeci parkirani automobil, moje je putovanje završeno. Vraćam se kući, nadajući se da ga sutra tu neće biti, kako bih mogao proći", govori nam jedan od članova Saveza tjelesnih invalida, udruge koja se osim spomenutih Zelenih, Hrvatskog biciklističkog saveza, udruge Bicikl, te još nekoliko invalidskih udruga već godinama bore s bahatošću vozača i ustrajnim autizmom odgovornih za gradski promet. Najaktivniji među njima, Mladen Brlek, ostat će zapamćen nakon što je na gradskoj tribini posvećenoj gradskom prometu, na buljuk obećanja gradskih čelnika samo jednostavno odrezao: "Sve će to jednom biti, ali ja živim danas!", čime je sročio sve što se ima za reći na tu temu.

Čudo u mom selu

No, čuda valjda postoje. Nakon što je pukao još jedan film, Ivo Rilović, tajnik Hrvatskog biciklističkog saveza sam je s kamerom u rukama obišao sve važnije gradske prometnice, uslikao doslovno svaku bankinu i zajedno s financijskim prijedlogom to skalupio na multimedijalni CD-rom, koji je odaslao svim gradskim vijećnicima i članovima poglavarstva, te na tu temu uz

pomoć vitalne Biciklističke sekcije Zelene akcije (www.zelena-akcija.hr/zabic) organizirao vrlo uspješnu pressicu. Na to je zavezovao telefon i s druge strane se javio neuhvatljivi Matoš te ih pozvao na sastanak, obavijestivši ih da će "evo baš sad srušiti sve gradske rubnjake na važnijim gradskim arterijama". Što je prosvijetlilo sad nedodirljivoga gazdu svih gradskih prometnica, ostat će otvorenim za nagađanje, a konačna konkretizacija plana za koji bi, po planu HBS-a, svaki Zagrepčanin iz svog poreza trebao izdvojiti ciglih 38 lipa, samo je dio rješenja prometnog problema. Valjda će sada, barem nešto više od 0,7% građana Zagreba, koliko ih aktivno vozi bicikl, izvaditi svoje dvotočkaše i ako ništa drugo jednom mjesečno otići na posao, a invalidi iz centra postati ravnopravni sudionici u prometu.

Bez opuštanja!

No, ovo je tek početak i dok ne bude postojao jasan plan o tome na što će se odrješivati gradska kesa, parcijalno rješavanje problema samo je zamagljivanje očiju građana. Bandića i dalje nitko neće ukoriti što bez problema krsti održavanje "INA rallya" u Parku prirode Sljeme, kao što nitko neće spriječiti izgradnju 30 milijuna kuna vrijedne peterokatne garaže na Langovu trgu čime samo naoko rješavaju probleme prometne gužve i pripadajućeg parkiranja.

Dok se vani promet tjera iz grada tako što se izgrađuju velika parkirališta na prilazima gradu i poboljšava javni prijevoz, kod nas se podiže, točnije buši, podzemni parking u centru i poskupljuju autobusi. Izgradnja garaže samo će dodatno ohrabriti vozače da se upute prema centru. Planiranih 300 parkirnih mjesta neće riješiti baš ništa, a javna kritika i bikeaktivisti ne bi se smjeli opustiti. Bilo bi porazno, nakon početnih uspjeha, uvidjeti da ih usporenom izgradnjom infrastrukture podređene autima, ponovo guta motorizirani promet. Zagreb je, ne zaboravimo, jedan od rijetkih europskih gradova u kojemu se biciklisti, invalidi i majke/očevi s kolicima smatraju smetnjom "napretku". ▣

Kulturnjaci u zboru

U povodu osnivanja Zbora novinara u kulturi, Varaždin, 20. rujna 2002.

Pod geslom "Ujedinito se da bismo mogli ostati individualci", Inicijativni odbor koji su supotpisali Mario Bošnjak, Ernest Fišer i Dražen Ilinčić uputio je prije dvadesetak dana poziv novinarima kulturnih rubrika svih medija u Hrvatskoj za osnivanjem Zbora novinara u kulturi. Osnivačkom skupu održanom u Varaždinu 20. rujna prisustvovalo je dvadeset i dva novinara tiskanih i elektroničkih medija i tom je prigodom izabran prvi Izvršni odbor inače 12. zbora Hrvatskog novinarskog društva. Za predsjednicu ZNUK-a izabrana je Maja Stanetti iz *Večernjeg lista*, za zamjenika Denis Peričić iz *Varaždinskih vijesti*, a za tajnicu Zbora Branka Kamenski s HTV-a, dok su Nataša Petrinjak, slobodna novinarka, i Rade Dragojević, iz *Novog lista*,

izabrani za članove Izvršnog odbora.

Bila je to prigoda i za razgovor o svima znanoj "vječnoj istini", marginaliziranom položaju kulturnih rubrika u odnosu na ostale sadržaje, ali koja se uporno zadržava u polju one gorke šale kako novine imaju kulturne rubrike samo zato što ih imaju i druge novine. Kao i nekada, i danas redakcijski "vrhovi" kulturne rubrike smatraju viškom, štivom za nekolicinu što ga kreiraju "nepokoreni individualci", manje važan elitistički rezervat koji će, kad god se pojavi problem prostora ili minutaže, prvi biti ukinut. Glavni tajnik HND-a Mario Bošnjak situaciju je opisao riječima: "Kulturom se većina naših medija uglavnom bavi samo u ekscitirajućim situacijama, dovoljno je pogledati koliko naših tjednika uopće nema urednike kulturnih rubrika. Bez obzira na režime, kultura je u nas uvijek bila nekakav B-sektor društvenih djelatnosti. To dokazuje i činjenica da u njoj nema problema s

privatizacijom. U kulturi sigurno još dugo neće biti tajkuna."

Nataša Petrinjak upozorila je na dva svježja primjera primjene "mjera štednje" – na onaj u *Slobodnoj Dalmaciji*, koji je dosljedno proveden samo u rubrici kulture, te drastičnog otkazivanja suradnje vanjskim suradnicima u *Jutarnjem listu* uslijed smanjenja budžeta rubrike kulture, te broja stranica tjednog priloga iz kulture. Sve to, kako se moglo čuti na skupu u Varaždinu, utječe naravno i na primanja i status novinara koji pišu o umjetnosti i kulturi, koji će u odnosu na svoje kolege biti uvijek najmanje plaćeni i sasvim sigurno imati najduži honorarni status. Zbor novinara u kulturi inicijativa je koja će, kako je naglasio Dragutin Lučić, predsjednik Hrvatskog novinarskog društva imati jednakopravnu podršku kao i svi dosad osnovani zborovi. Hoće li ona prerasti u djelotvoran pokret za poboljšanje položaja novinara u kulturi, sad ovisi od novinara samih. ▣

ukratk

McCormackove su priče sažete i izravne, bez milosti nam otvara svoj introvertirani svijet dijalektičkih krajnosti: ljubav na-

buli omogućavaju nove dimenzije. Treća priča po redu *A as an Axe* i predzadnja *Okupacija: Vodič za turiste*, najbolji su primjeri

zločina kao i psihološki profil sudionika. Naslov pripovijetke *Okupacija: Vodič za turiste* zapravo je istoimeni dokument koji pripovjedač, član Amnesty Internationala, dobiva prije ulaska u neimenovanu okupiranu zonu: *Prilikom putovanja kroz stranu zemlju naišli ste na užasan prizor. Na vrhu brežuljka pred mnoštvom promatrača provodi se smaknuće jednog mladića. Mladić je nedavno pribijen čavlima na križ. Iz rane na njegovom boku teče potok krvi, a tijelo mu je okrenuto prema suncu koje je u punom sjaju. Nije mu preostalo mnogo života.*

Nakon ovakva neobična uvoda, dokument svakim daljnjim korakom postaje sve čudniji pretvaranjem u morbidnu *follow me* književnu formu, obično korištenu u dječjim pustolovnim ili kriminalističkim romanima. Dakle, osim naglašene metafore uočljive i u gornjem citatu, priča sadrži narativnu višeslojnost, točnije tri moguća zapleta i raspleta sa, također zanimljivo, jednim završetkom. Ove dvije priče također prikazuju već spomenutu, naglašenu dijalektiku McCormackova izražaja, koja u oba primjera spaja suprotnosti izražene na tematskoj, odnosno strukturalnoj razini. Tema obaju priča je tmurna koliko ljudska sebičnost i zajedljivost tmurna može biti, međutim, osim nezaobilaznih crnohumornih dodataka McCormack "težinu" priče ublažava i "djetinjastom" izgradnjom strukture. Naime, strukture tih priča su toliko na-

padne da prateći njihovu neobičnu razigranost ne pridajemo punu pozornost sumornoj problematici same teme, sumnjajući i da je to bio autorov cilj, poštedjevši nas tako iskrene boli i patnje koja se krije u strukturalnim kombinacijama.

Spoj stvarnog i nestvarnog

McCormackove su teme uglavnom prenaplašene pa zbirka većim dijelom predstavlja karikaturni prikaz njegovog svijeta i stoga priče ne djeluje realistično premda su postavljene u stvarni svijet. Likovi su jednostavni. Tek s pojedinim naznakama karaktera McCormack dopušta čitatelju da sam razvije likove, što ih u sklopu redovito višeznačne fabule čini dovoljno uvjerljivima.

Zbirka na prvi pogled obiluju agresijom i bizarnošću, pa nakon čitanja ostavlja čudnu mješavinu straha i tuge u kojoj se gube one tematikom lijepe i neobično postavljene priče o ljubavi, kao *Stroj: 2. dio, Do kamo seže ljubav* ili *Estrogen*. Nakon ove zbirke nadamo se da ćemo uskoro dočekati prijevod McCormackova romana *Crowe's Requiem*. Radi se o prvoj knjizi biblioteke TRIDVAJEDAN koja je, zahvaljujući dobrom prijevodu Suzane Sesvečan lako čitljiva i razumljiva u metaforama. Jedini je nedostatak zbirke *Ravno u glavu* odsutnost ikakva predgovora i pogovora bilo o suvremenoj irskoj prozi, bilo o samom autoru, kojega predstavlja suviše skromna biografija na poleđini knjige. ☒

Svijet prenaplašenih traganja

Mike McCormac, *Ravno u glavu*; S engleskog prevela Suzana Sesvečan, V.B.Z., biblioteka TRIDVAJEDAN, Zagreb, 2002.

Goran Štimac

Prošlo je stoljeće obilježilo Irsku kao državu s političkim pitanjem terorističko-religioznog predznaka. Siromaštvo je uzdiglo ideale mase ugušivši ideju pojedinca. Naglašavajući upravo pojedinca, Mike McCormack (1965.), mlada nada irske proze, daje nam intimniju sliku Irske osamdesetih godina.

Zbirka ostavlja dojam da autor šeće uskim, hladnim ulicama svog provincijskog grada, izdvojenog iz idile zelenih livada i živahnih pubova. Pripovjedač nasumce pogledava kroz prozore domova, gledajući ravno u turbozna lica takozvanih običnih ljudi. Pogled kroz taj prozor obiteljskog doma odvodi nas na drugu stranu zrcala gdje su sve osobe, osjećaji i događaji ekstremni sami po sebi, potenciranim, ali funkcionalnim strukturalnim kompozicijama, koje fa-

suprot mržnji, svetost nasuprot ludilu, religiju nasuprot nasilju, odnosno *traganje*, koje često završava u agresivnom bezumlju. U svom svijetu prenaplašenih krajnosti McCormack prikazuje slike svoje ali i naše okoline.

Suigre struktura i tema

Originalne teme samih priča McCormack naglašava neobičnim, ali funkcionalnim strukturalnim kompozicijama, koje fa-

usklađene morbidne, crnohumorne tematike i neobične strukture McCormackovih priča.

A as an Axe zanimljiva je analiza ubojstva koju nam glavni lik Gerard Quirke, ocubojica, prepričava u prvom licu svjestan svoga zločina. Kajući se, on želi biti kažnjen, a ne se opravdavati. Priča je predstavljena u dvadeset i šest dijelova u kojima se objašnjavaju najvažniji likovi i događaji vezani uz sam zločin. Ovakva struktura sama po sebi ne bi bila pretjerano zanimljiva da ti dijelovi nisu poredani abecednim redom, tvoreći zapravo neobičan spoj digresija. Priča započinje samim naslovom, dakle slovom *A kao Axe* (eng axe sjekira), te dalje obrađuje ostale likove, događaje i pojmove čija početna slova prate redosljed angloameričkog alfabeta. Apstrahirajući zločin do osnovnih elemenata, McCormackova priča ostavlja dojam početnice, odnosno abecede zločina. Premda priča ne prati razvoj klasičnog krimića ili trilera, napetost se uspješno održava samom analizom pojedinih elemenata koji se, premda raspršeni, bez problema slažu u cjelokupnu sliku događaja, uključujući uzrok

ukratk

nih faza piščeva života od djetinjstva (priču... *I ostala mnogobrojna rodbina* napisao je u prvom razredu gimnazije) do pred smrt, i go-

Pa, ne popij!?

Dario Džamonja, *Ptica na žici: predratne priče*, Buybook, 2002.

Karlo Nikolić

Ptica na žici zbroj je priča nedavno preminulog sarajevskog pisca Darija Džamonje u izboru Gorana Samardžića i Feride Duraković. Za života čovjek je objavio pet sjajnih zbirki kratkih priča u najboljoj tradiciji američkih short story majstora, ali daleko od sljedbeništva ili imitiranja stila. Njegove su priče isječki života, brutalno iskreni, duhoviti i potresni. Džamonja je, sudeći prema njegovim pričama, bio stvaraoc i rušitelj u isti mah. Umjetnik u obje discipline. Niste morali sjediti kao Samardžić s njim i gledati kako ga alkohol *davi*, niti leći na asfalt Kranjčevićeve ulice da biste shvatili. Bilo je dovoljno čitati. Nažalost, za razliku od razvikanih mu sugrađana, poput Izeta Sarajlića ili Abdulaha Sidrana, Džamonja za života nikad nije stekao toliko širok krug ljubitelja. Možda će ova zbirka pridonijeti širem prepoznavanju njegova rada.

Književnost je postala zanat, gotovo industrija. Predaje se na fakultetima, postoje teorije, povijesti, analize ali sve je manje onih koji je najprije žive pa tek onda pišu. Džamonja je činio oboje s podjednakim zanosom. Zbirka sadrži dvadeset i šest priča iz raz-

tovo sve su prožete čistom tugom bez patosa. Nakon svake, čitatelj može zaključiti (kao što i sam autor čini u *An Ordinary Love Story*): "Pa, ne popij!?" Ipak, u svakoj se nalazi i neka fora koja će vas nasmijati, blesavost za kakvu su neki ljudi i u najtežim stanjima sposobni. To je ono što ih čini zanimljivim, posebnim i punim života. Ipak, Džamonjin život nije bio pustolovan poput Hemingwayeva, nego mračan, tjeskoban i pun unutarnjeg nemira. Običan tragičan život s običnim tragičnim svinjarijama koje se mogu dogoditi svima, reći će netko. Možda, ali rijetki su *svinjarije* sposobni učiniti literarno vrijednim. Džamonja je bio jedan od takvih.

Proza bez poze

Gotovo nijedna priča ne premašuje duljinu od pet kartica, jez-

grovite su i britke, te bi se savršeno uklapale u hrvatski trend novog realizma devedesetih. Ali, Džamonja nije pisac devedesetih nego osamdesetih, on je to još tada radio s uvjerljivošću na kojoj mu većina novorealista može pozavidjeti. Nema u njegovim pričama aktualnosti ni izravnog obrušavanja na socijalne nepravde. Sve su vrlo osobne, a grad i zbivanja koja se spominju u njima tek su okvir za ono bitno. Srž priče leži u odnosima između bliskih osoba. Bez obzira radi li se o odnosu dvojice prijatelja dječaka, odnosima s ocem, bakom, djedom ili djevojkom, bitni su moralni ispiti koje njegovi junaci padaju ili prolaze. Džamonja u svojim pričama ogoljuje duše, i objašnjava nam tko smo. Nemilosrdno se obračunava i sam sa sobom (*Stranac*) poentirajući katkad kakvom nepretencioznom mudrošću (*Pastrmke*). Očit je i prijekor prema imućnim i situiranim. Takvi likovi nisu dio njegova svijeta. Njegov se svijet nalazi s onu stranu, u polusvijetu, u sjenama. Tako će u priči *S poštovanjem* Zvonar, sitni kriminalac i idol mladog Darija unatoč mnoštvu mana i grijeha svoj moralni ispit položiti s odlikom, dok u *Svjetlo i tama* Darijeva voljena (iz ugledne obitelji) pada na ispitu zgrožena uvjetima u kojim njezin dragi živi. No, to je samo jedan od okulara kroz koje možemo promatrati Džamonjino pripovijedanje. Naći ćemo tu i elemente mističnog i začudnog poput svilene ešarpe u istoimenoj priči, primjerice.

Zajednički nazivnik njegovih proza bez poze je borba, pa makar poraz bio neizbježan. Kao što reče Jack Nicholson u Formanovu *Letu iznad kukavičjeg gnijezda*: "God damn it, at least I

tried." Džamonjin opor i sirovost stil u isto je vrijeme topao i povjerljiv. On vas u priču uvlači na prepad i ne propovijeda već priča. Čitajući, sjetit ćete se osjećaja koji bi vas obuzimao kad su vam članovi obitelji pričali priče da vas uspavaju, a vi biste očarani željeli čuti još. Svakome tko je *gutaio knedle* gledajući Kusturićine *Sječaš li se Dolly Bell* i *Oca na službenom putu*, *Ptica na žici* postat će sasvim sigurno jedna od omiljenih knjiga.

Zbirku obogaćuje i čak jedanaest dirljivih pogovora koje su napisali Džamonjini prijatelji i kolege kao što su Aleksandar Hemon, Miljenko Jergović, Predrag Finić, da izdvojimo samo najpoznatije. Svaki od tih tekstova također je priča za sebe no Džamonja je ipak sam najbolje sazeo svoj opus. U fusnoti za priču *Moj djed* napisao je: "Moj djed bio je ovakav kako ga i opisujem. I ja sam ovakav kako sebe opisujem." ☒

najav

Snaga u Zagrebu

Zagrebu će se 5. listopada 2002. izvesti performans *Snaga* u kojem sudjeluju članovi Trupe TO i dobrovoljno prijavljeni stanovnici grada. Performans počinje u 17 sati, a od-

vija se na ruti: kazalište Komedijska (ulaz je besplatan), ulicom Kaptol prema sjeveru, Tkalčićevom do Dolca, Jelačićev trg, Radićeva, Kamenita vrata, Jezuitski trg, Trg sv. Katarine, a trajat će do 19 sati.

Autorica Iva Pavčić obećava «novu percepciju grada koji poznajete» za izvodače, promatrače, pa čak i slučajne prolaznike. Zato pozivamo sve građane da se priključe i pojačaju snagu performansa. Potreban je samo lagan hod, bijela odjeća i prijava na 098-325-478. ☒

foto: Nina Đurđević

URBANI FESTIVAL 2002.

info@urbanfestival.hr
www.urbanfestival.hr

TREĆA SMJENA: 23. – 28. rujna

BAD co. + eks-scena >> WATT+EAU

Izvedbe četiri koreografije dio su javne prezentacije procesa rada mladih koreografa i dramaturga u sklopu Akcije/Frakcije, u suradnji s BAD co. i eks-scenom, te uz podršku Akademije dramske umjetnosti iz Zagreba i Imaginarne akademije u Grožnjanu, gdje je rad i počeo. Relociran u Zagreb, s nastavkom u Dubrovniku u studenom 2002., projekt ne teži reinkorporirati lokacije svojom prisutnošću ili tematizirati 'autentičnost' grada/iskustva, već istražiti odnos privatno/javno, te odnos do prostornosti u kontekstu današnjeg tehnoglobalizirajućeg svijeta, gdje ideja fiksne geografske lokacije ili čak fiksnog identiteta postaje zastarjela, reakcionarna u novoj mobilnoj kulturi.

1. Kino Mali raj

Koreografija i izvedba: Alen Zanjko, Goran Manić, Nina Kurtela, Natalija Manojlović, Iva Hladnik, Ana Markić, Petra Kurtela

Dramaturgija: Maja Sviben

2. Private in vitro

Koreografija i izvedba: Željka Sančanin, Barbara Matijević, Silvija Marchig

Dramaturgija: Andrija Turčin

3. Bez naslova (Prostori)

Koreografija i izvedba: Iva Pavičić

Dramaturgija: Lana Šarić, Ivana Ivković

4. Do naslova još nismo stigli

Sudjeluju: Sandra Banić, Selma Banich, Ana Krajtmajer, Tom Medak, Sanja Tropp, Ivana Karačoni

>> **23/09**

Do naslova još nismo stigli - predvorje hotela Dubrovnik, 17 h

Bez naslova (Prostori) - Gajeva-Bogovićeve, 18 h

Private in vitro - salon namještaja Themalia, Palmotićeve 26, 19 h

Kino Mali raj - ljetno kino Tuškanac, 20.15 h

>> **24/09**

Private in vitro - predvorje hotela Dubrovnik, 17 h

Bez naslova (Prostori) - salon namještaja Themalia, Palmotićeve 26, 19 h

Do naslova još nismo stigli - salon namještaja Themalia, Palmotićeve 26, 19 h

Kino Mali raj - Pod zidom, 21 h

>> **25/09**

Kino Mali raj - salon namještaja Themalia, Palmotićeve 26, 19 h

Private in vitro - Pod zidom, 21 h

Bez naslova (Prostori) - Pod zidom, 21 h

Do naslova još nismo stigli - Pod zidom, 21 h

Barbara Blasin i Igor Marković >> **Ženski vodič kroz Zagreb**
 Ženski vodič kroz Zagreb pokušava otrgnuti zaboravu prošlosti, ali i konformizmu povijesti doprinos, utjecaje ali i život žena koje su sudjelovale u stvaranju ili 'samo' svakodnevnici Zagreba. Lokacije ukazuju na raznovrsnost i sveprisutnost ženskih aktivnosti u različitim epohama. Prijedlog za obilježavanje lokacija nije tek zahtjev za uspostavljanjem mne-mičkih simbola. Zahtjev za potpisivanjem peticije posjetitelja kao i prolaznika uspostavlja potrebnu vezu između prošlosti i stvarnog i neposrednog društvenog okruženja. Kriptirane vizualno/tekstualne upute za pronalazak lokacija simbolički ukazuju na teškoće u istraživanju 'ženske povijesti'.

23-25/09, 16 – 20, Kaptol - dvorište O. Š. Miroslav Krleža, Jurišićeva-Kurelčeva, Opatovina 35, Ozaljska 16, dvorište Gornjogradske gimnazije, Ljubljaničica – tram. okretište

OBEPYU (Saša Božić, Željka Sančanin, Andrej Vučenović) >> COPYRIGHT + MEMORY

COPYRIGHT + MEMORY trodnevna je video-projekcija na fasadi stambene zgrade praćena igrom triju izvođača u jednom od zagrebačkih stanova. Aplicirajući isti izvođački materijal na različite izvođače te promjenom ambijenta igranja - s pozornice u privatni stan - pokušat će se odgovoriti na pitanja: kako neki prostor mijenja svoje funkcionalne i poetske vrijednosti s obzirom na to boravi li netko u njemu i kako to čini, što se događa s jednom kazališnom izvedbom kada je premjestimo u intimni ambijent, kako isti izvođački materijal funkcionira na različitim osobnostima. COPYRIGHT + MEMORY bavi se arheologijom svakodnevnog i umjetničkog iskustva, analizira odnos između privatnog i javnog, starog i novog, predložka i kopije. Tematizira varijabilnost i krhkost umjetničkog (arhitektonskog, prostornog, izvedbenog) i svakodnevnog iskustva u procesu produkcije, percepcije i interpretacije istog.

23-25/09, 21, Pod zidom

Božena Čivić, Christian Rohner i Roman Bleichenbacher >> PhotoPoint

PhotoPoint je gradska instalacija koja se sastoji od umreženih piktogramom obilježenih gradskih punktova. Mreža izbjegava kulturno-povijesne spomenike i mjesta uobičajene turističke ponude provocirajući novi, izoštrani pogled na grad. Posjetitelji, ali i slučajni prolaznici, konstitutivni

su dio projekta - oni fotografiraju predložena mjesta, a nakon toga fotografije se objavljuju na internetu. PhotoPoint putovanje gradom simultano će se odvijati u Zagrebu i Baselu.

23-25/09, plato Zagrebačke banke – Paromlinska, Poljana Ž. Dražića 8, Zeleni trg – Vrbik, Cvjetno naselje 3, Vlaška 40, Fancevljev prilaz, Gruška-Lastovska (park), Nodilova 8, Tkalčićeva 59, O. Š. Grigora Viteza - Kruga 46, Opatovina - Kaptol

Ana Hušman i Lala Raščić >> Nepotreba iz zadovoljstva

Rad je svojevrsan nastavak projekta 'http://beforeandafter.mi2.hr' koji tematizira kupovinu i način na koji smo integrirani u potrošačko društvo. Iako smo svjesni i kritični prema mehanizmima koji stvaraju umjetne potrebe, aktivno i dobrovoljno sudjelujemo u konzumentskoj igri. Razvijamo privatne potrošačke navike, emotivno se vezemo za pojedine kupljene predmete, uvodimo ih u naše domove i svakodnevnice. Autorice istovremeno kritički usmjeravaju pažnju na proces potrošnje i kupovanja, ali i priznaju vlastitu ulogu kupaca, potrošača, na primjerima simbiotske koegzistencije njih samih i 'njihovih' predmeta, kojima štoviše dodjeljuju dodatnu vrijednost u priznavanju njihove 'povijesti'.

23-25/09, 9 – 20, Shoe Be Do - Gajeva 3, Knjižara Konzor - Ilica 42, Diona - Bogovićeve 1, Levi's - Bogovićeve 1a, nama - Ilica 4

Manuela Vladić-Maštruko >> Odmorite se

Prostorna instalacija Odmorite se sastoji se od deset pojmova-simbola koji se ritmički ponavljaju na klupama tvoreći mrežu kroz gradske parkove. Povijest simbola potvrđuje da svaki predmet može dobiti simboličku vrijednost bilo da je prirodan ili apstraktan ili pak sintetiziran iz tih čimbenika. Pod predmetom ovdje razumijemo ne samo biće ili stvar, nego i težnju, obuzetost kakvom mišlju, san, sustav povlastica, uobičajenu terminologiju... Simbol ima pedagošku, čak i terapijsku funkciju - on pribavlja osjećaj ako ne identifikacije s nekom nadindividualnom silom, onda barem sudjelovanja u njoj.

23-25/09, Strossmayerovo šetalište, Mažuranićev trg, Tomislavov trg, Trg kralja Petra Svačića, Zrinjevac

Kata Mijatović >> Izabrani snovi

Tekstovi snova autoričinih prijatelja i poznanika, većinom umjetnika, čine osnovu oko koje se grade Izabrani snovi. Svatko od njih 'donirao' joj je san koji mu je ostao u pamćenju i(li) ga se dojmio. Rad je instalacija u javnom gradskom prostoru – tekstovi snova postavljeni su na tramvajske stanice, u parkove i izloge, pointirajući neizbježan susret psihičkog prostora koji živimo na javi (u njenom najeksplicitnijem obliku svakodnevnice žurbe) i onog drugog koji živimo u snovima, a koji može nenadano iskrusnuti pred nama dok hodamo ulicom ili čekamo tramvaj.

23-25/09, mama - Preradovićeve 18, HDLU - Trg žrtava fašizma bb, NSK - Hrvatske Bratske Zajednice bb, Gradska knjižnica - Starčevićev trg 6, knjižnica B. Ogrizović - Preradovićeve 5, knjižnica M. J. Zagorka - Krvavi most, knjižara Tamaris - trg bana J. Jelačića 3, knjižara Moderna vremena - Teslina 16, knjižara Jesenski i Turk - Preradovićeve 5, knjižara Jesenski i Turk - Vukotinovićeve 4, galerija M. Kraljević - Šubićeve 29, galerija Minima - Krvavi most, Zvonimirova-Borongaj i Glavni kolodvor - tramvajska stajališta

Ilinkt! (Iva Nerina Gattin, Katja Šimunić i Ljiljana Zagorac) >> haljine 26

video: Lala Raščić / glazba: Ivan Šarar

haljine 26 su multimedijalna instalacija sastavljena od 26 haljina i tekstualnih poruka, odnosno istraživanje o ženskom iskustvu u plesu; mjesto gdje se privatno prepliće s javnim; ples u kojemu je plesačko tijelo nevidljivo. Ovaj put plesnu instalaciju haljine 26 smještamo na zagrebačku lokaciju kojom desetljećima prolaze one koje žele pohađati Školu suvremenog plesa Ane Maletić, u hodnik Bogovićeve 7, na adresu koja asocira na plesno školovanje, na bavljenje plesom, promišljanje plesa, zastupanje ili odustajanje od njega. haljine 26 žele otkomunicirati svoje priče s namjernim ili slučajnim prolaznicima/prolaznicama tim hodnikom i naglasiti, upisati još jednu plesnu interakciju na tu adresu.

23-25/09, 11-14, 18-21, Art Centar - Bogovićeve 7

Anica Tomić i Ivan Midžić >> Reakcija – dekonstrukcija – konstrukcija

Koncept rada temelji se na povezivanju dvaju umjetnika koji ispituju značenje javnog u odnosu na privatno, granice umjetnosti i ne-umjetnosti... Prostor omeđen špagom funkcionira kao umjetnička instalacija, no istovremeno zadaje okvire unutar kojih performerica reagira i dekonstruira 'lažnu privatnost' unutar gradskog prostora. Performans kao reakcija na instalaciju zapravo je reakcija tijela na ograničeni prostor. Rezanjem špaga isti se dekonstruira, no potom slijedi konstrukcija novog omeđenja - tijela kao ograničenog klupka.

23-25/09, Cvjetni trg (performans 25/09, 18)

platforma 9.81 & past:forward >> Džungla na asfaltu: arhitektura, teorija, aktivizam

Nulti stupanj arhitekture, teorije i aktivizma: jedno predavanje, jedan izlet. Naše opsesije, iluzije, alternative... Naše nostalgije i okrutnosti: imaginarni domovi, negdje između emancipacije i represije. Ground Zero, ili: o čemu vam govorimo kada govorimo o suvremenosti.

predavanje: 27/09, 20, mama - Preradovićeve 18 (Tomislav Medak, Petar Milat i Marko Sančanin)

autobusna tura: polazak 28/09, 17, Glavni kolodvor

najave

Od Kolodvora do Dr. Dolittlea

Programski plan kazališta ZKM za 2002/2003.

Agata Juniku

Premijernim uprizorenjem svojedobnog bestsela Christiane F. *Mi djeca s Kolodvora 200*, Zagrebačko kazalište mladih je prošli tjedan otvorilo ili, bolje rečeno, nastavilo sezonu, s obzirom na običaj kuće da najavljuje program kalendarske godine. Na konferenciji za novinare sazvanoj tim povodom, predstavljajući su projekti iz "kolekcije proljeće-jesen 2003.", te još neobrađeni "materijali" tekuće godine. U studenom se tako očekuju *Tillina kutija*, predstava posvećena Tilli Durieux u režiji Dubravke Crnojević-Carić te svojevrsna prezentacija Brezovčeva projekta *Kamov, smrtpis*, čija će službena premijera biti tek početkom iduće godine. To će inače biti jedina predstava u ovoj sezoni koja se eksplicitno bavi kako to ravnatelj Slobodan Šnajder voli reći, povijesću koja ne želi proći. Tu svoju osnovnu temu će, naime ZKM prigušiti sve do Šnajderove replike na Jakovljevićev *Konklogor na Savi*, koja je iz autorskih razloga prebačena za 2004. godinu. Posljednja predstava u godini bit će *Jelka kod Ivanovih* Aleksandra Vvedenskoga, u režiji Nebojše Borojevića u koprodukciji s Daskom iz Siska.

Godina velikih autora

Repertoar ZKM-a 2003. godine bit će, kako u prošlu piše Šnajder, *uglavnom podređen svrhama koje bi trebalo slijediti komunalni teatar kao što to on jest, te predstavljajući pojedinih autorstava koji su s ovom teatrom u trajnijem dodiru*. Konkretno, najavljen su tri premijere u dvorani Istra i isto toliko na Sceni Polanec.

Kad je riječ o *autorstvima* misli se prije svega na *Naš grad*, u režiji svakako vrlo autohtonog autora Renea Medveška. Drama kod nas jedva poznatog američkog dramatičara Thorntona Wildera je, prema Šnajderu, vrlo logičan odabir jer Medvešek u svojem radu nastavlja istraživanja koja se čine začudno paralelna Wilderovim. Premijera je planirana za rujna 2003. U spomenutu ka-

tegoriju *autorstava* uvrštena je i Loftingova *Zračna pošta dra Dolittlea*. Riječ je o ansambl-spektaklu koji, s jakim primisli na svojedobnu *Knjigu o džungli* namjerava podmiriti potrebu za dječjim repertoarom. Pitanje reda-

telja ove predstave, čija se premijera očekuje tek u prosincu 2003., zasad ostaje otvoreno. Kronološki prva predstava, zakazana za ožujak, bit će *Maskerata* Mihaila Ljermontova, a režirat će je makedonski redatelj Ivan Popovski, našoj publici poznat po režiji Koltesova *Roberta Zucca* na ovogodišnjem Splitskom ljetu. S onu stranu navodnog financijskog kvazi-skandala koji, svakako ne njegovom krivnjom, prati taj angažman, činjenice o njemu govore sljedeće: diplomirao je na Ruskoj akademiju kazališnih umjetnosti u Moskvi i njegova predstava *Avantura*, rađena po tekstovima Marine Čvetajev, uvrštena je u CD-rom enciklopediju *Najvažniji kazališni događaji u Rusiji u posljednjih pedeset godina*. Usmena predaja pak govori da je riječ o izuzetno talentiranom i zanimljivom redatelju koji posljednjih godina slovi za novog enfant terrible europske scene i da se voli baviti tekstovima pisaca koje nije sličan glas. *Maskerata* je tragedija, a u njoj je *tragično to što nam pokazuje kako malo možemo znati jedni o drugima i kakva je moć iluzije, danas bismo kazali virtualne stvarnosti, nad samom stvarnošću. To je tekst koji upućuje na prevladavanje one sile koju su "Stari" zvali "ananke", držali da ravna i bozima i ljudima, a predstava će možda pokazati da se radi o strahu od Drugoga, koji nam se javlja uvijek kao maska, stoji u najavi*.

Mačak, monolozi i palačinke

Na Sceni Polanec prva premijera će također biti na proljeće, a riječ je o lutkarskom spektaklu Zlatka Boureka *Priče mačka na grani*, napravljenom prema istoimenoj zbirci pripovijedaka za djecu 7-77 autora Marcela Ayméa. Svibanj 2003. dovodi u Zagreb gospođu koja je, poput Popovskog, kazališni senzibilitet u Hrvatica i Hrvata opipala ovo ljetu u Splitu. Riječ je o Eve Enslver, američkoj autorici planetarno poznatoj po zbirci prozskih monologa i istoimenoj predstavi *Vaginini monolozi*. U verziji Tene Štivilčić i Tee Gjergji, projekt za šest glumica ansambla ZKM-a i dvije zasad nepoznate gošće zvat će se *Ono za ono ili Vaginini monolozi*. Nadnaslov ima ukazati na koncept predstave: *imenovati "ono", što je u stvari ženska razlika, što je potisnuto, izobličeno, funkcionalizirano, poetski tran-*

sponirano, samo nikad ne smije biti stvarno. Uzet će se u obzir ono što je u toj temi opće, ali također i različite ženske pozicije u "Društvu Američkog Sna" i tranzicijskog Lijepa Naše.

Na samom kraju 2003. još neimenovani redatelj postaviti će *Palačinke*, novi komad Filipa Nole koji zadržava jezičnu invenciju prvijenca *Juke box, Melita*, ali nudi složeniju strukturu i snovitije dramske isho-

de. U kontekstu repertoara ZKM-a bit će to, kažu, značajna replika na već spomenutu komediju Aleksandra Vvedenskoga *Jelka kod Ivanovih* koju ćemo vidjeti već krajem ove godine. ZKM je inače za 2003. najavio ugošćavanje Gradskog kazališta iz Haife te, ako političke prilike to dopuste, uzvratno gostovanje. Počet će i suradnja s Teatrom imeni Puškina iz Moskve, kao i s Umjetničkom udrugom Dionysia iz Rima. □

36. BITEF		/16. septembar – 02. oktobar 2002/	
		"Novi svetski /pozorišni/ poredak"	
		"New World /Theatre/ Order"	
1.	DANSKA / Denmark Betty Nansen Teatret, Frederiksberg Georg Büchner: " Woyzeck ", directed by Robert Wilson	duration 120'	16 th /17 th of September Narodno pozorište 20:00
2.	RUSIJA / Russia Centar za režiju i dramu /Center of Dramaturgy and Playwriting, Moscow Vasily Sigarov: " Plastelin " /" Play dough " directed by Kiril Serebrennikov	duration 110'	17 th / 18 th of September BITEF Teatar 20:00
3.	NEMACKA / Germany Bremer Tanztheater, Bremen "Flut" / "Plima", choreography by Susanne Linke / Urs Dietrich "Every Body", choreography by Urs Dietrich	20' (15') duration 65'	18 th /19 th of September Atelje 212 20:00
4.	JUGOSLAVIJA / Yugoslavia Co-production: Sava Centar/Atelje 212/Teatar Tomaža Pandura, Belgrade Milorad Pavić: " Hazararski rečnik " /" Khazar's Dictionary ", directed by Tomaž Pandur	duration 150'	19 th of September Sava Centar 20:00
5.	MADJARSKA / Hungary Kamaraszínház, Ericsson Stúdió, Budapest After Dostoyevski: " Zločin i kazna /za rešetaka"/" Crime and Punishment / Behind the Bars ", directed by Árpád Sopsits	duration 80'+15'+85'	20 th / 21 st /22 nd of September Zvezdara teatar 20:00
6.	ITALIJA / Italy Production: Ravenna Festival /Fanny & Alexander, Ravenna / Kulturfabrik Kampnagel, Hamburg "Requiem", directed by Luigi de Angelis	duration 100'	22 nd of September 23 th / 24 th of September Zvezdara teatar 17:00 20:00
7.	SLOVENIJA / Slovenia Slovensko Narodno Gledališče, Maribor "Tango", choreography by Edward Clug	duration 75'	22 nd of September Sava Centar 21:00
8.	POLJSKA / Poland Teatr Rozmaitości, Warsaw Vinterberg & Rukov: " Uroczystość " / " Proslava " / " Festen ", directed by Grzegorz Jarzyna	duration 120'+15'+15'	23 rd of September/Preview 24 th of September/Première Narodno pozorište 18:00 20:00
9.	NEMACKA / Germany Schauspielhannover, Hannover William Shakespeare: " Hamlet ", directed by Nicolas Stemmann	duration 165' /20/	23 rd of September Atelje 212 21:00
10.	SLOVENIJA / Slovenia Co-production: Cankarjev dom, Ljubljana /Slovensko Narodno Gledališče, Maribor Ivan Cankar: " Pohujšanje " / " Sablazan " /" Temptation ", choreography by Matjaž Farič	duration 90'	25 th of September Sava Centar 20:00
11.	JUGOSLAVIJA / Yugoslavia Jugoslovensko dramsko pozorište, Belgrade Biljana Srbijanović: " Supermarket ", directed by Alisa Stojanović	duration 90'	26 th of September JDP / scena " Bojan Stupica " 20:00
12.	JUGOSLAVIJA / Yugoslavia Jugoslovensko Dramsko Pozorište, Belgrade Marin Držić: " Skup " directed by Jagoš Marković	duration 60'	27 th of September JDP / scena " Bojan Stupica " 20:00
13.	JUGOSLAVIJA / Yugoslavia BITEF Teatar, Belgrade "Pasija po telu" /" Echoes of Silence ", choreography by Dalija Aćin, INTRA CDC	duration 60'	28 th of September BITEF Teatar 20:00
14.	BELGIJA / Belgium Théâtre de la Place, Liège Biljana Srbijanović: " Supermarket ", directed by Paolo Magelli	duration 145'	29 th / 30 th of September Sava Centar 20:00
15.	SLOVACKA / Slovakia Divadlo Andreja Bagara, Nitra William Shakespeare: " Hamlet ", directed by Róbert Alföldi	duration 150'	30 th of September Narodno pozorište 20:00
16.	KINA / Republic of China Peking / Beijing "Pekinska opera" / " Beijing Opera "	duration 150'	2 nd of October Narodno pozorište 20:00

BIOTECHNOLOGY, PHILOSOPHY and SEX

Conference on Trans-sexuality,
New Mediatechnologies & Gender

10-13, October 2002, Ljubljana

CONCEPT: Marina Gržinić, Maria Klonarar and Katerina Thomadaki

TOPICS: cyberfeminism, cloning, global culture/global nature, politics, gender strategies, extraordinary bodies, aesthetics

The international conference/symposium is about philosophical and interdisciplinary (artistic, cultural, political) re-consideration of science and technology, biochips and organs, male and female (trans-sexuality). The development of various forms of observation in space in connection with very special forms of human perception tend to efface the duality of body and mind. The relationship between the body, the machine, the sexual and prosthetic opens an array of epistemological and philosophical questions. Today we see a process of fostering disembodiment within new media technologies, opening crucial questions regarding the politics of representation and the semiotics of articulation of different bodies in different spaces. Last but not least we will have to further question implications concerning specific representational strategies that focus on the human body, developing systems and paradigms, structures and matrices of representations of his-

torically, gender and class-determined bodies.

CONFERENCE AND FILM PROGRAM

THURSDAY, 10, October, 2002

FILM PROGRAM

At 20.00, Slovenian Cinematheque, Ljubljana

A HOMAGE TO SANDRA LAHIRE (1950-2001)
Curated by Maria KLONARIS & Katerina THOMADAKI

The Sylvia Plath Trilogy by Sandra Lahire:

1. Lady Lazarus, 16 mm, colour, 25 min, 1991
2. Night Dances, 16 mm, colour, 15 min, 1995
3. Johnny Panic, 16 mm, colour, 40 min, 2000

FRIDAY, 11, October, 2002

CONFERENCE

Place: CLUB CANKARJEV DOM, Ljubljana

14.00 Welcoming note by Marina Gržinić

14.15 -15.00 Caroline Bassett: STRETCHING BEFORE AND AFTER (THE BODY OF NARRATIVE)

15.00-15.45 Marie-Luise Angerer: THE BODY BYTES BACK

15.45-16.30 Karin Spaink: CYBORGS: BEYOND DICHOTOMIES

16.30-17.00 coffee break

17.00-17.45 Maria Klonarar/Katerina Thomadaki: DISSIDENT BODIES IN THE DIGITAL ERA

17.45-18.30 Marie-José Mondzain: FIGURES OF OTHERNESS AND DIFFERENCE IN KLONARIS' & THOMADAKI'S WORK

FILM PROGRAM

At 20.00, Slovenian Cinematheque, Ljubljana

Maria KLONARIS / Katerina THOMADAKI

"L'ANGE AMAZONIEN. Un portrait de Lena Vandrey" ("THE AMAZONIAN ANGEL").

From "THE PORTRAIT SERIES," 16mm, colour & b/w, sound, 92min., France, 1992

SATURDAY, 12, October 2002

CONFERENCE

Place: GALLERY KAPELICA, Ljubljana

15.00-15.45 Marina Gržinić: RUPTURE

15.45-16.30 Amelia Jones: FLÂNEURIAL BODIES: RECIPROCAL MAPPINGS OF THE ARTIST AND URBAN SPACE

16.30-17.00 coffee break

17.00-17.45 Claudia Reiche: THE VISIBLE HUMAN PROJECT: ACCESSING AN OBSCENE IMAGE BODY

17.45-18.30 Jackie Stacey: IMITATION OF LIFE: HOMOEROTICISM AND THE NEW GENETICS IN THE CINEMA

18.30-19.15 Sarah Franklin: DOLLY'S BODY: GENDER, GENETICS AND THE NEW GENETIC CAPITAL

PRODUCTION: MASKA, Ljubljana within the Seminar for contemporary performing arts in collaboration with Cankarjev dom, Ljubljana

PARTNERS: Cankarjev dom, Ljubljana and the Department for Humanity and Education at CD (Barbara Rogelj)

CITY OF WOMEN, Ljubljana (Koen van Daele)

CNVOS – Foundation Center for information, collaboration and development of the non-governmental organisations, Ljubljana (Nataša Sukić)

Gallery Kapelica, Ljubljana (Jurij Krpan)

Slovenian Cinematheque

ZRC SAZU– Scientific and Research Center of the Slovenian Academy of Science and Arts (dr. Oto Luthar, Director)

FI ZRC SAZU– Institute for philosophy ZRC SAZU

L'Institut Français Charles Nodier/French Institute Charles Nodier, Ljubljana (Bernard Micaud, Director)

AFAA, Paris
Ministry for Information Society of Republic of Slovenia

Ministry of Education, Science and Sports of Republic of Slovenia

Goethe Institute, Zagreb

The Netherlands Embassy, Ljubljana

**Maska
Metelkova 6
1000 Ljubljana
Slovenia
phone/fax +386 1 4313122
www.maska.si**

Norma C. Rey

Branim se šutnjom

Roman *Prodor* u izdanju izdavačke kuće Jesenski i Turk izazvao je veliku medijsku pozornost iz najmanje dva razloga: pseudonima autora (autorice), koji ne krije da je namjerno odabrao lažni identitet, te pohvalnih recenzija koje su popratile pojavu prvoga pravog hrvatskog fantasyja

Meri Štajduhar

Vaš prvi roman *Prodor*, iako s malom vremenskom zadržkom zbog opsežnosti (oko 650 stranica), mediji su popratili naramcima komplimentata. Jeste li, strpljivo radeći godinama na konstrukciji svoga fantastičkog svijeta, očekivali baš tako laskavu recepciju?

– Vjerojatno ima pisaca koji romane prvenstveno namjenjuju kritičarima, jer im o tome ovisi egzistencija, pa i željeni prerogativi. *Prodor* je poruka upućena isključivo odgovarajućoj publici čiju reakciju doista i očekujem. To ni u kom slučaju ne isključuje mogućnost da neki recenzent doista u *Prodoru* uživa i kao čitatelj, a ne samo kao strukovni komentator. Osobno mi je vrlo strana ideja da se netko divi npr. Picassovim *Gospođicama iz Avignona*, jer je naučio što na slici treba vidjeti.

Upusti li se netko u najozbiljniju konstrukciju fantastičkog svijeta, vjerujte mi, on doista nema ni trunke vremena razmišljati o ičijoj potencijalnoj recepciji. Problemi vezani uz elaboraciju i konstrukciju svijeta toliko ga mobiliziraju da bi ga bilo koje aspiracije te vrste samo omele.

Recimo da mi je u pisanju pomagao moto: "Pišite tako da ishod bude knjiga koju biste i sami rado pročitali".

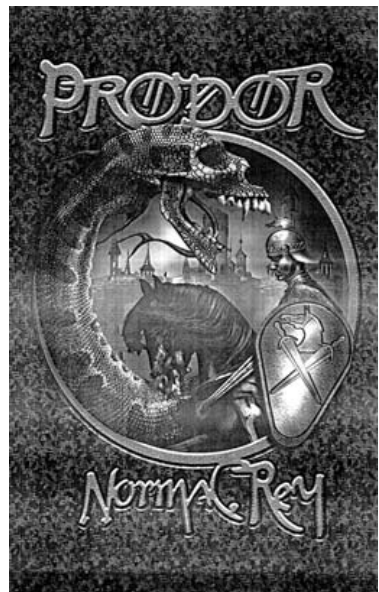
Biti hobit je...

Književni kritičari ne samo da visoko ocjenjuju Vaš prvijenac nego ga stavljaju uz bok, pa čak i iznad, nekih autora svjetskih bestsellera u žanru fantasyja. Koliko je "pusta zemlja", odnosno gotovo nepostojanje hrvatske tradicije, utjecalo na to da se okušate upravo u tom žanru?

– Ako je nekome suđeno pisati erotiku, bolje je da to odmah počne raditi, a ne da i sebe i druge mrcvari lošim dramama ili, ne daj Bože, mlakom aforističkom poezijom. Ne tvrdim da mi je suđeno pisati fantasy, ili da je to jedino što sam u stanju pisati. Osobno smatram da je SF (science fiction) moja "sudbina". Zbog mnogih razloga fantasy mi se jednostavno nametnuo kao potencijalni eksperiment. Po-

mislih: prvo se usudi napisati solidan fantasy; uspiješ li u tome, što je daleko zahtjevnije, baci se na SF. A tada je čarolija započela. Sve je bilo toliko izazovno, toliko nerearno, a ipak toliko blisko stvarnosti, da je od mene

A priča o fantasy sceni u Hrvatskoj za sve je buduće pisce ovog žanra vrlo poučna. Čini mi se, naime, da je fantasy u nas krenuo pogrešno od samog početka. Nešto slično se dugo događalo i sa SF-om, zbog čega i literatura

te provenijencije još i danas ima dvojbenu kvalitetu. Nije neki roman dobar po tome što je pisan hrvatskim jezikom, što su mu likovi "naše gore list" i što se rasplet događa u Zagrebu, Rijeci ili okolini Krapine. Neki je roman dobar isključivo ako se vine visoko iznad partikularnih problema tipičnih pojedinaca, što dalje od problema "moje" ulice, "moga" kvarta, "moje" nacije, "mojih" uvjerenje, ukratko, svega što nije u toj mjeri univerzalno, da bi se u tome mogli "prepoznati" i Čeh i Laponac i Kinez i Indijac.

Zato su po mojem mišljenju ilirski vilenjaci, zagorski hobiti, pa i srpski orci ili bošnjački zmajevi jednake besmislice kao i

Neki je roman isključivo dobar ako se vine visoko iznad partikularnih problema tipičnih pojedinaca, što dalje od problema "moje" ulice, "moga" kvarta, "moje" nacije, "mojih" uvjerenje, ukratko, svega što nije u toj mjeri univerzalno, da bi se u tome mogli "prepoznati" i Čeh, i Laponac, i Kinez, i Indijac

učinilo ovisnika. Vraćanje "prvoj ljubavi" odloženo je za kasnije.

Pa što ako gotovo i ne postoji hrvatski fantasy? Zašto bi me to smetalo ili poticalo? Pa ne piše valjda netko isključivo zato da bi "popunio prazninu"? A potencijalna usporedba *Prodora* s žanrovskim bestsellerima, nije mi padala na pamet. Jednostavno zato jer se baš i ne mogu pohvaliti detaljnijim poznavanjem te vrste literature.

Dakako da žanrovska "infekcija" nužno utječe na pisanje. Nemali broj autora prije ili kasnije biva uhvaćen u zamku podilaženja žanru, publici, kritičarima i mnogočemu drugom. A poprilično je otužno konstatirati da bard nekog žanra to više nije, jer se iz tko zna kojih razloga upustio u obično petparačko žanrovske bljezgarenje.

Možete li objasniti činjenicu da se u Hrvatskoj, za razliku od svjetske književne scene, fantasy javlja tek u natrubama. Kako to da ste baš vi toliko odskočili, da vas se, unatoč nepostojanju tradicije, odmah svrstava u sam svjetski vrh?

– Da ste me pitali što ja doista mislim o *Prodoru* u tom smislu, vjerojatno bi se dijametralno razišli u procjeni. Dopuštam da su i ukusi različiti i da će još mnogi u *Prodoru* vidjeti nešto što ja ne vidim, ili ne želim vidjeti. Što je sve u svemu sasvim nebitno. Krajnji sud ipak donosi publika. Stoga mi se bilo koja generalna procjena čini preuranjenom. To-liko o drugom dijelu pitanja.

ili čemu li već, a kamoli bogovima da u nju intervenira. I tako je sve dok se smrtnici bave običnim (npr. ljudskim) problemima. Dogodi se ponekad da neki pametnjaković poželi biti, ne ravan bogovima, nego onaj koji odlučuje o tome hoće li ičega biti, ili će sve "otići k vragu". Imaju li bogovi ikakvo pravo da se u to miješaju kad su već čovjeku (gnomu, patuljku, orku itd.) dali mogućnost odlučivanja o sebi, kad su mu podarili slobodnu volju? Nimalo im ne ide u prilog ni činjenica da bi u slučaju osobne ugroženosti imali neko "moralno" opravdanje za intervenciju, jer se navodno i oni moraju "nekako braniti". Uostalom, ako su bogovi, valjda će naći način da se iz toga dostojanstveno izvuku.

Starac i Mrki su izdanci ljudske rase – klasično dvojstvo principa Dobra i Zla, koji preuzimaju kvazi-božansku ulogu žrtvujući osobnost. Oni su meritori povijesti s punim radnim vremenom, bez prava na povoljnost, privatnost i osobne stavove. Jedino tako mogu biti bogovima ravni, a da ne ugroze opstanak bivstvjućeg.

Uostalom, pričekaite da napišem ostale dijelove serijala, pa će slika svega biti mnogo transparentnija.

Pisac-kartograf

Sastavni dio knjige su i karte Sjevenoga i Istočnog Dornivala te cijelog poznatog svijeta, nužan geografski opis "mjesta događanja". Uspoređujući te karte sa sličnim popratnim materijalom u nekim poznatim svjetskim uzorcima žanra, nametnulo mi se pitanje je li Vam bila potrebna pomoć profesionalnog kartografa, ili je izvor inspiracije bio negdje drugdje, možda u kompjutorskim igricama poput primjerice serijala Might & Magic, Warcraft ili iznimno popularne igre Baldur's Gate?

– Oduvijek me strašno veselilo prisustvo pomno osmišljenih i adekvatno ocrtanah mapa i svih grafičkih priloga koji romanu dodaju još pokoju dimenziju. Ne stoga što bi to čitatelju doista pripomoglo u vizualizaciji prostora događanja. Profesionalno osmišljena karta na neki način daje legitimitet cijelom konstrukt. Uostalom: "Onaj tko je ovisnik o štakama, nek se ne vere uz strmu liticu; time neće steći status penjača" – reći će jedan od likova u još nenapisanom nastavku *Prodora*.

Čini mi se da autori i/ili izdavači najčešće pribjegavaju kartografiji u funkciji puke ilustracije. Treba li se roman uopće "kititi šarenim perjem"? Mojem je shvaćanju bliska ideja da to bolje prodaje djelo i da mnogi ne bi ni uočili nešto što im se nije "nataklo na nos". Ali, ako je to dominantna vrijednost djela, njegova ušminkana dopadljivost, ono će biti jednokratno izgustirano i završit će kao i svaka senzacija – u ropotarnici Povijesti.

Razmišljam li danas o gomila skica, odbačenih ili friziranih mapa, tlocrta gradova i sl., što su i meni pojašnjavali svijet što mi ga je prebujna mašta redovito isporučivala kao hrpetinu nedoumica, shvaćam zapravo u kojoj je mjeri ta komponenta sudjelovala u kreiranju svijeta. Da bi to bilo uspješno, to je MORALO biti profesionalno urađeno. Moja je poruka svima koji se spremaju za poziv "demijurga": Ako niste

profesionalni kartograf, smjesta to postanite; inače će vaš svijet "puštati vodu" na sve strane; ako niste profesionalni geolog, biolog, antropolog, etc., nemojte ni pokušavati sve to postati – naprosto obidite prave adrese.

Uzgređ, navedene "igrice" su mi, dakako, poznate i prije bi se reklo da su mi bile inspirativne zbog imanentne atmosfere ili kao predložak koji se može rasklopiti na elemente u svrhu vivisekcije, ali nikako u kartografskom smislu. Prostor u njima ima sasvim drugu funkciju: on nije realan prostor, nego "podloga za igranje". Teško bi se na temelju ijedne kompjutorske igre mogao napisati STVARNO dobar fantasy.

Kontrapunkt romanesknom dijelu knjige jest opsegom znatno manji ali zato vrlo zgusnuto, upravo leksikonski, pisan dio naslovljen Glosarij, bestijarij & rječnik manje poznatih pojmova, svojevrsan ključ za rekonstrukciju cijeloga jednoga novog svijeta lociranog na Dornivalskom arhipelagu. Što je od ta dva dijela knjige nastalo prije?

– Prije svega treba istaknuti sljedeće: kad pišete znanstveni rad, sve manje bitno (akcidentalno) imate priliku staviti u fusnote. U romanu bi to proizvelo suzdržan podsmijeh, jer ako to niste rekli u tkivu romana, onda valjda i nije bitno za njegovo osmišljavanje. Međutim, ako bezbrojni rukavci zažive svojim životom, potom nadrastu samu fabulu, da ju na kraju podupru i nadopune, a da ne naruše njezinu unutrašnju koheziju i ne poremete mukotrpnost stvorenu ravnotežu, oni zaslužuju posebno mjesto. Tako nastaje "knjiga u knjizi".

Glosarij u *Prodoru* i nije mogao nastati prije nego što je napisana fabula iz jednostavnog razloga što su gotovo svi pojmovi što se definiraju u glosariju izvučeni iz romana.

Neki su pojmovi, zbog kratkoće romana (650 stranica ipak nije dovoljno za opisivanje doista kompleksnog svijeta) samo dani na znanje čitatelju. To znači da su oni samorazumljivi žiteljima tog svijeta (odnosno likovima iz romana), što čitatelja ponekad stavlja u nezavidnu ulogu pasivnog promatrača. Za utjehu takvima, jednog će dana glosarij, višestruko multipliciran, zaživjeti svojim životom. To je, dakako, golem projekt što iziskuje strpljiv rad pa od takvih čitatelja tražim barem jednaku količinu strpljenja.

Kaledonski plizdravac, riječni pijukavac...

Iako je prema budućim čitateljima možda pomalo nekorektno, ne mogu odoljeti a da Vas ne upitam kako ste, osim već "klasičnih" likova poput čarobnjaka, vilenjaka, hobita, patuljaka, gnolova, trolova, orka itd. stigli do primjerice kaledonskog plizdravca, iz svijeta zoologije, ili vrlo asocijativnih kalamisa ili čiove iz svijeta botanike?

– Na ovo pitanje ne mogu odgovoriti precizno iz jednostavnog razloga što ni meni nije jasno odakle su se svi oni stvorili. Kaledonski plizdravac mi je naprosto zazvučalo kao odgovarajuće ime za vrstu egzotičnog živog bića. To je proizvelo daljnje asocijacije, koje su pak divergirale u opis naveden u glosariju. Dakako, po-

četna asocijacija kod ovog, kao i u slučaju preostalih tri stotine definiranih pojmova nastala je situacijski, u kontekstu romana. Primjerice, što se drugo, osim kaledonskog plizdravca može zaposliti u medevijalnoj urbanoj kockarnici čiji posjetitelji vape za egzotikom i svim vrstama neobičnosti, jer jedino to daje smisao novcu što ga posjeduju i jedino to dostojno je gladi njihovih raspomamljenih osjetila. Jednostavno – zamislite situaciju i pustite mašti na volju. Uložite li dovoljno truda, nastat će plizdravci, čiove, riječni pijukavci, miope, hijacintusi i mnogošta drugog. U većini slučajeva tek mnogo kasnije padalo mi je na pamet da neke od tih asocijacija nisu baš sasvim slučajne, što je bacilo sasvim drugo svjetlo na njihovo određenje i najčešće poprilično dopunilo njihov smisao.

Jednaka akribija osjeća se u konstrukciji dornivalske političke povijesti, mitologije, različitih religija i njihovih vrlo kompleksnih, rivalitetnih odnosa, čarobnjačkih, lopovskih i inih društava, pa sve do iscrpnog opisa svakodnevnih običaja i tradicionalnih svečanosti. Za kojim ste sve znanstvenim disciplinama posegnuli nastojeći Dornivalskom svijetu dati potrebnu uvjerljivost?

– Doista ne znam koliko je znanstvenih, filozofskih, umjetničkih, itd. disciplina u nekom obliku komentirano ili upotrijebljeno u *Prodoru*. Možda dvadesetak? Znam samo da me je potreba za autentičnošću nagnala da izmislim mnoge nepostojeće discipline, koje su mi se učinile primjerenije od onih kojima su se ljudi doista bavili u realnoj povijesti. Kad postavite temelje jednog novog svijeta i kad on zaživi, vrlo se brzo “osili” i počne postavljati raznorazne prohtjeve. “Take it, or leave it” – kao da vam šapuću autentični likovi, drsko vas gledajući u oči. Želite li njihovu daljnju suradnju, nemate baš puno izbora, zar ne? I kad vam se neki tamo čudak počne

baviti “doksikologijom”, ne pitajte se što je to. Ako vi ne znate, on to zasigurno zna.

Fantastične puzzle

Osim književne obaviještenosti, u načinu pripovijedanja osjeća se i utjecaj filmske naracije, u prvom redu u načinu vođenja nekoliko paralelnih priča koje se u finalu na neki način sastaju, prepleću. U oblikovanju kojih i kakvih scena Vam je upravo film bio od najveće pomoći?

– Vizualizacija je moja temeljna potreba. To znači da mi je film kao medij izrazito blizak pa samim tim i “trikovi” te profesije. Mislim prvenstveno na montažu, zatim kadriranje, korištenje različitih rakursa pa i paralelno “procesiranje”. Ja doista, ponekad čak i svjesno kadriram opise pojedinih scena. Ruka koja zahvata mačem, a ne osoba, masovna scena viđena iz ptičje perspektive, pogled na viteško nadmetanje odozdo i ostale neočekivanosti način su stvaranja začudnosti i osobno su mi vrlo bliske. Nije li onda jednostavnije reći da je *Prodor* izrazito podatan za film? Eventualna osebnost stila osobno mi se čini mnogo usporedivija sa slaganjem puzzlea. Naime, svaki od stotinjak “fragmenta” (dijelova poglavlja) dio je cjelovite slike koju zna i isprva “vidi” samo autor. Kako priča teče, tako se čitatelju razotkriva ju pojedini djelići slike. Ona pomalo izranja iz podloge, ali postaje cjelovita tek na kraju priče. Štoviše, u mom slučaju tek nakon što se pažljivo pročita i razumije glosarij. Dakako, za one “površnije” tu je gola fabula, dovoljno zanimljiva, čini mi se, da opstane i samostalno.

Najavljujete nastavak serijala, prodor u nove medije, film ili kompjutorske igrice. Cemu ste zasad najbliži?

– Novoj knjizi. I još jednoj, pa još... Zapravo, već dugo se bavim mišlju da vrijeme do završavanja drugoga dijela serijala “popunim” s nekoliko priča. Dornivalske provenijencije, dakako.

Osobno mislim da kratke priče nisu moj “format” i da se na tom planu ne snalazim najbolje. Ali, biti osuđen na pisanje trilogija baš i nije neki izbor, zar ne?

Inače već duže vrijeme slažem koncept kompjutorske igre utemeljene na svijetu iz *Prodora*, a nije mi strana ni ideja scenarija po istom predlošku. Hoću li išta od tog napraviti, ovisi isključivo

Povijest je ljudska kreacija i bila ona pomno ili glupo osmišljena, ne daje pravo nikome, dakle ni Usudu ni Logosu ili čemu li već, a kamoli bogovima, da u nju intervenira. I tako je sve dok se smrtnici bave običnim (npr. ljudskim) problemima

o “izdržljivost materijala”. Nitko nema toliko energije da sve to uspješno okonča odjednom.

Naravno da bi me radovalo ako *Prodor* prodre na film.

U romanu često posežete za dosjetkom (poput citiranja vrlo značajnoga dokumenta na tobožnjem grčkom itd.), humorom, ironijom. Ima li u epizodi o piscu koji ni iz četvrtoga ili petoga pokušaja na uspijeva napisati djelo Gospodar noći i dobiti nagradu, i autoironijskih elemenata?

– Nema. To je posljedica tražanja za kontrapunktom koji bi u hedonističko događanje unio

barem neku dozu apsurdna. Jednostavno mi se učinilo da razdragana euforija nije nešto što bi nužno i s jednakim žarom morali dijeliti svi akteri nekog društvenog događanja. Jedna slika mi pada na pamet: pisac koji se pokušava usredotočiti na zahtjevno i suvislo pisanje dok napolju bijesni pucnjava i praskaju petarde u slavu npr. *Dinama*, koji je upravo pobijedio neki tamo minorni klub iz Liechtensteina. To je ironija, dakako. “A tko mu je kriv, zašto nije pripazio?” – reći će zajedljiv kritičar. Pojavi li se navedena slika u romanu, to nije autoironija, već prije osebnostna kritika društva.

Pseudom i Čapek kao ključ?

U jednome je dosta davnom radijskom intervjuu planetarno popularni autor Hobita i Gospodara prstenova J.R.R. Tolkien iscrpno objašnjavao kompleksan odnos između svoje znanstvene i književne karijere, posebno zato jer je sva djela potpisao pravim imenom. Vi ste odabrali anglosakoidni ženski pseudonim. Zašto?

– Prvo, Norma C. Rey nije nužno ni anglosaksonski, niti ženski pseudonim. Riječ “rey”, koliko mi je poznato, ima suvislo značenje u španjolskome, a u nekim jezicima Norma je tipično muško ime. Uostalom, recite mi VI spol osobe koja se zove Saša Ž. Tretinjak ili Vanja J. B. T. “Nešto” ... A u vezi s navedenim intervjuom, najjednostavnije bi mi bilo odgovoriti: “Zato da se ne dovedem u situaciju da, poput Tolkiena, moram prosječnom ignorantu objašnjavati razliku između dvije ne baš srodne karijere, a njemu nije ni na kraj pameti da moju argumentaciju prihvati, jer ga trač o osobi mnogo više uzbuđuje od samog djela. Salu na stranu, ne skrivam se iza pseudonima. Smatram da svaki autor ostavlja jasan “potpis” na onom što stvara. Zašto bi se netko ozbiljan uopće poželio baviti otkrivanjem osobe koja stoji iza pseudonima? “Razotkrivaatelj pseudonima” – nekako mi baš

i ne izgleda kao neko umjesno i isplativo zanimanje, hmmm...

Intriga s pseudonimom nije odmogla Vašoj knjizi. Naprotiv. No, osobno vjerojatno osjećate da se oko tog vašeg naizgled dobro obrazloženoga izbora da se, uostalom poput mnogih drugih, skrivate iza izmišljenoga identiteta, steže sve čvršći obruč medijske znatiželje. Kako ga podnosite, koliko ćete izdržati?

– Fernando Pessoa čitava je života “bolovao” od homonimije. Kad se posmrtno otvorio njegov zagonetni kovčeg, ispalo je da je poezija svih pet najvećih portugalskih pjesnika plod jednog jedinog autora – njega samog. Zašto je to učinio, sasvim je nebitno. Jedno je sasvim izvjesno: riječ je o pjesničkom geniju, koji je iz nekog razloga imao tu potrebu. Počivao u miru! Naravno, ovog velikana navodim isključivo zbog načina rješavanja navedenog problema, a ne zbog bilo kakve potencijalne usporedbe. Ustvari ne razumijem što bi tu trebalo podnositi. Ja, naime, nemam nikakav problem te vrste. Ima ga Norma. A koliko mi je poznato, radi se o izrazito izdržljivoj osobi.

Uostalom, evo jednoga od mogućih scenarija provokacije: Čije je prezime Rey, koje u engleskome ne postoji, je li srednje C možda dubovita asocijacija na šefa Mi-6? Jeste li naprosto “norma”, Bellinijeva Norma, ili u podsvesnoj želji čak sama ikona Norma Jean (M. Monroe)? Ili, ako imate petlje, neka inačica Normana Batesa iz kultnoga Hitchcockova filma Psiho? Uostalom, Prodor je naslov koji bi prije odabrao autor nego autorica. Dakle, Norma ili Norman?

– Doista impresivno obilje interesantnih sugestija! Dakako, svjesni ste i sami da su navedene solucije samo dobri predlošci za igru asocijacija. Moj je odabir ipak “braniti se šutnjom”, a kao dodatnu literaturu za nastavak igre predlažem jednu od priča iz Čapekove zbirke *Plava krizantema*. Otkrijte sami koju. ☒

u žarištu

kompleksno za prosječno Thompsonovo slušateljstvo), *žestoki* (i jednako banalni) aranžmani, plus tekstovi prepuni ar-

hetipskih pojmova koji *diraju u dušu*. Ljubav, Bog, Domovina i Obitelj Thompsonov su *pogodak u svidu*, pogotovo kad ih se začini puškama, bombama, izdajicama, nezaboravom i srodnim arsenalom koji jasno daje do znanja dokud sežu granice Thompsonove ljubavi.

Igrači i pijuni

Vjerojatno uopće ne treba dvojiti da sve (ili barem većinu onoga) što radi Marko Perković čini manje-više iskreno. A to što na taj način privlači široke *narodne mase* govori, u krajnjoj liniji, daleko više o tim *masama*, kao i o onima koji su u čitavoj toj igri daleko veći *igrači* od samog

Marko Perković lik je s kojim se lako identificiraju pripadnici patrijarhalno usmjerenog, mahom ruralnog ili pseudourbanog hrvatskog puka

Vožd je stigao!

Marko Perković tek je *pijun*, produkt jedne politike koja je zapravo stvorila i njega i njegovu publiku

Trpimir Matasović

U čemu je tajna uspjeha čovjeka kojem je ime Marko, prezime Perković, a "umjetničko ime" Thompson? Odgovor na ovo pitanje zacijelo bi rado htjeli znati mnogi, i to ne samo na takozvanoj "estradi". Jer, što god bilo tko mislio o tome, okupiti 35-40 tisuća ljudi (gotovo 1% cjelokupne populacije Republike Hrvatske!) na jednom mjestu pothvat je vrijedan ako ne pohvale, onda svakako pažnje. Zapravo, "tajne" nema. Jednostavno, Marko Perković je, što intuitivno, što vrlo promišljeno (a riječ je o čovjeku koji sasvim sigurno nije glup!), *dirnuo u žicu* jednog dijela građana Hrvatske. Ili, još preciznije, uspio je *odsvirati akord* na nekoliko *žica* na koje je domaći puk osobito osjetljiv.

Identifikacija

Na najprizemnijoj razini možemo mirne duše konstatirati da je Marko Perković lik s kojim se lako identificiraju pripadnici patrijarhalno usmjerenog, mahom ruralno ili pseudourbanog hrvatskog puka. Momak više nije ni sasvim mlad, osobito lijep nije bio nikad, a ni sluhom se baš ne može pohvaliti. Štono bi se reklo, *dečko iz susjedstva*. Taj dojam dodatno podcrtavaju i njegove pjesme (čija estetska prosudba nije predmet ovog teksta), položene na način krajnje *pristupačan* priprostim puku: banalne melodijice koje brzo *ulaze u uho* (dva-tri tona su dovoljna – više od toga vjerojatno bi bilo pre-

Thompsona. U njoj, naime, i sam Marko Perković postaje tek *pijun*, produkt jedne politike koja je, zapravo, stvorila i njega i njegovu publiku. Ili, da budemo precizniji, dvije politike: jedne koja je oblikovala podjednako duhovni (?) profil desnog ekstremizma pod krinkom "domoljublja" (tijekom koncerta u blažoj varijanti vidljiv kod samog Thompsona, u težoj kod jednog dijela njegove publike), te druge koja sve te pojave mirno promatra, uz povremeno mrmljanje da se *zamažu oči* Europi i Svijetu.

U konačnici, obje su te politike jednako opasne, jer nijedna ne vodi u pozitivnom smjeru. Istodobno, Thompsonova je publika najbolji pokazatelj razočaranja svakom vlašću – i *bivšom*, a još više *sadašnjom*. U takvoj situaciji, *odnarođeni* političari prestaju biti *junaci*, a njihovo mjesto zauzimaju narodu bliskiji likovi *narodnih heroja*, od samozvanih branitelja braniteljskih prava, preko odbjeglih generala, sve do *narodnih pjevača*. Ukazanje Marka Perkovića Thompsona na Poljudu pokazuje da je jedan dio hrvatskog naroda konačno izabrao svog novog *vođu*. Kakav narod, takav i vođa... ☒

Kad su počele ponovne priče o eventualnom odlasku generala Janka Bobetka u Haag, u javnosti se pojavio general Slobodan Praljak i vrlo zbunjenoj novinari objasnio da je general Bobetko gospodin koji se osjeća kao starosta, objašnjavajući jedan stari običaj i institut u hijerarhiji poslušnosti i utjecaja, a u povijesnim mijenama. Odričući tom prigodom generalu Bobetku veličinu i važnost koji mu se ovih dana pripisuje, pa možda i dopisuje, hijerarhijski, legendarno i slično, Slobodan Praljak govorio je o instituciji staroste kao liku čije riječi pa ni pisane zapovjedi ne obvezuju, ali uvijek ima mladih i poslušnih koji su ih voljni čuti i uvažiti u nekim patrijarhalnijim društvima i sredinama. Tragove tog ponašanja i običaja na ovim prostorima Praljak je vidio upravo u ponašanju i još više memoarima generala Bobetka. Tako je godinama nakon pojave knjige *Sve moje bitke* Slobodan Praljak pokušao završiti davno započete polemike koje je pojava knjige izazvala u javnosti.

U trenutku kad se knjiga pojavila svoje polemičke primjedbe, između ostalih, iz-

nijelo je nekoliko vrlo uglednih hrvatskih generala ili pak takvih koji su obnašali važne dužnosti u HV-u. Kako su množina i razina polemika bili upravo obrnuto proporcionalni javnom ugledu i važnosti polemičara, javnost je bila konsternirana. Zgroženost polemikom izrazio je vrlo br-

koji se svađaju po novinama na nedostojan, neprimjeren, nepreporučljiv i tako to, način.

Knjiga kao optužnica

Ovih dana kad se Haag oglosio, novinari su uspjeli primijetiti da je general se-

nedavno pokušao analizirati Slobodan Praljak bilo već davno jasno. Možda bi već davno bile riješene makar neke od mnogih dilema koje su knjigom ispisane. U najmanju ruku ona da je ponekad uspio posjetiti toliko prostora, analizirati stanje i ispisati zapovjedi u količinama na kojima bi mu pozavidio Supermen s cijelim timom sličnih pomagača. S druge strane, ovih dana često navođen citat sa sjednice VONS-a pokazuje kako je onaj koji je obustavio polemiku davno skinuo odgovornost sa sebe i rasporedio je po odgovornom kadru vlastite vojske. I dok ispadaju fige iz nekih džepova odgovornosti čini se da ni budućnost nije bila tako neizvjesna kakvom se donedavno činila. Naime, bila je nešto više programirana nego se to željelo vidjeti. Pa se i to citira sa samo jednim dokazom: prozvan je Bobetko da ne bi bili oni u lancu iznad njega. Na taj način događa se analiza vertikalne umjesto one koju je nedavno ponudio Praljak: uloga staroste neformalna je uloga u horizontali prema kojoj se može uvažavati i poštivati i nekog među jednakima, umjesto da se sve napisano u jednoj ne-

Daljinski upravljač Nedovršena polemika

Oni koji ostanu neće znati koje od dva zla da izaberu kako ne bi izabrali gore

Grozdana Cvitan

zo i onaj koji je imao moć prekinuti je zapovjednom linijom, pa nakon što su Vrhovnik rekli *Dosta* bilo je dosta. Bez obzira što je ostalo neodgovoreno mnogo postavljenih pitanja. U tom trenutku činilo se da se prekidanjem polemike samo pokušava spasiti ugled hrvatskih generala

bi ispisao Haag vlastitom knjigom. Pristom su se, čini se, više oslanjali na staru izjavu predsjednika Mesića, nego na analizu knjige koja se neizostavno spominje. Jer da se knjiga čitala više nego se o njoj govorilo onda kad se pojavila i kad je izazvala polemike, možda bi ono što je

“**Q** sukobima u Društvu hrvatskih književnika ne želimo više govoriti, ne želimo vas zamarati problemima udruge koja danas, 2002. godine, svojim članovima prebraja krvna zrnca” – tako se otprilike, nakon lipanjske Izborne skupštine književnika, redakcija kulture jednog lokalnog radija na neko vrijeme oprostila od dehakaovske skandal-tematike. I ne htijući, *Radio 101*, jer o njemu se radi, primjedbom da se “danas, 2002. godine u DHK nekome prebrajaju krvna zrnca”, otkrio je ključnu točku zbog koje se svekolika kulturna javnost gotovo unisono zgrozila nad neprimjerenim izjavama nekih članova Društva.

Zgrozili se nisu samo članovi Upravnog odbora Društva, zauzevši na svojoj konstituirajućoj sjednici ekvidistancu prema istupima Sibile Petlevski i Ante Matića, a koja se daje podvesti pod formulacije iz sudskih spisa o silovanjima: “Dobila je što je tražila”. Kako doznajemo iz intervjua dopredsjednika DHK Anđelka Novakovića, glavni formulator takva stava Upravnog odbora bio je njegov tadašnji član Zvonimir Mrkonjić. Stoga se drugi dopredsjednik Društva, Veljko Barbieri, s pravom nedavno upitao kako to da su Mrkonjić i Tonko Maroević, koji su prije nekoliko mjeseci kao članovi Upravnog odbora usvojili takav stav, sada odjednom zgroženi događajima, te se ograđuju od DHK i iz njega istupaju. Zgražanje se, dakle, protegnulo i na bablje ljeto, s tim da je sad zahvatilo književnike, njih tridesetak, koji su istupili ili to u skoro vrijeme namjeravaju učiniti, iz jednog, sve je jasnije, javno proskribiranoga Društva.

Književnici-nesvrstani

Neki su se već skrasili u okrilju druge književničke udruge, novonastajućeg Hrvatskog društva pisaca (HDP), dok su se drugi deklarativno dezangažirali, tvrdeći da je njihov odlazak iz DHK protest protiv stanja na našoj književnoj sceni, ali da je i njihovo nepristajanje da postanu dijelom HDP-a također protest protiv iste te stvari, dakle, protiv stanja na našoj književnoj sceni. Što je to, dakle, nagnalo pisce, među njima i one koji su se napadno samoproglašavali apolitičnima, poput Pavla Pavličića,

Nedjeljka Fabrija, Zvonimira Mrkonjića ili Željke Čorak, da napuste stoljetni DHK? Nekako nam se čini da to nikako nije neko temeljno, etičko neslaganje s čelništvom DHK i njihovom retorikom, nego ispravna procjena “povijesnog trenutka” koja kaže da se netolerancija i bivanje u DHK više ne isplate.

Jer, tek u slučaju da tome nije tako, imala bi smisla ideja Veljka Barbierija o borbi iznutra,

Senzibilizirani narod

Tu se i predsjednik DHK Slavko Mihalčić pokazuje tek kao jedan trenutačno demodirani govornik, koji ocjenom da su napadi na Sibilu Petlevski od nje same bili “izazvani”, nastavlja onu dobro poznatu žurnalističku retoriku javnih prozivki *Vještica iz Rija*, koje je 1992. godine prakticirao tjednik *Globus*. Jednako se tako demodiranim pokazao i tajnik DHK Željko

vanja potpisnika Praške deklaracije radi “izdaje”, ili poluglasnog dobacivanja iz klupa kvalifikacije “četnik” onim članovima Društva koji su “genetski modificirani”, odnosno nisu hrvatskoga roda. Ono što se promijenilo nisu, dakle, istupi kojekakvih ksenofobnih komesara u književničkim redovima – sadržaji njihovih nastupa hibernirani su još u ranim devedesetima – nego to što takav govor danas

Uši hrvatske javnosti postale su senzibilizirane do mjere da im strašno smeta prakticiranje *hate speecha*. Danas te uši više nikako ne mogu podnijeti vrisku s Jelačić placu, premda vriska koja stiže s te adrese niti je promijenila svoj sadržaj, niti svoju modulaciju, niti svoju glasnoću.

Niz dlaku vremena

Danas je konjunktorno zgražanje, ono danas ima produ. Treba se snebivati, te se u stilu naše verzije političke korektnosti uzrujano zapitati: ma, kako je to moguće; pa tko je uopće taj poeta; o nebesa, zar i takvi postoje, a ako i postoje, sigurno su iz Hercegovine; zar su to naši književnici; gdje je tu, zaboga, kultura? A kultura je, nota bene, oduvijek obitavala u DHK, i to ona naša, autentična, hrvatska kultura, ona ista na koju su rijetki tijekom “deset krvavih godina” imali neku primjedbu. Primjedbu na tu našu autentičnu hrvatsku kulturu nisu imali ni “preskakači ograde”, koji se u ovih dvanaest godina nisu udostojili odgovoriti na režanje s Jelačić placu, na permanentno huškanje i istjerivanje neistomišljenika. Možda bi pokoji sociolog, na tragu nauka Emilea Durkhaima, mogao zaključiti kako je i to napredak, kako je i javno licemjerje korak naprijed u odnosu na tuđmanistički barbarizam. I ne bi pogriješio, no bilanciranje javnoga morala ostavljamo vrlo imaginarnom dirkemovcu. Mi pak nudimo esencijalističko tumačenje: u nas se zapravo ništa bitno, ništa temeljno nije promijenilo, promjene su vidljive tek u odnosima snaga.

Krnji Upravni odbor DHK prošli je tjedan iz svog članstva jednoglasno izbrisao Antu Matića, jer da je Društvu nanio moralnu štetu. Da nije takav nasilnik, čovjeku bi Matića još bilo i žao. Izbacivanje je odmah popraćeno pozivom piscima-pobjeguljama da se vrate jer, eto, izgrednik je izbačen. Ali, bivši članovi Upravnog odbora se ne vraćaju niti pristupaju Hrvatskom društvu pisaca u osnivanju. Posižu za trendy zgražanjem, za retorikom reakcije, tvrdeći da su obje književničke udruge iste, samo različitog ideološkog predznaka. A jedina stvar koja je ista jest klizanje tihoga članstva “niz dlaku” vremena u kojem žive. ▣

Na meti Mržnja više nije u modi

Što je to nagnalo pisce poput Pavla Pavličića, Nedjeljka Fabrija, Zvonimira Mrkonjića ili Željke Čorak da napuste stoljetni DHK? Nekako nam se čini da to nije neko temeljno, etičko neslaganje s čelništvom DHK i njihovom retorikom, nego ispravna procjena “povijesnog trenutka” koja kaže da se netolerancija i bivanje u DHK više ne isplate

Andrea Dragojević

Ono što se promijenilo nisu, dakle, istupi kojekakvih ksenofobnih komesara u književničkim redovima, nego to što takav govor danas više nema javnu podršku

više nema javnu podršku. Jer, “danas, 2002. godine” posve je nekonjunktorno javno mrziti, “danas, 2002. godine” slati nekoga u Makedoniju stvarno nije lijepo, čak se od šire javnosti neće blagonaklono dočekati ni uverda, a donedavno gotovo svakodnevna poštapalica, da je netko “srpski zet”, koja je “poetski” upućena Velimiru Viskoviću.

točnije o koordiniranim ostavkama članova Upravnog odbora, što bi posljedovalo nove izbore. Međutim, svaka akcija pretpostavlja neizvjestan ishod angažmana, što je mnogo riskantnije od “preskakanja ograde” u trenutku kada su parcele već jasno podijeljene. I tako su književnici-nesvrstani akceptirali novo vrijeme i shvatili stvar koja je Matiću ostala nepoznata. Naime, to da danas mržnja više nije isplativa, danas se od mržnje više ne profitira, ona ne garantira napredak u karijeri, niti naklonost političkog establišmenta.

Knežević koji se na Izornoj skupštini iskreno začudio zašto se sada netko našao prigovarati tome što su književnici konsenzusom 1994. odvalili ploču s imenima poginulih pisaca antifašista – jer to je tada bio “dani povijesni trenutak”, to je tada bilo konjunktorno, tada je bio takav stjecaj okolnosti – a da je sve ove godine to malokome smetalo. Knežević nije shvatio da je antifašizam opet u modi, kao što se odnedavno “nosi” i masovni egzodus iz DHK. A gle čuda, retorika unutar DHK uglavnom se nije mijenjala u zadnjih desetak godina: sjetimo se javnog prozi-

Političari koji su itekako drмали sudbinom ove zemlje kad se izglasavao Zakon za suradnju s Haagom sad istupaju s prijedlogom da ga se mijenja

raspravljenoj knjizi uzme zdravo za gotovo i čeka sudbina kojom bi bila označena cijela zemlja.

U se, pada se...

Praljkov pokušaj da domisli jedan od mogućih komentara na sve što se u knjizi našlo bio je, čini se, prilično uzaludan. Jer kad se Haag konačno oglosio, u prvi plan uletjeli su političari. Svi se osjećaju kao da upravo od toga što će o predstojećem slučaju Haag – Bobetko svako od njih odgovoriti zavisi i sudbina. Čega? Njihove političke budućnosti. A ta politička budućnost

javlja se kao i nedavna politička prošlost Mate Granića. Koji je dok je bio na vlasti potpisivao dogovore sa Slovenijom. Kad su se ti dogovori pokazali štetnima po Hrvatsku, on je organizirao potpise za referendum. Ne bi se ponovno dokopao vlasti i opet potpisivao ugovore. Političari koji su itekako drмали sudbinom ove zemlje kad se izglasavao zakon za suradnju s Haagom sad istupaju s prijedlogom da ga se mijenja. Oni koji su Hrvate, ma od kuda ih Haag tražio, ispraćali na specijalne zrakoplove, sad kažu da Vlada treba zaštititi svakog hrvatskog građanina. Ako je riječ o postupku promjene zakona po kojem ovu vladu, a time i zemlju koju vodi čeka međunarodna izolacija, onda je sigurno da će građani mijenjati Vladu čim se to dogodi. Ako je Vlada izračunala da pada zato što bi provela postojeće zakone, onda je dobro da to znaju i građani. Postoje i oni saborski zastupnici koji sve to znaju, ali ne vide alternativu sadašnjoj vladi. Jer ih je strah one s kojom bi ponovno Hrvatska bila dobra s Malezijom, a s Haagom bi prometovala u jednom smjeru punim specijalnim zrakoplovima.

Repriza polaganog odumiranja

Sve se čini jednostavnim pa ostaje pitanje nije li silna buka koja se odjednom diže oko Haaga zaista pitanje tajnog svijeta diplomacije kojom vladaju u javnosti neizgovorene prijetnje? Je li to pokušaj Hrvatske koja će, slijedeći SAD, zaključiti da ni ona ne mora izručivati vlastite građane? Ako je tako zašto nismo odmah pozitivno odgovorili na zahtjev SAD-u o neizručivanju njihovih građana? Ili je sve samo u tome da sljedećih mjeseci raspravljamo opet o Haagu, a ne o nezaposlenosti, pravosuđu, gospodarstvu, stranim dugovima, radnim dozvolama za Njemačku i Novi Zeland, odumiranju i tko zna čemu sličnom?

Ovo kino kao da smo već gledali. Bilo je to u granicama druge države, ali teme su bile iste. I tada se umjesto rasprave o bitnim pitanjima nametalo neke priče o jedinstvenom nastupu u svezi s namjerno posijanom panikom oko nečijih skupljenih obrva negdje u svijetu. A nezaposleni su odlazili u Njemačku, demografi su crtali karte s crnim točkama, dug prema svjetskim centrima moći je

rastao, drugovalo se s nesvrstanimi i završilo kako je završilo. Nije tragedija u završetku nego u tome da ista generacija ne prepoznaje svoju nedavnu prošlost.

Drukčije pročitano to samo može značiti da će ponovno biti dijeljeni oni koji odu i oni koji ostanu, a vrlo skoro komunicirat će specijalnim jezikom o napuštanju i čuvanju. Oni koji ostanu neće znati koji od dva zla da izaberu da ne bi izabrali gore.

U međuvremenu između tradicionalnog i političkog društva hrvatskih književnika troše se snage na rasprave. Ona vrsta knjiga o kojoj se trenutačno raspravlja u Hrvatskoj nije predmet njihova zanimanja. Kao ni budućnost knjige na Internetu. To je ono isto mjesto na kojem se mogu čitati haaške optužnice dok se u Hrvatskoj još tvrdi da su tajne. Zasad je najveća tajna ipak činjenica tko će biti registriran donese li se zakon o legalizaciji prostitucije. Jer oni koji se u Hrvatskoj prostituiraju najviše, uglavnom su već registrirani na nekim dobro plaćenim i dobro pozicioniranim mjestima. ▣

Olivera Milosavljević i Ivo Goldstein

Hladan tuš za usijanu povijest

U emisiji Most Radija Slobodna Evropa o prisutnosti nacionalizma u srpskoj i hrvatskoj historiografiji, njegovoj upotrebi u dnevno-političke svrhe, kao i slabim, ali ipak pomacima prema otkrivanju istine, razgovarali su dvoje historičara, Olivera Milosavljević iz Beograda i Ivo Goldstein iz Zagreba

Omer Karabeg

Po mišljenjima mnogih, intelektualci snose dobar dio odgovornosti za ratnu tragediju na području bivše Jugoslavije. Mnogi značajni pisci, filmski umjetnici, glumci, novinari i javni radnici, stavili su se devedesetih godina u službu nacionalnih ideologija. Mislite li, gospođo Milosavljević, da su u tome učestvovali i historičari?

– Olivera Milosavljević: Naravno da su učestvovali, pre svega u stvaranju specifične slike o sopstvenoj naciji i drugim nacijama. Reč je o selektivnom prikazivanju istorije, o njenom tumačenju koje je imalo za cilj da stvori pozitivnu sliku o svojoj i negativnu o drugim nacijama. Ja bih to nazvala zloupotrebom istorije.

– Ivo Goldstein: Rekao bih da je u Hrvatskoj početkom devedesetih, zapravo negdje od 1993. do 1994. godine, došlo do razmaha one vrste historiografije koja je radila pod političkim pritiskom i s političkim naputcima o tome kako prikazivati prošlost. Na temelju selekcioniranih i iskrivljenih podataka stvarala se slika koja je odgovarala određenoj političkoj opciji. U jednom sam tekstu ljude koji su se bavili tim poslom nazvao "pornografima historije" jer shvaćaju prošlost na jedan skaredan, pornografski način, kao neku sluškinju politike.

Povjesničari kao sluškinje i porno dive

Može li se, gospođo Milosavljević, reći da je devedesetih godina u Srbiji historiografija bila sluškinja politike?

– Olivera Milosavljević: U svakom vremenu historiografiju je više ili manje bila koristila ili upotrebljavala vladajuća ideologija. Međutim, nasilje koje je nacionalizam u poznim osamdesetim i ranim devedesetim godinama izvršio nad historiografijom bilo je mnogo većeg dometa i mnogo opasnije po prirodu same nauke nego što je to bila upotreba istorije u funkciji nekih drugih ideologija. Jer, jedna od osnovnih osobina nacionalizma je selektivno i krajnje iskrivljeno

viđenje prošlosti. U tom smislu službenje historičara toj ideologiji je pogubno po prirodu istorijske nauke.

rije?

– Olivera Milosavljević: Apolutno, i mislim da taj trend ovde ne jenjava. Naprotiv, taj anti-komunički trend, koje je jako prisutan u istorijskoj nauci, kao i u čitavom društvu, ima za cilj ne

kog nacionalnog jedinstva, u pitanju su dnevno-politički motivi i trenutne političke potrebe. Do koje mere je sve to, po meni, neiskreno, najbolje govori činjenica da zagovornici pomirenja četnika i partizana nijednog tre-

zapravo moralo voditi prema pomirenju ideologija, što je nemoćuće. Te ideologije su bile takve kakve su bile, svaka od njih je imala određene karakteristike. I ustaška, a potom i partizanska, odnosno komunistička, počinile su određene zločine, mada je te zločine vrlo teško uspoređivati. Zalagao sam se, a i neki drugi, za ovo o čemu je gospođa Milosavljević govorila, za pomirenje zaraćenih strana iz posljednjeg rata. Tu se u Hrvatskoj, moram priznati, vrlo malo učinilo. Jednostavno, današnja vlast nema dovoljno snage da se pošteno suoči s tim problemom, nego ga konformistički i oportunistički preskače. Čini joj se kao da će se stvari same od sebe riješiti i povijesno pomirenje nekako samo od sebe realizirati. To je, nažalost, kriva procjena i kupovanje vremena koje kratkoročno daje nekakve rezultate, međutim, dugoročno je prilično opasno. Zapravo, takva strategija može samo generirati nove probleme i nove sukobe u budućnosti.

Bijeg od odgovornosti i istine

Mislite da se bježi od istine o posljednjim ratovima na području bivše Jugoslavije?

– Ivo Goldstein: Jednim dijelom – da. Veliki dio hrvatske javnosti gleda na Oluju kao na oslobodilačku akciju i ne želi govoriti i o nenoj drugoj strani, o etničkom čišćenju, odnosno o tome da su tijekom te akcije Srbi masovno napustili svoje domove i otišli u izbjeglištvo. Taj povijesni događaj je zapravo višeslojan, svaka strana ima svoju istinu. Međutim, većina u Hrvatskoj za sada ne želi akceptirati činjenicu da i ona druga strana ima pravo tumačiti događaje na svoj način.

Gospođo Milosavljević, mislite li da se i u Srbiji bježi od istine o posljednjim ratovima?

– Olivera Milosavljević: Apolutno se beži, na to nisu spremni ni vlast, ni najšira javnost, a i jedan broj ljudi iz nauke. Nedavno sam u listu *Danas* pročitala članak jednog člana Komisije za istinu i pomirenje, od koje bi se očekivalo da se zalaže za punu istinu o svemu što se zbiva-

Vjerujete li, gospodine Goldstein, da je nakon posljednjeg rata došlo do otriježnjenja, da je u istorijskoj nauci prevladao objektivniji pristup?

– Ivo Goldstein: Rekao bih da jest. Trendovi otriježnivanja su očiti, stvari se pomiču nabolje, ali i dalje je veoma prisutna opasnost od, ja bih to tako nazvao, historiografskog revizionizma. Pojavljuju se različite knjige i članci koji favoriziraju revizionističke ideje. Revizionizam u hrvatskoj historiografiji najbolje se očituje u odnosu prema ustaškoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i prema vremenu Drugog svjetskoga rata. Revizionisti nastoje zataškati ili bar ublažiti nesporne činjenice o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Taj trend se pojavio krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, tadašnja vlast je to ohrabrala i dijelom uključila i u svoj politički program. Kada je pao Tuđmanov režim, nova vlast se ni na koji način nije željela miješati u historijsku nauku. Po tome se nova vlast u Hrvatskoj, na čelu sa Mesičem i Račanom, razlikuje od svih dosadašnjih koje su bile ili totalitarne ili autoritarne i pokušavale su na ovaj ili onaj način kontrolirati kako se u javnosti i u školama interpretiraju činjenice iz povijesti. Sada smo, rekao bih, u prijelaznom razdoblju u kojem revizionizam i dalje u nekim segmentima živi, ali postupno se potiskuje. S vremena na vrijeme revizionističke se ideje pobijaju u javnosti, ali mislim da revizionizam na dugi rok nema više šanse, pogotovo ako politički trendovi budu pozitivni.

Gospođo Milosavljević, da li je u Srbiji na djelu revizija isto-

samo da potpuno negira komunističku prošlost, već i narodnooslobodilačku borbu i sve što je s njom u vezi i da rehabilituje neke druge pokrete i ljude iz tog vremena. Dovoljno je samo pomenuti da se ulice nazivaju po ljudima čija je uloga u Drugom svjetskom ratu nedvosmisleno utvrđena. Navešću samo jedan primer. Predlaže se da jedna ulica u Beogradu nosi ime Vladimira Velmar – Jankovića, pomoćnika ministra prosvete i vera u Nedićevoj vladi koji se svojevremeno hvalio da je uklonio iz srednjih škola više od 300 nacionalno nepodobnih đaka. Namera je, ustvari, da se iz srpske istorije izbriše sve ono što se smatra nacionalno nedovoljno čistim, a to je, pre svega, prethodna ideologija, i da se nacionalna istorija definiše isključivo kao istorija kontinuiteta srpskog etnosa.

Gospodine Goldstein, da li je u Hrvatskoj prisutna tendencija da se iz istorije briše sve ono što nije hrvatsko i da se, na neki način, izvlači kontinuitet hrvatske nacionalne ideje?

– Ivo Goldstein: Osnovno polazište revizionizma u Hrvatskoj je fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje. Sve što je u povijesti djelovalo u pravcu hrvatske državne samostalnosti ocjenjuje se najpozitivnije i nekritički preneglašava. Slabosti i krivnje se eskulpiraju ili barem minimaliziraju. Suprotne povijesne tendencije se u načelu ocjenjuju negativno, a njihove slabosti i krivnje se nekritički predimenzioniraju. Ne preza se ni od krivotvorenja i laži.

Pomirenja za nepomirljivost

I u Srbiji i u Hrvatskoj dosta se insistira na pomirenju. U Srbiji na pomirenju četnika i partizana, a u Hrvatskoj na pomirenju ustaša i partizana. Kako vi gledate na ta nastojanja, gospođo Milosavljević?

– Olivera Milosavljević: Međutim, zalaganje ne deluje iskreno pre svega zbog toga što u njemu nema pokušaja da se stvari postave na pravo mesto, da se analizira tadašnja situacija, već se na pomirenju insistira iz čisto političkih i politikantskih pobuda. To se najbolje vidi po tome što su sadašnji najvatreniji zagovornici pomirenja četnika i partizana ranije glorifikovali četnike, a partizane nipodaštavali. Prema tome, nije tu reč o uspostavljanju ne-

nutka ne pominju pomirenje onih koji su ratovali u poslednjem ratu. Dakle, insitira se na pomirenju protivnika iz Drugog svetskog rata, što može biti važno za istoriju, ali ne i za sadašnji trenutak, dok se ono što je itetako važno za naš svakodnevni život, a to je pomirenje onih koji su takoreći do juče bili u ratu, ostavlja za neku daleku budućnost.

Kako tumačite činjenicu da oni koji insistiraju na pomirenju četnika i partizana ne insistiraju na pomirenju sukobljenih strana koje su učestvovali u ovom posljednjem ratu?

– Olivera Milosavljević: Pa, prosto zato što je to bio njihov rat, rat nacionalista. Nacionalizam ima ideju o uspostavljanju imaginarnog nacionalnog jedinstva koje podrazumeva da svi pripadnici jedne nacije treba da misle isto. U suštini zahteva za nacionalnim jedinstvom je zahtev za rehabilitacijom ideologije koja je poražena u Drugom svetskom ratu i koja je u poslednjem ratu doživela novi poraz. Nacionalisti sada pokušavaju da produže život toj ideji da bi je sačuvali za neki budući pokušaj njene realizacije.

Da li to znači da nacionalizam prikuplja energiju za nekakve nove buduće ratove?

– Olivera Milosavljević: Nacionalistička ideologija se uvek i isključivo može da realizuje samo ratom. Svaki zahtev za etnički čistom državom je u suštini poziv na rat koji se uvek definiše kao odbrambeni, dok se tuđi rat definiše kao agresivni. Zbog toga nije slučajno da nacionalisti sopstveni nacionalizam uvek definišu kao odbrambeni, a tuđi kao agresivni. To je opšte mesto svakog nacionalizma.

Kako vi, gospodine Goldstein, gledate na ideju o pomirenju ustaša i partizana na čemu je Tuđman posebno insistirao, a neki u Hrvatskoj i danas?

– Ivo Goldstein: Mislim da je smrću Franje Tuđmana ta ideja izgubila na snazi. Postoji više objašnjenja zašto je Tuđman inzistirao na pomirenju ustaša i partizana. Prvo, on je prao svoju biografiju komunističkog pukovnika i generala. Drugo, on je htio u sebi, u svojoj osobi, ujediniti sve državotvorne tendencije u hrvatskoj povijesti i predstaviti se kao pomiratelj svega. Međutim, pomirenje između ustaša i partizana je neizvodivo jer bi

Milosavljević: U suštini zahteva za nacionalnim jedinstvom je zahtev za rehabilitacijom ideologije poražene u Drugom svetskom ratu i koja je u poslednjem ratu doživela novi poraz. Nacionalisti sada pokušavaju da produže život toj ideji da bi je sačuvali za neki budući pokušaj njene realizacije

Goldstein: Zalagao sam se za pomirenje zaraćenih strana iz posljednjeg rata. Tu se u Hrvatskoj, moram priznati, vrlo malo učinilo. Današnja vlast nema dovoljno snage da se pošteno suoči s tim problemom, već ga konformistički i oportunistički preskače

lo posljednjih godina, u kome je jako naglašena relativizacija odnosa prema nedavnom ratu. Naime, autor teksta kaže da nije zadatak intelektualaca i javnih ličnosti da prvo čiste pred svojom kućom. On, dakle, negira zahtev da svako najpre treba da se suoči sa odgovornošću sopstvene nacije, a to već samo po sebi znači relativizaciju.

Ta nespremnost da se pogleda istini u oči najbolje se vidi u udžbenicima istorije u državama na prostoru bivše Jugoslavije. Naime, ti udžbenici daju potpuno različitu interpretaciju događaja iz najbliže prošlosti. Jedan te isti rat za jedne je agresivni, za druge odbrambeni, za treće građanski. Govori se, uglavnom, o zločinima koje su počinili pripadnici drugih naroda, nikad o zločinima za koje su odgovorni pojedinci iz vlastitog naroda. Vjerujete li, gospodine Goldstein, da će takva tumačenja još više udaljiti posvađane narode na području bivše Jugoslavije?

– Ivo Goldstein: Od kada u Hrvatskoj postoje alternativni udžbenici, situacija se znatno poboljšala. Navest ću samo jedan primjer. U udžbeniku povijesti za sedmi razred osnovne škole, koji su napisali Filip Potrebić i Dragutin Pavličević, kaže se da je temeljna značajka stoljeće i pol duge borbe Hrvata i Srba to da se srbijanska strana organizira i pravi programe osvajanja, a hrvatska na to odgovara obranom svoga narodnog bića. To je do 1995. godine bio jedini udžbenik po kome se moglo učiti, sada je to jedan od pet udžbenika povijesti, i, koliko znam, koristi se u samo 16 posto škola. Naime, u Hrvatskoj odabir udžbenika ovi-

Goldstein: Osnovno polazište revizionizma u Hrvatskoj je fetišizam države i fetišizacija hrvatske državotvorne ideje. Sve što je u povijesti djelovalo u pravcu hrvatske državne samostalnosti ocjenjuje se najpozitivnije i nekritički pre naglašava

si o nastavnicima. Dakle, velika većina nastavnika nije izabrala udžbenik Potrebića i Dragičevića, nego druge udžbenike koji puno prihvatljivije tumače prošle događaje, u svakom slučaju manje prešućuju i manje relativiziraju. Time neću reći da je situacija idealna, ali je u svakom slučaju neusporedivo bolja u odnosu na situaciju od prije pet-šest godina.

Gospodo Milosavljević, postoje li u Srbiji alternativni udžbenici istorije ili samo jedan

Milosavljević: Nasilje koje je nacionalizam izvršio nad historiografijom bilo je većeg dometa i opasnije po prirodu same nauke nego što je to bila upotreba istorije u funkciji nekih drugih ideologija

propisani udžbenik za svaki razred?

– Olivera Milosavljević: Koliko znam, za svaki razred postoji samo jedan udžbenik. Imala sam u rukama udžbenik istorije

za osmi razred osnovne koji je izašao 2001. godine i koji je zamijenio udžbenik po kome se učilo u Miloševićevo vreme i koji je bio najsporniji među svim našim udžbenicima. I šta sam konstatovala? Upravo to što se vi govorili, gospodine Karabeg, da se sopstvena istorija veliča, a tuđa ni-podaštava, a taj udžbenik je izašao nakon promene vlasti u Srbiji. Evo vam jedan primer. U tom udžbeniku nacionalizam se definiše kao svest o pripadnosti svojoj naciji, daje mu se, dakle, krajnje pozitivna konotacija. Međutim, kada se u tom istom udžbeniku govori o raspadu Jugoslavije kaže se da je najveći problem u državi bio nacionalizam koji je sve više bujao i pri tome se pominje albanski nacionalizam. Dakle, kada se govori o sopstvenom nacionalizmu onda je to svest o pripadnosti svojoj naciji, a kada se govori o tuđem nacionalizmu onda je on najveći problem koji je prouzrokovao raspad zajedničke države.

Protectoratima zabranjeno ratovanje

I na kraju, da li mislite da su nakon ovog posljednjeg rata i tragedije koju je on donio konačno sabranjene ideje velikoj Srbiji

i velikoj Hrvatskoj?

– Ivo Goldstein: Mislim da sada na duži rok velikih ratova više ne može biti. Jednostavno, one društvene snage koje su pokrenule ove ratove gube na snazi. Prvenstveno zbog toga što je arhitektura međunarodnih odnosa na ovom prostoru, pa i na širem evropskom, posve drugačija nego što je bila krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina. Nadalje, kad je riječ o Hrvatskoj, ona se sve više približava euroatlantskim integracijama, tu prvenstveno mislim na NATO pakt, što bilo kakve agresivne težnje i pretenzije prema teritorijama susjednih država čini nemogućim. I treće, postoji tendencija otriježnjenja, koja, na žalost, puno manje nego što bismo mi željeli dolazi iznutra, a puno više izvana. Pritom mislim na sud u Haagu koji je, slagali se mi ili ne sa svakom njegovom akcijom, jedina institucija koja nas suočava s vlastitom prošlošću. To je nešto kao hladan tuš koji na ovim prostorima mora postojati.

– Olivera Milosavljević: Mislim da ideje o velikoj Srbiji i velikoj Hrvatskoj nisu sahranjene, one će se uvek javljati dokle god bude postojala nacionalistička ideologija makar i u glavama sasvim malog broja ljudi. Slažem se, međutim, sa kolegom Goldsteinom da u nekom dužem vremenskom periodu, ja čak mislim vrlo dugom, ratova neće biti iz jednostavnog razloga što države koje su nastale na teritoriji bivše Jugoslavije, a i one na širim prostorima Balkana, više neće moći same da odlučuju ni o čemu.

Sve su, na određeni način, pod većim ili manjim protectoratom.

– Olivera Milosavljević: Ap-solutno. ☐

Intermedijalna izložba (mješavina fotografija, video zapisa i projekcija slajdova) dviju francuskih umjetnica Marie Klonaris i Katherine Thomadaki otvorena je nedavno glavnoj galeriji Cankarjeva doma u Ljubljani. Klonaris i Thomadaki ubrajaju se među najpopularnije ženske parove svijeta medijske umjetnosti, performansa i filma, radeći i živeći zajedno više od dvadeset pet godina. Porijeklom iz Grčke, odabrale su život u Parizu prije trideset godina i razvile paradigmu *cinema corporeal*, avangardnu tradiciju koja potkopava tijelo i prikazivalaštvo unutar samog filmskog medija.

Bikorporalnost

Rad Marie Klonaris i Katherine Thomadaki postavlja važna pitanja spola, reproduktivnosti, jednakosti i razlike. Njihova intermedijalna praksa usredotočena je na «disidentska» tijela, kao što su «Sjedinjeni blizanci» ili bespolni «Anđeli». Klonaris i Thomadaki rade s dvjema glavama na jednom tijelu i jednim spolnim organom brata blizanca Toccija; braća blizanci Tocci početkom prošlog stoljeća duguju svoje bogatstvo pravoj «nakaznosti». Druga figura jest Andeo. Anđeli nemaju spol! Obje figure vode nas prema transseksualnosti, homoseksualnosti i biseksualnosti. Sve te paradigme i načini prakticanja seksualnosti važni su jer nas uče što heteroseksualnost mora izostaviti kako bi stvari funkcionirale glatko i u skladu s postsocijalističkim i postkapitalističkim sustavom i njegovom poveza-

nošću s kršćanstvom, ili preciznije, katolicizmom.

Nasuprot interseksualnosti masovnih medija i populističke retorike, svjedoci smo trajnog procesa održavanja stabilnosti razlike između muškaraca i žena, razlike koje je u srži patrijarhata; patrijarhat se temelji na stalnom

vas, i/ili ćete biti uništeni. Na istu temu Kate Bornstein jasno razlikuje izjavljivanja odanosti spolu od ontološke kategorije «biti taj spol». Slično njoj, Klonaris i Thomadaki ne zagovaraju «svijet bez spolova». U stvari, Bornstein smatra da bi to bilo dosadno i pretpostavlja da «postoji spol i bi-

(braća Tocci) govori nam više o «normalnosti», njenoj konstrukciji i njenoj samodisciplinirajućoj prirodi nego što govori o nakazi ili transordnom! U djelu umjetnica Klonaris i Thomadaki to je dodatna točka vezana uz spojene blizance. Oni nisu samo moguće nakaze, oni su stvaran (i ne samo

jelovljenja. Stroj nije nešto što treba biti animirano, obožavano i čime treba dominirati. Stroj smo mi, naši procesi, aspekti našeg utjelovljenja. Možemo biti odgovorni za strojeve; oni ne dominiraju niti nam prijete. Odgovorni smo za granice, mi smo granice.» (Haraway) Stvorena proizvedena u djelu Klonaris i Thomadaki su, kako bi Homi Bhabha rekao: nesasvim/ne-ispravni. One govore i o tehnologiji reprodukcije, o zadovoljstvu konfuzijom granica i odgovornosti za njihovu konstrukciju. (usp. Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women*). Svijest o tehnološkim granicama je presudna. Djelovati unutar takva ograničenog prostora znači reagirati bez ograničenja. Vizualni modeli Klonaris i Thomadaki ne proizlaze iz opozicije drugim umjetničkim djelima, i ne odnose se izravno na slikovne izume, nego reaguju na transformativni potencijal tehnologije. U njihovu svemiru nije riječ samo o iscrpljenosti slika ili jednostavno kloniraju slika. Kod njihova je rada važno obratiti pažnju na tehnologiju reprodukcije, ali kao izvora mogućeg novog identiteta budućnosti. Njihovo spajanje umjetnosti, kulture i politike želi odražavati kako umjetnici, intelektualci i aktivisti interveniraju unutar kulture i politike na presudan način, pokušavajući učiniti vidljivim i promijeniti osnovnu logiku načina na koji su proizvedeni građani, stvorenja, ljudi – u isti mah izmiješani i rekonstruirani. ☐

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Izlaganje kritici

Kojeg su spola anđeli?

Klonaris i Thomadaki govore i o tehnologiji reprodukcije, o zadovoljstvu konfuzijom granica i odgovornosti za njihovu konstrukciju

Marina Gržinić

Margrz@zrc-sazu.si

procesu održavanja te razlike, koju je Judith Butler jasno imenovala «razlikom između biti i imati falus.»

Klonaris i Thomadaki proizvele su erotizirane, empatične i čeznutljive (dis)figuracije tijela duboko ukorijenjenog u društveni i prirodni okoliš. Dvjema figurama čudovišta između spolova, moramo dodati *progonstvo* i *različnost*. Donna J. Haraway opisuje situaciju različitosti i progonstva kroz egzistenciju kategorije «Drugoga» na kojeg su tjeskobe «normalnog» prebačene. Taj Drugi postoji kao kategorija prezrenosti s namjerom «ispravnog» discipliniranja normalnog! To je situacija predstavljanja i oblikovanja koja upozorava: nemojte biti kao ti entiteti ili će vas se bojati, odbacit će

lo bi vrlo teško zamisliti sebe bespolne, ali moramo razlikovati posjedovanje identiteta od bivanja identitetom!»

Nakazna normalnost

Spojeni blizanci koje koriste Klonaris i Thomadaki suočavaju nas sa stvorenjima koja remete niz kategorija. Judith Halberstam u *Skin Shows* primjećuje da možemo govoriti o nakaznosti prvenstveno «unutar nakaznog spola i nakazne seksualnosti». Halberstam piše da «nakaza uvijek predstavlja remećenje kategorija, destrukciju granica i prisutnost nečistoće i zato su nam potrebne nakaze i moramo prepoznati i slaviti svoje nakaznosti.» Na takav način kako nagovještava Bornstein, figura nakaze

proizveden pomoću nove tehnologije) i apsolutan «DRUGI». Tijela Klonaris i Thomadaki viču: *Ja sam stranac! A ne samo umjetničko djelo.* Ovdje pitanje ontološke katastrofe nije ni delirno buncanje, niti trendovsko-tjelesna površnost.

Gubitak nevinosti

Važno je riješiti se svake nevinosti. Haraway na sličan način tvrdi da «cyborg tijelo nije nevino, nije rođeno u vrtu, ne traži jedinstven identitet i tako proizvođa antagonističke dualizme bez kraja (ili do kraja svijeta); ironiju shvaća zdravo za gotovo. Jedan je premalo, ali dvoje je samo jedna od mogućnosti. Intenzivan užitak u vještini, vještini stroja, prestaje biti grijeh i postaje aspekt ut-

ESEj

bi *sramotan* i mogao bi *potkopati* ionako slabu političku podršku. Nakon raspada jedine stvarne prijateljice nekoliko mjeseci kasnije, ti su zaključci još glasnije potvr-

vali CIA-e i njezini suradnici tijekom osamdesetih godina, vodili borbe protiv omražene Rusije, ali su nakon ruskog povlačenja prekinuli svoje terorističko djelovanje iz Afganistana. Kada Bush i Blaire govore o *našim zemljama*, oni za razliku od bin Ladena misle na čitav svijet. Ta razlika odraz je moći kojom sukobljene strane raspolazu. Već sama činjenica da se obje strane usuđuju govoriti o iskorje-

praviti probleme. Ukratko, nitko ne bi posegnuo za vetom.

Washington je, međutim, radije odbacio moguće odobrenje Vijeća sigurnosti i ustrajao na svom jedinstvenom pravu jednostranog djelovanja kojim su prekršeni međunarodni zakoni i sve ugovorne obveze, pravu što su ga jasno i eksplicitno isticali Clintonova administracija i njihovi prethodnici – bila su to upozorenja koja smo svi mi zanemarivali, ali na vlastitu štetu. Sukladno tomu, Washington je s prezirom odbacio sve ponude za izručenje bin Ladena i njegovih suradnika; koliko su te ponude bile ozbiljne teško je reći, s obzirom na to da je kreposnom gestom odbacena svaka mogućnost njihova razmatranja. Takav stav posljedica je vodećeg načela državnštva koje se u retorici državnčkog umijeća i znanstvenoj literaturi naziva *osiguravanje kredibiliteta* i posve je razumljiv. Ako mafijaški Don odluči prikupiti novac za zaštitu koju pruža svojim vjerovnicima, on zasigurno neće tražiti dopuštenje Suda, čak i ako ga može dobiti. Gotovo isto vrijedi za međunarodne odnose. Podanici moraju znati gdje im je mjesto i moraju znati da moćnici ne priznaju nikakve autoritete.

Crizdravci i užasi

Užasi 11. rujna neprijeporno su povijesni događaj, ali nikako zbog svojih razmjera. U smislu civilnih žrtava, taj zločin ni po čemu ne odudara od sličnih primjera nasilja izvan okvira rata. Strahote 11. rujna doista su povijesni događaj, ali prvenstveno zbog cilja napada. Tim je napadom prvi put u povijesti, nakon što su Britanci 1814. godine spalili Washington, nacionalni teritorij Sjedinjenih Država izvrnut ozbiljnom napadu i prijetnji. Nepotrebno je spominjati što su Sjedinjene Države u protekla dva stoljeća činile drugima. U Europi, taj je obrat još dramatičniji. Iako su osvojili veći dio svijeta, ostavivši za sobom jasne tragove užasa i razaranja, Europljane gotovo nikada nisu ugrožavale njihove žrtve.

Ne iznenađuje također ni njihova ravnodušnost ili tek blaga zabrinutost zbog još užasnijih patnji koje su uslijedile nakon napada. Žrtve su ipak bijedni Afganistanci – *necivilizirana plemena*, kako ih je prezirno nazvao Winston Churchill kad je prije osamdeset godina naredio uporabu otrovnih plinova nad Afganistanskim narodom kako bi među nedužnim civilima proširio *živi užas*, osudivši pritom *cmizdrauce* koji nisu uspjeli shvatiti da kemijska oružja nisu ništa drugo do *puka primjena moderne znanosti u suvremenom ratovanju*, te da je njihova upotreba nužna kako bi se *osiguralo brzo središanje nereda na vanjskim granicama carstva*.

Ne smijemo imati nikakvih iluzija o premisama planova koji se provode u djelo. Planiranje rata u Afganistanu zasnovano je na opće prihvaćenoj pretpostavci da će bombardiranje Afganistana znatno povećati broj potencijalnih žrtava gladi, bolesti i eksploziva. Molbe da se prekine bombardiranje kako bi se omogućila isporuka hrane i drugih oblika pomoći odbacene su bez komentara, a najčešće i bez spomena.

Valja imati na umu da sva ova zbivanja ne promatramo s Marsa, niti pak opisujemo zločine Atile Huna. Puno toga već sada možemo učiniti, ako želimo. Kako bismo dodatno istražili što nam donosi sutra, predlažem da promijenimo očište i zapitamo se: jesu li možda postojale alternative primjeni razorne sile, rješenju koje se posve prirodno nameće posjednicima goleme moći kojima ne prijeti opasnosti od izvanjskih neprijatelja i koji imaju puno povjerenje u pokornost i podršku općeg mnijenja.

Alternative primjeni sile

Određene alternative jasno su izložene. Tako je, primjerice, Vatikan zagovarao djelovanje primjereno zločinu, kakav god on bio: ako netko opljačka moj dom, a ja mislim da znam tko je to učinio, to mi ne daje za pravo da krenem u potjeru za nji-

Svijet nakon 11. rujna

Ne samo da se *sila isplati* nego povijest potvrđuje da primjena svakovrsnih oblika nasilja u svrhu uništenja bespomoćnog neprijatelja potiče osobito divljenje, te gotovo u pravilu postaje posve prirodnom pojavom ili čak pokazateljem nečije kreposti

Noam Chomsky

Vjerujem da nisam jedini čovjek na svijetu kojega su događaji u posljednjih nekoliko mjeseci podsjetili na mudre i proročanske riječi jedne od najvećih ličnosti Amerike dvadesetog stoljeća, radikalnog pacifista nizozemskog porijekla A. J. Mustea. Kada se prije šezdeset godina Amerika bila uključila u Drugi svjetski rat, on je izrazito precizno predvidio izgled svijeta koji će se pojaviti nakon pobjede Sjedinjenih Država, da bi nešto kasnije iznio sljedeću misao: *jedini problem nakon rata bit će pobjednik. On je uvjeren kako je upravo dokazao da se rat i nasilje itekako isplate. Ali, tko će mu dokazati suprotno?* Golemi broj ljudi diljem globusa naučit će gorko značenje tih riječi.

Sila se isplati

U svome iscrpnom razmatranju uobličena europskih država, Charles Tilly primijetio je kako je u proteklom tisućljeću *rat bio prevladavajuća aktivnost europskih država, a ključni razlog te tragične činjenice*, piše Tilly, *posve je jednostavan: sila se isplati; oni koji na svoje bližnje primijene potrebnu količinu prisile za uzvrat dobivaju pokornost iz koje, pak, izvlače višestruku zadovoljstinu u novcu, dobrima, poštovanju i svakovrsnim užicima koji su dostupni samo moćnicima*. Te su se lekcije tijekom povijesti doista pokazale istinitima, a ljudi su ih najvećim dijelom naučili na najgori mogući način. Povijest potvrđuje još jednu neugodnu pretpostavku: čini se, naime, da primjena svakovrsnih oblika nasilja u svrhu uništenja bespomoćnog neprijatelja potiče osobito divljenje, te gotovo u pravilu postaje posve prirodnom pojavom ili čak pokazateljem nečije kreposti.

Prva normalna posljedica lake pobjede nad bespomoćnim neprijateljem snaženje je uvjerenja prema kojemu je prijepore ove ili one vrste uvijek bolje rješavati silom, nego mirnim sredstvima. Druga je dojam da djelovanje pobjednika ne smije biti podvrgnuto nikakvom i ničijem autoritetu. Utjelovljenje Boga koji na zemlju dolazi kao *savršeni čovjek* s ciljem iskorjenjivanja zla ne treba nikakav autoritet. Davanje prednosti sili, odbacivanje svakog oblika nadzora i uništavanje neusporedivo slabijih protivnika bitne su odlike djelovanja najveće i jedine svjetske sile u posljednjih desetak godina, što je posve u skladu s prevladavajućim političkim silnicama. Kada je administracija prvog Busha ušla u predsjednički ured, prvi joj je zadatak bio razmotriti Pitanje Državne Sigurnosti u smislu mogućih *prijetnji Trećega svijeta*. Dijelovi konačnog izvještaja procurili su u tisak tijekom Zaljevskog rata. U zaključku izvještaja stoje sljedeće riječi: *Kada se Sjedinjene Države sučele s bitno slabijim neprijateljem* – a to je, budi rečeno, i jedini neprijatelj s kojim se Amerika želi boriti – *naš cilj neće biti samo da takvog neprijatelj porazimo, nego da to učinimo odlučno i brzo*. Svaki drukčiji ishod bio

deni, što nimalo ne iznenađuje. To su, prema mome mišljenju, teme koje bismo trebali imati na umu kada razmatramo pitanje svijeta nakon 11. rujna.

Naše zemlje

Želimo li donijeti razumnu procjenu onoga što je pred nama, moramo se s velikom pažnjom posvetiti nekolicini ključnih čimbenika. Prije svega, moramo razmotriti pretpostavke na kojima su zasnovane odluke o postupcima nakon 11. rujna. Potom valja iznaći njihove korijene u određenim institucijama i doktrinama koje su dobile na važnosti u posljednje vrijeme, pri čemu odluke najvećim dijelom donose uvijek isti ljudi. I konačno, valja promotriti način na koji su te odluke provedene u djelo.

Novo tisućljeće brzo je iznjedrilo dva užasna zločina koji su dometnuti otužnom i podugačkom popisu postojećih. Prvi je teroristički napad 11. rujna; a drugi je odgovor na taj napad, koji će zasigurno odnijeti neusporedivo veći broj nevinih života afganistanskih civila koji su, valja reći, i sami žrtve osumnjičenih počinitelja terorističkih napada na New York i Washington, Osama bin Ladena i mreže al-Qaeda.

Nesretno obilježje obaju spomenutih zločina jest to da se u doktrinalnom okviru počinitelja ti zločini smatraju pravednim ili čak plemenitim, a obje strane pravedaju svoje postupke gotovo istim riječima. Bin Laden smatra da je nasilje opravdano kada je u samoobrani upravljeno protiv nevjernika koji napadaju i okupiraju muslimanske zemlje te protiv brutalnih i korumpiranih vlada što ih u tim zemljama postavljaju okupatori. Bush i Blaire ističu pak, gotovo jednakim riječima, kako je nasilje opravdano kada služi za istjerivanje zla iz *naše* zemlje. Izjave sučeljenih strana nisu, međutim, posve jednake. Kad bin Laden govori o *našim zemljama*, on misli na muslimanske zemlje poput Saudijske Arabije, Egipta, Čečenije, Bosne, Kašmira i drugih; poznato je da su radikalni islamisti koje su mobilizirali i školo-

Razlog zbog kojeg Sjedinjene Države jednostavno moraju zadržati potpunu vojnu prevlast nad čitavim svijetom jest snažan tehnološki napredak pojedinih sila trećeg svijeta

njivanju zla začudno je nevjerojatna, uzme li se u obzir sve ono što su u nedavnoj povijesti ti antagonisti počinili.

Osiguravanje kredibiliteta

Sljedeća izrazito nesretna činjenica jest to da u oba slučaja počinitelji ustrajno osporavaju svaku kriminalnost vlastitih postupaka. U slučaju bin Ladena, svaka rasprava je suvišna. Sjedinjene Države pak uporno odbacuju mjerila opravdanosti koja proizlaze iz Povelje Ujedinjenih Naroda. Duže vrijeme vode se žučne rasprave oko pitanja: *opravdavaju li nejasne odluke Vijeća sigurnosti pribjegavanje sili*. To je, prema mome mišljenju, u ovom slučaju nebitno. Kada bi, naime, postojala i najmanja želja da se spomenuto pitanje riješi, mislim da bi rješenje bilo vrlo jednostavno. Nema sumnje da Washington može pribaviti jednoznačnu potporu Vijeća sigurnosti iz sljedećih razloga: prije svega, Rusija itekako želi potporu Sjedinjenih Država u vršenju vlastitih zločina. Kina se pak nastoji pridružiti koaliciji pravednika iz istog razloga, a zemlje diljem svijeta shvatile su da je došao pravi čas da si priskrbe podršku globalne supersile u vršenju svih oblika nasilja. Britanska potpora je automatska; Francuska zasigurno neće

me naoružan do zuba i usput pobijem slučajne prolaznike koji mi se nađu na putu. Isto je učinio i ugledni vojni analitičar Michael Howard čija oštra kritika plana za bombardiranje Afganistana nije bila vezana uz pitanje uspjeha ili neuspjeha same akcije, nego uz način na koji je akcija osmišljena: *valjalo bi provesti*, piše Howard, *strpljivu operaciju združenih snaga policije i obavještajnih službi, policijsku operaciju vođenu pod okriljem Ujedinjenih Naroda u ime međunarodne zajednice kao cjeline, protiv kriminalne urote čije pokretače treba uloviti i dovesti pred međunarodni sud.* Takav način razmišljanja nije, međutim, bez presedana; postoje brojni primjeri međunarodnog terorizma, bitno ekstremniji od događaja 11. rujna: u tom kontekstu, teroristički rat Sjedinjenih Država protiv Nikaragve posve je nekontroverzan primjer. Sva nastojanja Nikaragve da se rješenje iznađe pravnim sredstvima jednostavno su propala, što nimalo ne čudi s obzirom na to da svijetom ionako vlada sila; nitko, međutim, ne bi optužio Sjedinjene Države kada bi odlučile krenuti istim putem.

Je li hvatanje i kažnjavanje počinitelja bilo moguće provesti bez nasilja? Možda. Mi jednostavno ne možemo znati jesu li ponude Talibana o izručenju bile ozbiljne, s obzirom na to da su odbačene iz već spomenutih razloga. Ostaje nam da razmotrimo najvažnije pitanje: *koji su stavovi i shvaćanja afganistanskog naroda?*

Oni ne mare za patnje

Mogli bismo početi s okupljanjem tisuću afganistanskih vođa u Pešavaru, krajem listopada 2001. Iako su neki od njih u izgnanstvu, a drugi već duže vrijeme djeluju unutar samog Afganistana, svi su redom predani rušenju talibanskog režima. Sam skup bio je rijedak primjer jedinstva plemenskih vođa, islamskih svećenika, različitih političara i bivših zapovjednika gerile, izvještava *New York Times*. Svi sudionici skupa jednoglasno su zatražili od Sjedinjenih Država da prekinu zračne napade, odaslali apele u međunarodni tisak zahtijevajući prestanak bombardiranja nevinih ljudi te, konačno, iznijeli zahtjev da Sjedinjene Države prestanu s bombardiranjem Afganistana. Predložili su primjenu drukčijih sredstava za rušenje omraženog talibanskog režima, što je cilj koji je prema njihovom čvrstom uvjerenju moguće ostvariti bez masovnih pokolja i razaranja. Sličnu poruku odaslao je i vođa afganistanske opozicije Abdul Haq, inače vrlo cijenjen u Washingtonu. Prije nego što je – navodno bez američkog dopuštenja – ušao u Afganistan, gdje je potom zarobljen i ubijen, osudio je bombardiranje i kritizirao Sjedinjene Države zbog nespremnosti da podupru nastojanja njega i većine drugih da se izazove ustanak među samim Talibanima. Bombardiranje je *uwelike onemogućilo takva nastojanja*, izjavio je Haq.

Sjedinjene Države, prema mišljenju Abdula Haqa, *pokazuju čitavu svijetu svoju snagu, te nastoje pobijediti i zastrašiti ostatak svijeta. Oni ne mare za patnje Afganistanaca, niti im je važno koliko će ljudi poginuti. Nama se to nimalo ne sviđa. Afganistanski narod sada trpi zbog arapskih fanatika, iako svi mi znamo tko je te Arape doveo u Afganistan tijekom osamdesetih, naoružao ih i izgradio njihove baze. Učinili su to Amerikanci i CIA. Razlika je u tome što su oni za to dobili odličja i blistave karijere, dok je afganistanski narod sve to vrijeme trpio zbog Arapa i njihovih saveznika. Sad kada je Amerika napadnuta, umjesto da se kazne odgovorni Amerikanci, kazna je stigla afganistanski narod.*

Afganistanske žene

To, međutim, nije jedino mjesto na kojem možemo otkriti mišljenje samih Afganistanaca. U posljednje vrijeme javila se određena doza zabrinutosti za sudbinu žena u Afganistanu, a vijesti su stigle čak i do Prve dame. No, kako je grubo odnos prema ženama u Afganistanu konačno dobio itekako zasluženu pažnju – koliko god cinični bili motivi – čini se da nam i

stavovi afganistanskih žena mogu otkriti puno toga o mogućim oblicima djelovanja. Afganistanske žene ni u kom slučaju nisu posve ušutkane. *Revolucionarno udruženje žena Afganistana* (RAWA), organizacija je u čijem se sklopu hrabre žene već 25 godina žestoko bore za obranu ženskih prava. Iako su voditeljicu tog udruženja ubili ruski kolaboracionisti 1987. godine, žene su nastavile svoje djelovanje

Dobra vijest je da su vladajući sustavi autoriteta itekako ranjivi, čega su i sami svjesni. Upravo zbog toga, ulažu se golemi naponi u nametanje tvrdih i regresivnih programa te u pokušaje neutralizacije masovnih građanskih pokreta čije uobličavanje diljem svijeta doista ohrabruje

kako u Afganistanu, tako i izvan njega, izlažući svoje živote velikoj opasnosti. U svojim istupima te su hrabre žene vrlo odriješite i jasne. Udruženje je, primjerice, tjedan dana nakon početka bombardiranja, izdalo javno priopćenje koje bi vjerojatno dospjelo na naslovnice svih novinskih izdanja da je kojim slučajem briga za žene u Afganistanu iskrena, a ne tek puka floskula. Izjava Revolucionarnog udruženja od 11. listopada nosi naslov *Talibane valja svrgnuti ustankom afganistanskog naroda*, a u nastavku stoje sljedeće rečenice: *Zbog izdaje fundamentalističkih krvnika, naš je narod ponovno uhvaćen u kandže strašnoga rata i razaranja. Oformivši međunarodnu koaliciju protiv Osame i njegovih suradnika iz redova Talibana kako bi se osvetila za terorističke napade 11. rujna, Amerika je pokrenula golemi napad na našu zemlju. Unatoč tvrdnjama Sjedinjenih Država da će mete biti isključivo vojne i terorističke baze Talibana i al-Qaeda, te da će djelovanje biti precizno usmjereno i odmjerenom, ono što smo vidjeli tijekom posljednjih tjedan dana uvjerilo nas je da će ova invazija proliti krv bezbrojnih žena, muškaraca i djece, mladosti i starosti naše zemlje.*

Priopćenje se nastavlja pozivom na *konačno iskorjenjivanje kuge talibanskog režima i al-Qaeda* putem *sveopćeg ustanka afganistanskog naroda* koji je jedini sposoban *spriječiti ponavljanje i obnovu katastrofe koja je pogodila našu zemlju...*

Terorističke države

Možda Afganistanci koji se već godina bore za slobodu i prava žena doista ne znaju ništa o svojoj zemlji i možda bi krojenje budućnosti te zemlje trebali prepustiti strancima koji do prije par mjeseci nisu znali odrediti geografski položaj Afganistana, ali i svim ostalima koji su u prošlosti na ovaj ili onaj način sudjelovali u uništavanju njihove zemlje; možda bi bu-

dućnost svoje zemlje trebali prepustiti zemljama čiji su zapovjednici pred najvišim međunarodnim pravosudnim tijelima optuženi za terorizam, zemljama koje potporu nalaze u koaliciji sa ostalim vodećim terorističkim državama. Možda, ali to ni u kom slučaju ne mora biti tako.

Čitava situacija podsjeća na rat u Iraku, kad je iračkoj opoziciji onemogućen pristup medijima i javnim glasilima, s izuzetkom marginalnih disidentskih tiskovina. Tamošnja se opozicija također protivila američkom bombardiranju Iraka i optužila Sjedinjene Države za favoriziranje vojne diktature, umjesto rušenja Saddama Husseina ustankom iračkog naroda; ti su stavovi konačno javno potvrđeni kada je Bush stariji obnovio suradnju s dugogodišnjim prijateljem i saveznikom Husseinom, pomažući mu – sada posve izravno – u provođenju strašnih zločina, kada je Saddam brutalno ugušio pobunu južnjačkih Šiita kojom je krvoločni diktator mogao vrlo lako biti svrgnut; svi su se zločini zbivali pod budnim okom američke vojske koja je u potpunosti nadzirala taj prostor, a Washington je zabranio i onemogućio pobunjenim Iračanima korištenje zaplijenjenog iračkog oružja. Busheva administracija potvrdila je kako ne želi imati posla s iračkom opozicijom. *Procijenili smo da se politički sastanci s članovima oporbe kose s našim stavovima*, izjavio je 14. ožujka 1991. glasnogovornik State Departmenta Richard Boucher, dok je Saddam istodobno, uz očitu podršku Sjedinjenih Država, masakrirao južnjačke pobunjenike. Bila je to politika Busheve vlade od samog početka. Isto vrijedi i za favoriziranje sile umjesto pokušaja da se sukob riješi diplomatskim putem, a takva se politika nastavila u sljedećih deset godina, sve do danas.

Novi izgovori

Krajem užasnog desetljeća osamdesetih godina, izvanjska prijetnja kojom se pravdala upotreba sile jednostavno je nestala. Za žrtve sovjetske tiranije, pad Sovjetskog Saveza značio je pobjedu i oslobođenje, iako je ta pobjeda ubrzo okaljana novim užasima. Za ostatak svijeta, posljedice su bitno složenije. Temeljno obilježje post-hladnoratovskog razdoblja ubrzo je izašlo na vidjelo: stvari su ostale iste, a promijenili su se tek specifični izgovori i taktike. Nekoliko tjedana nakon pada Berlinskoga zida, Sjedinjene Države napale su Panamu, ubile stotine ili tisuće ljudi, uložile veto na dvije rezolucije Vijeća Sigurnosti i otele razbojnika koji je potom

osuđen na robiju u Sjedinjenim Državama za zločine koje je najvećim dijelom počinio kao suradnik CIA-e koja mu je pružala zaštitu sve dok nije počinio neoprostivi zločin: neposluh. Obrazac tih zbivanja dovoljno je poznat, ali krije i neke osobitosti. Jednu od njih iznio je Elliot Abrams koji je, odmah nakon priznanja krivnje za prijestupe što ih je počinio kao službenik State Departmenta u vrijeme Reaganova mandata, imenovan savjetnikom za ljudska prava pri Vijeću Nacionalne Sigurnosti. *U vrijeme invazije na Panamu, Sjedinjene su Države prvi puta u višegodišnjem razdoblju mogle upotrijebiti silu bez straha zbog moguće reakcije Rusije.* Pojavili su se i novi izgovori: intervencija se dogodila zbog obrane od južnoameričkih trgovaca drogom, a ne zbog Rusa koji su mobilizirali svoje snage u Managvi, dva dana hoda udaljenoj od Harlingena u Texasu. Par mjeseci kasnije Busheva administracija iznijela je podatke o novom proračunu Pentagona, što je događaj od osobite važnosti s obzirom na to da je riječ o prvom proračunu koji se nije mogao osloniti na rusku prijetnju. Administracija je, kao i uvijek, zahtijevala golemu proračunska izdvajanja za vojsku, dijelom iz istih razloga. Drugim riječima, trebalo je dodatno ojačati *temelje obrambene industrije* (što u prijevodu znači industriju visoke tehnologije), te zadržati u pripravnosti snage za brze intervencije čije će djelovanje biti upravljeno prije svega na Bliski Istok, s obzirom na to da se *čitav slobodni svijet oslanja na energetske izvore tog važnog područja.* No, stvari su se promijenile: *prijetnje našim interesima* u tom važnom području, koje zahtijevaju izravni vojni angažman, *više nisu dolazile iz Kremļa*, čime je nestala ključna sastavnica propagandnog djelovanja koja je tako dobro funkcionirala u proteklom desetljećima. Prijetnja nije nosila niti pečat Saddama Husseina: bagdadski koljač još je bio cijenjeni prijatelj i saveznik koji u to vrijeme još nije počinio svoj jedini i najveći zločin: neposluh. Umjesto toga, prijetnja je kao i obično dolazila od lokalnog nacionalizma. Povlačenje magle otkrilo je još veću prijetnju. Razlog zbog kojega Sjedinjene Države jednostavno moraju zadržati potpunu vojnu prevlast nad čitavim svijetom jest *snažan tehnološki napredak* pojedinih sila trećeg svijeta. Nakon što su tradicionalni izgovori izgubili svoju važnost, pravi neprijatelj postao je neovisni, takozvani *radikalni nacionalizam* na Jugu, a potvrda tog zaključka može se naći u nizu dokumenata i događaja.

Sustavi su ipak ranjivi

Sljedeća posljedica urušavanja jedinog suparnika u borbi za nadzor nad svijetom bilo je dokidanje statusa nesvrstanosti i ograničene mjere neovisnosti što je taj položaj nudi. Smanjenje broja mogućih opcija vrlo je brzo primijećeno. Malezijski predsjednik Mahathir sljedećim je riječima govorio u ime mnogih: *Najveća katastrofa za nas koji smo odvojek bili protiv komunizma, paradoksalno je upravo raspad komunizma. Okončanje Hladnoga rata lišilo nas je jedine snage koju smo imali – mogućnosti prelaska na drugu stranu. Sada se više nikome ne možemo okrenuti.*

Dobra vijest je da su vladajući sustavi autoriteta itekako ranjivi, čega su i sami svjesni. Upravo zbog toga, ulažu se golemi naponi u nametanje tvrdih i regresivnih programa te u pokušaje neutralizacije masovnih građanskih pokreta čije uobličavanje diljem svijeta doista ohrabruje. Nema nikakva razloga da se podlegne takvim pritiscima, ali je mnogo razloga zbog kojih valja izdržati. Postoji mnoštvo mogućih izbora i opcija. Kao i uvijek, potrebna je samo volja i ustrajnost u njihovu provođenju. ☒

*Dijelovi predavanja što ga je Noam Chomsky održao u prosincu 2001. godine

Priredio i preveo Višeslav Kirinić

Moguće u nemogućem

Anarhizam uopće ne postoji kao utvrđena, čvrsto određena teorija ili određeni pogled na svijet, a anarhističko traženje nemogućeg zapravo je jedan vid otvaranja novih mogućnosti

Višeslav Kirinić

ako je o anarhizmu napisano mnoštvo složenih i opsežnih studija i iako definicije tog *vrućeg kestena* radikalne političke teorije variraju u opsegu koji je proporcionalan počesto izuzetno raznorodnim izrazima autora koji su, vlastitim izriječkom ili tek naknadno, podvedeni pod značenjske ili diskurzivne odrednice anarhizma, čini se nužnim postaviti jedan načelni okvir ili smjerokaz ogleđa koji slijedi.

Bez autoriteta ili bez počela

Etimologijski pristup pojmu anarhizam otkriva nam određene mogućnosti u pravcu prodiranja u smisao političkog nastojanja koje se krije pod spomenutim terminom. Etimologijska dimenzija pojma anarhizam čini se posve jasnom i jednoznačnom; valja, međutim, reći da porijeklo spomenutog pojma krije sitnu, ali možda i vrlo bitnu, zanimljivost. Promotrimo li, naime, Kropotkinovu definiciju pojma, vidjet ćemo da ga on izvodi iz grčkih riječi *an* i *arhos* koje, prenijevši ih na područje političke teorije, prevodi kao pojmovnu opreku autoritetu, odnosno kao nešto *suprotno autoritetu*. Takav prijevod dosljedan je pojmu *arhos* koji označava nešto ponad, nešto nadređeno, vršno ili vrhovno. U tom smislu, anarhizam označava načelo ili teoriju društva i djelovanja u čijem je sklopu društvo mišljeno bez vlade kao vršnog načela društvene organizacije. Riječ je, dakle, o društvenom ustroju koji se ne bi zasnivao na uvriježenoj podčinjenosti zakonskim regulama ili podređenosti bilo kojem obliku autoriteta, pri čemu autoritet valja shvatiti kao onaj *arhos* ili načelo nadređenosti.

Za razliku od toga, u djelu *Anarhizam*, Daniél Guerin pojam anarhizam izvodi iz grčkih riječi *an* i *arhe*. I dok riječ *an* ostaje neprijeporna, pojam *arhe* ima ponešto drukčije značenje od pojma *arhos* koji koristi Kropotkin. Grčka riječ *arhe* može se prevesti kao prapočelo, pradžina, prapostavak ili jednostavno kao nešto *arhaično*, prošlo, davninašnje, drevno ili zastarjelo. I dok je Guerin zadržao Kropotkinov prijevod pojma anarhizam kao odsutnosti autoriteta ili, u političkom smislu, vlade, učinio je nesretan i nespretan previd. Naime, kada bismo pridavali značenje takvom izvođenju pojma anarhizam, mogli bismo posve opravdano zaključiti da je ri-

Upravo su najgori tirani najčešće rabili pojam anarhizam kao termin kojim su demonizirali borce za slobodu i prava pojedinaca – to je i korijen današnjih predrasuda o anarhizmu kao istožnačnici kaosa, razaranja i nerijetko terorizma

ječ o (političkom) pojmu koji označava nešto ne-prošlosno, bez-oslonca-na-negdašnje, odnosno pojam koji ukazuje na raskid s prošlim te na zasebnu izvornost, novost, različitost i nespojivost s prethodnim.

Revolucija – rušenje ili veleobrat

Razlog isticanja ovog naoko posve nevažnog razlikovanja valja tražiti na sljedećoj ravni: uvedemo li u političko-strateška obilježja anarhizma neizbježni pojam *revolucije* koji, kao što je poznato, ima središnju ulogu u sklopu spomenutog radikalnog političkog koncepta, vidjet ćemo da revolucija bitno drugačije prijanja uz dva etimologijska značenja pojma anarhizam. Shvatimo li anarhizam kao što to čini Kropotkin u smislu nekog *an-arhos* ili kao izostanak nadređenosti, odnosno vlasti, revolucija će imati smisao pukog rušenja neprihvatljivog vršnog načela, odnosno vlasti kao političkog izraza načela nadređenosti, pri čemu će svaki daljnji sadržaj, sve ono što je izvan, onkraj i nakon revolucije kao *najveličajnijeg nereda i kaosa* (Bakunjin) ostati neodređeno i nejasno. Prihvatimo li s druge strane etimologijski izvod pojma anarhizam koji Guerin nesretno propušta, a iz kojeg anarhizam slijedi kao nešto ne-prošlosno, nešto što raskida s bivšim, revolucija se pretvara u ciljani, strateški pojam koji smjera na veleobrat postojećeg (društvenog) stanja s namjerom uspostavljanja novog, poviješću neuvjetovanog poretka.

Vratimo li se suvremenom značenju termina anarhizam, moći ćemo izlučiti dva temeljna

tumačenja. S jedne strane stoji slikovito, opisno značenje koje anarhizam vidi istožnačnicom nereda, kaosa, rasula, meteža i bezvlada u negativnom smislu, a to se opisno značenje može pripisati – uvjetno govoreći – *Kropotkinovoj etimologiji*. Iz nje anarhizam ima samo jedno određenje, a to je poricanje nadređenosti ili autoriteta, pa revolucija susljedno postaje sredstvom, ali nažalost i ciljem anarhizma. S druge strane, postoji anarhizam kao nacrt nova, stabilnog i na razumu utemeljenog poretka koji ni u kom slučaju nije kaotičan, nego upravo suprotno, uređen i jasan. Ta druga definicija može se izvesti iz *potencijalne* Guerinove etimologije, stoga što u njenom sklopu – kako je već naznačeno – anarhizam i revolucija smisljeno prijanja jedno uz drugo, te imaju jasno izražen cilj dokidanja prošlog-starog i uspostavljanja sadašnjeg-novog političkog poretka.

Upustimo li se u *slobodarsko* promišljanje posljedaka ovog značenja, moći ćemo zaključiti kako je u spomenutoj mogućoj etimologiji anarhizam dvostran: on je *an-arhizam* kao raskidanje s prošlim i bivšim, kao jedno *ne* starom i istrošenom političkom ustroju, ali je istovremeno i *arhizam* kao nastojanje da se uspostavi novi poredak koji ima svoju bazu, svoje utemeljenje, svoj *arhe* iz kojeg crpi nadahnuće i kojem smjera. On je u tome smislu i jedno *da* novim vrijednostima i novom ustroju društva.

Pojedinac kao mjera svih stvari

Svakom je razumnom pojedincu jasno da središnje pitanje političkog odlučivanja nije toliko

pitanje prava na političko odlučivanje, koliko pitanje donošenja ispravnih odluka. Anarhizam se – prije svega zbog svijesti da nagomilavanje moći u rukama nekolicine nužno vodi zlouporabi te moći, te zbog svijesti o činjenici da većina pojedinaca počesto nije sposobna donijeti ispravnu političku odluku – odlučuje za potpuno razbijanje svake političke hijerarhije moći. On zagovara maksimalno usitnjavanje ovlasti, maksimalnu decentralizaciju i raspršivanje centara moći. On ne dopušta apstrahiranje bilo koje vrste, putem kojeg se pod krinkom univerzalnosti i općenitosti otvara put različitim povredama čovječnosti. On ne dopušta posredovanje prava kroz različite uopćene i objektivne izraze, nego uvijek i nepokolebljivo u prvi

idejna raznorodnost autora zastupljenih u antologiji; nakon čitanja knjige, svakome bi trebalo postati jasno da se može eventualno govoriti o anarhizmima u množini, iako ni taj izriječak zapravo ne pogađa bit. Primjereni termin za anarhizam možemo izvući iz jedne i jedine odrednice zajedničke svakom takozvanom anarhistu, a to je skrb za osobite i različite vidove slobode. Svi su anarhisti u tom smislu *slobodari*; povijest anarhizma povijest je mišljenja slobode i povijest slobodnoga mišljenja. Iz toga postaje jasno da se anarhizam ne može datirati, prostorno ili vremenski odrediti; on je nadvremen i nije (nužno!) vezan ni uz jednu konkretnu povijesnu epohu, bez obzira što ga se uz neka razdoblja ljudske povijesti snažnije vezuje.

Paradoksalni izam

Anarhizam zapravo ne postoji kao -izam, kao utvrđeni sustav političkog, ekonomskog ili socijalnog mišljenja ili neka zaokružena ideja i to iz sljedećeg razloga: s obzirom na to da niječe svaki oblik autoriteta, svaki oblik teoretski i praktično zatvorenog, nedokidivog, ideologijski-svepokrivajućeg pristupa stvarnosti, nazvati pojedinačna i krajnje autonomna promišljanja pojedinaca anarhizmom znači nanijeti im veliku nepravdu. Anarhizam je utoliko *paradoksalni izam*, sebedokidajući pojam i neodrživa pojmovna kovanica. Kao što sam napomenuo, povijest anarhizma je povijest mišljenja slobode i povijest slobodnog mišljenja, iz čega je moguće izvesti načelan zaključak da je svatko onaj tko se u povijesti bavio slobodom i tko je pokušavao ukazati na neodrživost određenih važećih sustava vrijednosti, u određenom (nikako ne ideologijskom) smislu anarhist ili, točnije, slobodar.

Možemo stoga postaviti pomalo paradoksalno pitanje: Je li Isus Krist bio anarhist, zato što je tražio slobodu svakog čovjeka i zagovarao prevrednovanje vrijednosti? Je li Kopernik bio anarhist? Dva navedena primjera dovoljna su za ilustraciju. Iako je termin *anarhizam* prvi upotrijebio Proudhon (i kasnije ga odbacio, svjestan njegove neodrživosti), anarhizam je – kao pojam – zapravo kovanica protivnika slobodnog mišljenja. Jer upravo su protivnici slobode istinske slobodare nazivali anarhistima – protivnicima reda, poretka, države i naroda. Upravo su najgori tirani najčešće rabili pojam anarhizam kao termin kojim su demonizirali borce za slobodu i prava pojedinaca. To je i korijen današnjih predrasuda o anarhizmu kao istožnačnici kaosa, razaranja i nerijetko terorizma. Anarhizam ili točnije slobodarstvo, u bitnome smislu nema s time nikakve veze. Anarhizam napada različita *mjesta* svih oblika moći zato što su s-vrha, zato što su čovjeku nametnuta i zato što su odijeljena od temelja svake ljudskosti – slobodnog pojedinca. Jedna od najvećih prednost anarhizma je stoga upravo to što traži nemoguće, što otvara nove vidike te, želeći nemoguće, stvara nove mogućnosti. ☒

*Ulomci predgovora *Antologije anarhizma* Višeslava Kirinića, koja uskoro izlazi u sklopu Naklade MD, Zagreb

Anarhizam napada različita mjesta svih oblika moći zato što su s-vrha, zato što su čovjeku nametnuta i zato što su odijeljena od temelja svake ljudskosti – slobodnog pojedinca

plan ističe pojedinca, subjekt, čovjeka kao mjeru svih stvari.

Na jednom sam mjestu rekao da anarhizam traži nemoguće. To, međutim, ni u kom slučaju ne znači da je ta radikalna politička teorija neodrživa ili beskorisna. Kada kažem da traži nemoguće, onda mislim prije svega na to da su se u vrijeme kada je anarhizam bio u naponu svoje teoretičke snage, mnoge stvari koje je zagovarao činile nemogućima. Lokalna samouprava, decentralizacija, pravo na samoodređenje, prava žena i brojne druge tekovine anarhizma – ali i drugih političkih učenja – bile su nekoć tek puke maštarije ili fantazije. Danas su, međutim, spomenute fantazije sastavni dio svakog razvijenog društva. Stoga je spomenuto traženje nemogućeg zapravo jedan vid otvaranja novih mogućnosti!

Propitivanje svih opcija

Budući da počiva na individualizmu i nepokolebljivoj obrani slobode, anarhizam nema određeni pravac kretanja. On je prema definiciji višesmjernan jer ne prihvaća niti jedno određenje kao vlastitu središnju odrednicu. On je lišen svakog središta, svakog teoretičkog centra i predstavlja niz različitih i počesto raznorodnih teorija, pa je u tom smislu otvoren za propitivanje svih opcija, za poglede u svim smjerovima i za primjenu u svim prostorima ljudskog djelovanja.

Jedna od središnjih zamisli ove knjige jest da se pokaže kako anarhizam zapravo uopće ne postoji kao utvrđena, čvrsto određena teorija ili određeni pogled na svijet, na što nedvojbeno ukazuje sadržajna, diskurzivna i

in memoriam

Umijeća slobodnog hoda

U spomen na Žaranu Papić
(4. srpnja 1949. – 10. rujna 2002.)

Centar za studije ženske studije
- Zagreb

Etnički ratovi, fašizacija društvenog života i politika tijela u Srbiji, glasilo je Žaranin posljednji tekst objavljen u časopisu *Treća*, broj 1/2, 2001. Znakovitost naslova u kojemu se upleću tri nosive teme Žaranina antiratnog teorijskog aktivizma tek navješćuju njezinu etičku opsesiju. Kako artikulirati moć reprezentacijske politike u procesu fašizacije društvenog i svakodnevnog života u Srbiji u posljednjem desetljeću i kako ju u svoj njezinoj ukopčanoj tjelesnosti razotkriti tek je prva razina, nešto što ona smatra minimumom odgovornosti akademskih građana i građanki imenovanog konteksta. Jer "...izabrani način aproprijacije društvenog pamćenja, kolektivne traume i ponovnog stvaranja Neprijateljskog Drugoga u mašti i stvarnosti...", utjelovljen u poziciji konstruiranja kolektivnog nacionalnog konsenzusa oko ratnog programa, pripada dijelom i tom istom svijetu. Na njega Žarana ne pristaje, ni onom šutljivom, ni onom «zabludjelom», ni onom naknadne kritičke «pameti» kad su scene već izmijenjene. Kao, uostalom, i akteri scena.

Lociranje odgovornosti

Smještajući svoju pripadnost negdje drugdje, prije svega u ženski i antiratni prostor, njezina etička opsesija ide preko svih razdjelnica, ali stalno s upisom te iste političke i mentalne razvaline kao neprebrisive. Bez premaza i uvijek nanovo Žarana reciklira koncept odgovornosti za rat i oko rata državotvornih moćnika, izvode-

ći začudnom energijom i antropologijskom pedantnošću različite slojeve odgovornosti. Od onih pronositelja relikvija i

konstruiranih averzija prema Drugima do uloge mistificiranog pravoslavlja, folk kraljica i nacionalnih rodoljuba mačista. To je predavala studenticama Centra za ženske studije u Zagrebu 2000. godine, o tome je govorila u nekoliko navrata na Interuniverzitetском Centru u Dubrovniku. I 2001. godine, u okviru seminara na temu *Žene u kulturalnim teorijama*, održala je izlaganje koje je objavljeno u navedenom časopisu. Godine 2002. bila je upisana kao kodirektorica zajedničkog poslijediplomskog seminara *Rod i nacija, tranzicija i tradicija*. No nije mogla doći.

Potreba lociranja odgovornosti *credo* je njezina političkog kao životnog programa utkanog u mnogostrukosti i u međupovezivosti ženskih otpora, ženskih zajednica, spirala mirovnih aktivnosti, antiratnih poruka. Izlagala se svjesno, smatrajući se podsjetnikom tih oporih ratničkokućkih priča i akademske savjesti u svim prostorima po kojima je hodala, letjela, živjela: ženskim, antiratnim, sveučilišnim, javnim i privatnim, podjednako prostorima pisanih i izgovorivih riječi.

Žene ženama

Žarana je umrla prije deset dana u Beogradu. Pedeset i tri godine života, naboranost mnogih života u posljednjem

vremenu, impregniranost kronoloških podataka i osobnih intervencija. Bila je posebno ponosna na jedno mjesto iz svoje biografije. Mjesto vlastita rođenja. Sarajevo, 4. srpnja 1949. godine. U posljednje vrijeme radovala se ideji Ženskih studija u Sarajevu predavajući u alternativnom programu sarajevske ženske grupe *Žene ženama*.

Jedna osobna Žaranina *intervencija*, mjesto energetskog početka feminizma na prostorima ondašnje Jugoslavije jest prvi međunarodni feministički skup: *Drug-ca žena. Žensko pitanje – novi pristup* (Beograd, od 27. do 30. listopada 1978.)

Riječ je o intervenciji – ulogu kojim simbolički i zbiljski započinje feministička kronologija na ovim prostorima razvijajući se i sabirući oko mnogih novih početaka.

Žarana je bila feministkinja i vrsna antropologinja, mirovna aktivistkinja i lucidna teoretičarka.

U njezinu opusu, posve nezaobilaznom za feminističku teoriju u nas, stoji knjiga koji urednički potpisuje s Lydijom Sklevicky, *Antropologija žene* (1984) te *Sociologija i feminizam* (1989.) i *Polnost i kultura* (1997.), u osnovi tekst doktorske disertacije. I brojne studije, tekstovi i članci rasuti po različitim domaćim i inozemnim časopisima.

Predavala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu kolegij *Polnost i društvo* na odsjeku za sociologiju, te različite teme iz antropologije roda i feminističke teorije u Centru za ženske studije u Beogradu.

Promjena mogućega

U prizivanju identitetskih žarišta oko Žarane posebno su važne poveznice. Jedna kronološki smisljena i isprekidana ticala se veze sa Zagrebom, odnosno sa zagrebačkim ženskim krugom. Početkom osamdesetih godina zajedno s Lydijom Sklevicky, Radom Iveković, Vesnom Pusić, Silvom Mežnarić, Vesnom Kesić, među ostalima, inicira okupljanja znanstvenika i znanstvenica oko tabuizirane i ideološki prijeorne teme – feminizma, u okviru ondašnjih socioloških društava. Bezazleno naslovljene, sekcije *Žena i društvo*, paralelno djelujući u Zagrebu i

Beogradu, bile su začudno rasadište ženskih poticaja i vrenja oko legitimiranja feminističke pozicije. Reafirmirajući osobnim htijenjem feministički kontinuitet devedesetih, Žarana se povezuje s pojedinkama i ženskim grupama u Zagrebu, a od sredine devedesetih postaje stalnom suradnicom zagrebačkog Centra za ženske studije.

Druga, zapretna s prvom, ticala se smisla i naravi ženskih okupljanja. Povlastice teorijskog i/li aktivističkog pristupa unutar feminističkih kretanja bile su za Žaranu manje mjesto nelagode, više – izazova zapitanosti.

Dok je djelujući izvan sveučilišne zajednice, napose ranih osamdesetih, strasno zagovarala antropologiju roda uzneirujući konvencionalne koncepte sociologije i antropologije, postajući dijelom akademskog *mainstreama* nekoliko godina kasnije, ona se s podjednakom energijom počinje zalagati za ženski aktivizam smatrajući ga najzornijim primjerom feminističkog teorijskog angažmana. Poznavajući Žaranu prividno je tek riječ o dva suprotna ili suprostavljena kretanja. Naime, vlastitom je odlukom hodala u oba smjera izmještajući ih iz zaglavljiva utvrđenih formata.

Ženski studiji zrcale se kao mjesta njezina mogućeg feminističkog prebivališta. No i kao podsjetnik da uvijek treba iskoristiti preko zadanih shema, subvertirati granice, nastanjivati žensko studiranje u aktivističke svjetove i imenovati ih takvima. Dakako, i obratno.

Odluka da feministički živi ticala su se mnogih njezinih uloga i izbora.

El Taller, Transeuropéennes, WISE, Žene u crnom, organizacije i aktivnosti u njima dodirivale su mnoge od Žaraninih neukrotivih tijela.

Hodala je po svijetu u svom slobodnom i umotanom tijelu znajući koliko nas politike tijela s početka ovog teksta ukopčavaju i klupčaju. No hodala je usprkos tom istom, s feminističkom virtuoznošću i feminističkom porukom o promjeni mogućeg. Uostalom, ni tijelo za nju već dugo i nije bilo dio "prirode", ni antropološki ni simbolički. Priroda je, naime, isto što i kultura, govorila je Žarana svojim studentima i studenticama. ▣

skupovi

Jamči li domovnica ženska građanska prava?

Ulaskom u politiku žene mogu preuzeti aktivnu ulogu u javnim poslovima, odnosno preuzeti dio moći stručne i političke odgovornosti za vlastitu zajednicu i time unijeti žensko iskustvo u domenu građanstva, ali i poimanja državljanstva

Uz seminar *Status građanina: Što to znači za žene*, Centar za ženske studije, Zagreb, od 6. do 8. rujna 2002.

Valerija Barada

Je li pravo na državljanstvo ljudsko pravo? Možemo li u našim zajednicama bez državljanstva? Možemo li biti samo građani/ke, a da istodobno nismo i državljani/ke? Što određuje državljanstvo: (etnička) pripadnost ili teritorijalna slučajnost? Ovim su pitanjima aktivistkinje i teoretičarke otvorile seminar *Status građanina: Što to znači za žene*. Konkretno, što to znači za aktivistkinje civilne scene, žene iz političkih stranaka,

žene iz različitih nacionalnih/etničkih zajednica i identiteta, te studentice Centra za ženske studije. Tijekom tri seminarska dana žene su propitivale vlastita iskustva i

teorijska saznanja o pojmovima državljanstva i građanstva.

Seminar je od 6. do 8. rujna 2002. održan u Centru za ženske studije u Zagrebu, a financijski ga je podržala Europska komisija. Radilo se o prvom u nizu događanja unutar programa *Rod, manjine, građanstvo/državljanstvo*, kojemu je namjera afirmacija koncepta aktivnog i rodno osjetljivog građanstva. Voditeljice seminara bile su Mirjana Radaković (Centar za mirovne studije) i Biljana Kašić (CZS), a asistentica Jasminka Pešut. Gošće predavačice bile su Jasna Omejec, sutkinja Ustavnog suda i Morana Paliković-Gruden, predsjednica Gradske skupštine Zagreba. Sudionice, kojih je bilo 23, članice su niza ženskih i ljudskopravnih grupa iz cijele Hrvatske (Dalj, Vukovar, Benkovac, Osijek, Zagreb, Bilje, Korenica, Donji Lapac, Slavonski Brod) i raznih političkih stranaka (Hrvatska seljačka stranka iz Rijeke i Novske, Liberalna stranka i Hrvatska narodna stranka iz Zagreba).

Moć glasa, pravo, pravednost, sloboda, zaštita od, ravnopravnost spolova, identitet drugog reda u Hrvatskoj, pravo na različitost, odgovornost, JA MOGU – ovim su pojmovima sudionice seminara opisale građanstvo, za razliku od državljanstva koje

opisuju kroz *domovnicu, izbore, obveze, carinu, teritorij, pravo na identitet, policiju, vojsku, pripadnost jednoj državi, himne, nacionalnost*. Čini se da su ti pojmovi jasno definirani i razdvojeni. Državljanstvo je zadano i gotovo nepromjenjivo, dok je građanstvo aktivno i to uglavnom kad su određena prava povrijeđena, ugrožena ili oštećena. No, civilne i političke aktivistkinje ustrajno i svakodnevno osnažuju svoja građanska prava, pogotovo kad država dugoročno otežava pravo na *domovnicu*. Dakle, jamči li domovnica građanska prava ili nas ona štite od države? Je li ta razdjelnica uistinu tako jasna?

Objašnjenjem pravnog poimanja i regulative državljanstva, sutkinja Omejec na primjerima nekoliko evropskih zemalja i niza međunarodnih konvencija pokazala je kako se tretira državljanstvo kao ljudsko pravo, ali i dotakla načine i uvjete stjecanja državljanstva raznih država. Neizbježnu *praktičnu* povezanost državljanstva i građanstva pojasnili su primjeri stjecanja hrvatskog državljanstva, posebice u trenutku raspada bivše Jugoslavije. Nekoliko je sudionica imalo poteškoća u dobivanju državljanstva i mogle su posvjedočiti kako ih je legislativa odredila kao građanke drugog reda. Njima je domovnica ipak jamčila i građanska prava u doslovnim i ironijskom smislu.

Seminarski korak dalje svojim je predavanjem učinila Morana Paliković-Gruden pokazavši kako se u politički određenom prostoru djelovanja može ostvariti građansko pravo kao žensko pravo. Naglasila je važnost razvijanja ženske podrške i ohrabivanja žena da se bave politikom na svim razinama, od lokalne do nacionalne. Ulas-

kom u politiku žene mogu preuzeti aktivnu ulogu u javnim poslovima, odnosno preuzeti dio moći te stručne i političke odgovornosti za vlastitu zajednicu. Tako unose žensko iskustvo u domenu građanstva, ali i poimanja državljanstva.

Cjelokupni je seminar bio upotpunjen nizom radionica te predavačkih intervencija i analiza voditeljica. Govorilo se o identitetima žene, građanke, političarke i aktivistkinje; učilo se o mehanizmima zaštite ljudskih prava i međunarodnim deklaracijama i konvencijama; promišljalo se o kozmopolitskoj ženi u kontekstu globalnosti te o odgovornosti i prihvaćanju različitosti. Sudionice seminara poduzele su i direktivnu akciju u kojoj su koristile i vježbale vlastiti građanski identitet i prava, napisavši prosvjedno pismo Dubravki Šuici, gradonačelnici Dubrovnika. Ona je, naime, početkom rujna za *Jutarnji list* izjavila kako povratak izbjeglih Srba u svoj grad ne smatra nužnim, s obzirom na to da sumnja u motive njihova odlaska. Takva se izjava nije mogla zanemariti na seminaru koji se bavio osobnim, praktičnim, aktivističkim i teorijskim aspektima državljanstva i građanstva. Izravnim djelovanjem, građanskom intervencijom u javni prostor, sudionice su tako zaokružile seminarsku temu. Ne dopuštajući ponovno preklapanje građanstva s pojmom državljanstva, one nisu htjele dopustiti da domovnica još jednom odredi ukupnost građanskih i ljudskih prava. Bio je to spontani *odgovor* i na teorijski obrađenu, a iskustveno prijepornu razdjelnicu državljanstva i građanstva. Ili kako poznata knjiga Centra za ženske studije *Aktivistkinje* donosi u svome podnaslovu: *Opismentele su teoriju*. ▣

ne mislim na francuske kuhare koji kuhaju u restoranima s pet zvjezdica i izmišljaju jela. Mrzim originalnost u kuhinji. Zapravo

povijest umjetnosti ili teoriju. Kada sam to shvatio, počeo sam ozbiljno studirati to područje. U pokušaju da usporedim filmsku

te do četrnaeste godine bio sam u Bečkim dječacima. Prve umjetnosti kojima sam bio izložen bile su glazba i književnost.

Sabotaža filmske industrije

Još od rane mladosti gajio sam ideju da ću u filmskoj umjetnosti napraviti nešto ljepše i bolje. Nakon mature odlučio sam se baviti filmskom umjetnošću. Na filmskoj akademiji su nas odveli u

Još od rane mladosti gajio sam ideju da ću u filmskoj umjetnosti napraviti nešto ljepše i bolje

Petar Kubelka, autor eksperimentalnog i strukturalnog filma

Ciklička vizija života

Upravo na predavanjima spoznao sam da i dalje moram braniti kinematografiju kao originalni umjetnički oblik koji nije reprodukcija stvarnosti u usporedbi s teatrom ili glazbom, već da kinematografija može stvoriti nove oblike koji se ne mogu oblikovati niti u jednom drugom mediju

Leila Topić

Razgovor s Peterom Kubelkom vođen je povodom izložbe *Od Miga do mica nja*, koja se od 11. rujna do 6. listopada održava u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Peter Kubelka jedan je od najznačajnijih autora eksperimentalnog odnosno strukturalnog filma. Zajedno s Jonasom Mekasom i Stan Brackageom osnivač je Filmskog muzeja u Beču te suosnivač Arhiva Antologijskog Filma u New Yorku. Nakon dvadeset godina ponovo je posjetio Zagreb te održao predavanje u Goethe Institutu uz prezentaciju djela iz svog filmskog opusa.

Osim što predajete na filmskim sveučilištima, dajete lekcije i o pripravljanju hrane. Možete li nam reći nešto više o tome?

– Vaše pitanje odnosi se na nešto što ja nazivam moja “despecializacija”. Kao sedamnaestogodišnjak odlučio sam stvarati filmove. Otad sam godinama posvetio svoje misli i djela isključivo stvaranju filmova. Kad sam otišao u Sjedinjene Države, bio sam tridesetpetogodišnjak i već sam napravio većinu svojih filmova, no tek tamo sam uspio u smislu da sam napokon počeo zarađivati. Počeo sam predavati o filmu. Upravo na tim predavanjima spoznao sam da i dalje moram braniti kinematografiju kao originalni umjetnički oblik koji nije reprodukcija stvarnosti u usporedbi s teatrom ili glazbom, već da kinematografija može stvoriti nove oblike koje se ne mogu oblikovati niti u jednom drugom mediju. Počeo sam proučavati kriterije drugih umjetničkih oblika te sam želio vidjeti mogu li se primijeniti na film. Tada sam ponovo započeo svoje školovanje, proučavao sam slikarstvo, skulpturu i arhitekturu, a sve to sam obuhvatio svojim predavanjima.

Umjetnost pripravljanja hrane

Instinktivno u svoja predavanja uključujem i kuhanje. U djetinjstvu moj je pradjed imao gostionicu, tako da je moja baka naučila kuhati srednjoeuropsku jela i bila je velika umjetnica. No, kada kažem umjetnik u kuhanju,

mrzim svaku intencionalnu originalnost. Vjerujem u biološki rast, što znači, da je razvoj ljudskosti organski te biološki, i ako želite, evolucijski proces. Shvatio sam da je pripremanje hrane, jer tako bi se to trebalo nazivati, poput stvaranja skulptura. To je zapravo proces stvaranja trodimenzionalnih objekata, te izlaganje procesima koje odražavaju vrijeme, zrak, suhoću.... I pretvaramo ih u formu koja je istodobno jestiva, ali i komunicira s nama. No, želim naglasiti da govorim isključivo o hrani koja nema autora, koja se pripravlja svakodnevno u tisućama domaćinstava, koju pripravlja tisuće domaćica, umjetnica u domaćinskim poslovima, kuhanju.

Jestive metafore

Govorim o tradicionalnom kuhanju koje je izraslo iz određene geografske uvjetovanosti, određene političke situacije, što znači da je bilo izloženo utjecajima susjednih zemalja. Tako postoji barokna, gotička jela, jela iz 19. stoljeća, jela koja ovise o tehničkom napretku. Tako jela zaista jesu jestive skulpture ili kako ih još volim nazivati, jestive metafore jer govore kao i pjesničke metafore.

Smatram da povjesničari umjetnosti i arheolozi nisu svjesni velikog potencijala “kuhanog” materijala, da su slijepi za umjetničke forme koje postoje diljem cijeloga svijeta te samo čekaju da budu analizirane i uključene u

umjetnost s drugim umjetničkim formama došao sam do kuhanja te shvatio da je umjetnost pripravljanja hrane jednako važna kao i glazba ili slikarstvo, ako ne i važnija jer je starija, mnogo starija. Ognjišta su bila središte obitelji prije 500.000 godina, a najstarije slike iz špilja su nađene iz razdoblja od prije 400.000 godina. Zamislite to vrijeme-prostor koji možemo pratiti kroz kuhanje, te još i danas nalazimo procese koji su stari koliko i čovječanstvo.

Jeste li na svojim počecima bili svjesni eksperimenata u području kinematografije i je li netko ostavio utjecaj na vaše stvaralaštvo?

– Kad sam počeo razmišljati o stvaranju filmova nisam vidio nijedan umjetnički film. Čak ni dobar komercijalni film. U vrijeme mog odrastanja u Gornjoj Austriji nije se moglo vidjeti ništa zanimljivo. No mene je sam filmski medij najviše fascinirao; tamna soba, slike, zvuk te situacije u kojoj se nalazim. Moji učitelji u umjetnosti bili su glazba i književnost. Moj je otac bio glazbenik te sam imao sretnu kombinaciju u obrazovanju. Rođen sam u Beču, a tada sam odeslio u maleno selo u Donjoj Austriji tako da sam odrastao sa seoskim ljudima. Moja je teta bila učiteljica, moj je kum izrađivao bačve, a ja sam čuvao krave s ostalom djecom. Majka je bila zainteresirana za poeziju, stoga sam čitao s pet godina. Od dese-

Kad radim nisu mi bitne posljedice. Tako sam postao izopćenik, morao sam napustiti domovinu. No na kraju je sve ispalo dobro, napravio sam dobra umjetnička djela

jedan filmski studio. Tamo sam shvatio da nikad neću raditi pod takvim uvjetima, s glumcima, scenografima, scenaristima, užasno lažnom atmosferom koja je tamo vladala. Mislim, način na koji su ti ljudi razgovarali jedan s drugim... Bilo je to zaista užasno i ja sam bio očajan.

U to vrijeme nije bilo eksperimentalne ili nezavisne kinematografije, samo komercijalna kinematografija, postojao je samo 35 milimetarski film. Tek nakon naše generacije nastao je pojam nezavisnog filma. Jedini izbor koji sam imao bio je pridružiti se filmskoj industriji. Tako sam postao gerilac, saboter, prihvatio sam narudžbe, ali napravio sam nešto drugo.

Primjerice, od filmova koji su prikazani u Goethe Institutu u Zagrebu; *Adebar* je zapravo reklamni film za istoimeni klub, *Schwechater* je reklama za pivo, a treći film koji ste imali priliku vidjeti naručio je umjetnik Arnulf Reiner. Kad radim nisu mi bitne posljedice, tako sam postao

izopćenik, morao sam napustiti domovinu. No, na kraju je sve ispalo dobro, napravio sam dobra umjetnička djela.

Mogućnosti minute filma

Recite mi nešto o Vašem stvaralačkom konceptu?

– Zgodan je primjer film *Schwechater*. To je trebao biti promotivni film za pivo Schwechater, naručitelji su htjeli reklamu koja bi se prikazivala u kina. Duljina filma trebala je biti jednu minutu. Jedna minuta ima 60 sekundi, svaka sekunda ima 24 slike, statične vizualne informacije projicirane na platnu i tako funkcionira film. Znači, svaka minuta filma sadrži tu mogućnost, koja se u komercijalnoj kinematografiji ne koristi jer ona imitira dosadan, prirodni pokret, koji nije zanimljiv. Mi ga već znamo iz svakodnevnice. No postoji mogućnost za projiciranje 1440 vizualnih informacija u minuti na platno i u mozak promatrača, a to sam otkrio prije nego što su filmovi bili naručeni.

Želio sam iskoristiti tu mogućnost. Zato sam se i upustio u borbu s ljudima koji naručuju filmove, jer oni su diktirali što treba biti snimljeno: lijepe djevojke piju iz lijepo oblikovanih krigli, u lijepom restoranu i sve je jako lijepo, i to se nikad neće promijeniti.

Kad sam prihvatio tu narudžbu naručitelji su mislili da su pobijedili jer sam snimao prema njihovim uputama, ali ja sam znao da iz tog materijala mogu napraviti spomenik za veću slavu harmonije u prirodi. Taj je film spomenik prirodnim pojavama kao što su oblaci, vatra ili voda. Te pojave mogu se promatrati satima jer su neponovljive, uvijek postoje nove senzacije. Upravo to sam htio pokazati u filmu; to nije amorfnu kaos, sve je harmonično, sve slijedi prirodne zakone i strukturu. Zato te filmove nazivam metričkim filmovima, jer su oni izmjereni.

Recite nam nešto o filmu Arnulf Reiner kojega kritičari često nazivaju apsolutnim filmom?

– Taj je film naručio sam umjetnik, ali ja sam napravio nešto potpuno različito od njegove želje. Za mene je taj film bitna točka napretka metričkog filma. Isključivo se sastoji od čistog materijala kojim barata filmski jezik. Primjerice; za oči – svjetlost ili tama, za uši – zvuk ili tišina. Dujina elemenata je čvrsto povezana sa strukturom filma. Film je metrički sastavljen, ima šesnaest jednako dugih dijelova. Jedan je dio potpuno mračan i bez zvuka, taj se dio nalazi u sredini filma te zauzima šesnaestinu filma.

Nova forma

Za vrijeme gledanja tog film morate biti potpuno otvoreni i prepustiti se filmu, tada on gubi

agresivnost koju većina ljudi primjećuje kada gledaju film prvi put. Tada gledatelji, u namjeri da se zaštite, smatraju da je previše bučan ili da je svjetlost suviše snažna. To jednostavno nije istina, svaki motocikl koji prođe kraj vas je glasniji, a kada gledate u sunce, nakratko oslijepite. Mi smo u svakodnevnom životu izloženi nevjerovatnim snagama koje nas pokušavaju ubiti, jedan pogrešan korak niz stepenice i mrtvi ste. Gledajući taj film javlja se šok koji ljudi doživljavaju od zapravo skromnog performansa svijetla i zvuka. Riječ je samo o novoj formi. Ali ta nova forma stavlja gledatelja u situaciju koja se može usporediti sa situacijom kad u prirodi vidimo tamnu mrlju i ne znamo nije li to možda zmija otrovnica i nije li nam život u opasnosti. Opremljeni smo za život tako da svaku promjenu, tj. novost, analiziramo u smislu predstavlja li ta promjena prijetnju mom životu ili je bezopasna.

Vidite, i to je zapravo pozadina svih skandala u umjetnosti. Uzmite Rembrandtov primjer. U slici *Noćna straža* on je neznatno promijenio socijalni poredak ljudi koje je portretirao. Oni koji su trebali biti prikazani u prvome redu smješteni su u treći i to ga je koštalo karijere. Zašto? Zbog toga što je poremetio socijalni poredak. Tako vidite svjetlo na ekranu koje se pojavljuje i nestaje i glasan šum te se nađete u smrtonosnom šoku gledajući to prvi put. No, sve dok ne zaključite da je to bezopasno i da vam u biti kazuje nešto novo, onda je to OK. Naravno, ovdje ja govorim o svemu što je novo, u prirodi mi više ne zamjećujemo novo, jer znamo sve, apsolutno sve, od aviona do auto-cesta. Avion leti nisko iznad naših gla-

Morate se prilagoditi i samo prezentirati mjere i strukturu za oči gledatelja. To je upravo ono što sam ja i napravio u svojim filmovima

va. To stvara nevjerovatnu buku. Ali nikoga nije briga jer znamo da je to DC-10 Lufthanse itd. Kad zapalite prvu cigaretu pozli vam. Ne zato jer je cigareta toliko loša već zato što je taj okus nepoznat. U umjetnosti nije ništa drukčije. Mi je analiziramo kao da je ona stvaran život. No, dosta o šokovima.

Na ovoj izložbi prezentirani ste zajedno s mladim autorima koji sve češće koriste digitalnu tehnologiju. Koji je Vaš stav o digitalizaciji filmske i video umjetnosti?

– Često sam u razgovorima neshvaćen jer ljudi misle da sam protiv digitalizacije filmskog medija. Ja jednostavno ne želim da se moji filmovi prikazuju izvan klasičnog filmskog medija te da se prevode, no to je jedino što tražim. Zapravo ja podržavam nove medije. No, ti mladi ljudi imaju jednak problem ili jednaku misiju kao što sam je imao i ja kada sam počeo stvarati. Oni moraju pronaći dušu tih novih medija. Kada kažem *duša* mislim na posebne kvalitete novih medija koje su drukčiji od filmske umjetnosti. Budu li samo radili filmove koristeći nove medije, pogriješit će i ti će radovi biti loši i nezanimljivi.

Metrički medij

Otkud tolika fascinacija mjerama, mjerenjem i analizama mjera u Vašem opusu?

– Postoje dva načina na koji možete gledati život. Jedan je da na život gledate kao na kronološki doživljaj; rođeni ste, veoma ste posebna osoba, živite na veoma posebnom mjestu, doživite veoma posebne avanture i onda umrete. I sve je to veoma posebno. Drugi način je da shvatite da ste rođeni poput milijuna drugih

ljudskih bića, imate oči, uši, ruke, noge. Svaki dan je svijetlo, onda dolazi noć, mrak je, pa drugi dan, pa još jedan. I tako prolazi proljeće, ljeto, jesen, zima... I sve se odvija u ciklusima. To je drugi, ciklički pogled na život, umjesto kronološkog, linearnog načina gledanja na život.

Vaše srce udara u ritmu, dišete plućima uvijek u ciklusima, oči se otvaraju i zatvaraju, krvotok djeluje u ciklusima, zvijezde se kreću u ciklusima, zemlja kruži oko sunca u ciklusima. To je zanimljiv pogled na život koji se razlikuje od onog linearnog. Jednako tako u komercijalnim, industrijskim filmovima, u njihovoj mitologiji uvijek je bitna posebnost. Osobit junak doživljava osobite pustolovine i zapravo ništa drugo. Mene zanimaju ciklusi. Ciklički elementi posebno dolaze do izražaja u glazbi. Na početku notnog ciklusa postoji određena mjera koja se provlači cijelom kompozicijom. Tisuću godina klasičnog glazbenog nasljeđa svjedoči o toj mjeri.

U vizualnim umjetnostima nismo bili sposobni za takvo mjerenje. Nije postojao medij koji bi bio dovoljno brz da zabilježi izmjene ritmova tj. ciklusa, sve do pojave kinematografije. Filmska umjetnost nam je omogućila da damo 24 izjave u sekundi, to je brže od uobičajene ljestvice za klavir. Dakle, veoma brz medij, no ono što je važno – taj je medij već izmjereno, 24 okvira u sekundi! To je metrički medij, izmjereno je, shvaćate li? Morate se prilagoditi i samo prezentirati mjere i strukturu za oči gledatelja. To je upravo ono što sam ja i napravio u svojim filmovima; oči i uši zajedno u izmjerenim strukturama. A sve to da bi se naglasila ciklička vizija života. ☒

Gotovo je s dugim netoplom ljetom, gotovo je s mamom. Svejedno je *Korkyra on my mind*; glazba u gluhim ušima po melodiji benda davnog The Kings, naziv mog jednog likovnog opusa i, stvarna stvarnost. Često su mi misli tamo, na otoku, a onaj Veliki Duh dao mi je toliko snage, da u teškim trenucima, najtežim – radim skoro sasvim “normalno”. I nije mi morao “Oštar pjesnik” Vlado Martek sugerirati: “Stari, sjeti se Baudelaire – u radu je spas!” Jeste, kad imaš Klupicu, svoju zvijezdu (100%).

Kod Pule

Korčula bez zidina/Tek/Klupice dve/U Puleta i/Svetog Nikole... Napisah to “pjesniku” Mikecu, kako bih ga uputio da se može pisati i drugačije (ne samo “Sunce sije, a meni se plače” i sl.). Onda mu objasnim da mrzim gužvu i da sam u Starom gradu bio samo jednom, zbog dragog mi Davorina Žitnika, korčulanskog Varaždinca, čije mi se skulpture čine vrlo zanimljivim. A bila je izložba lokalne amaterske udruge, divno vino i grozan kičera. “Žito” – šaka u oko! Zato, tumačim voljenom Mikecu, nema zidina, samo Klupica do mora, i ona ispred točione Pule. Gdje zapravo mogu sjesti tek naveče, kad sunce ne lupa u nju. Pa se opustim, i za sitniš popim pokoju longu bevandu. Ujutro pak dolazim na malu travu, onako usput, uz kupovanje. Najgore: Jakica već radi marendu, a ja sinoć zaružio, s društvom ili sam s Duhom na Klupici... pa ruke nisu baš prisebne, a ona mi da znak, natoči si sam! Hvala bogu, uvijek se netko nađe da mi ulije prvu (poslije je već lakše)... bivši policajac, postolar, veterinar, kapetan broda, škovacin, vaterpolist, gradski tajnik, vlasnik restorana, čelnik neke partije, stari penzić, kamiondžija itd. Ovdje se nalaze i dobro razumijevaju bo-

duli svih “kasta”, te sam među njima jedini kakti “stranac” (pod navodnicima stoga jer me, čini se, smatraju svojim). I sad, tko se ne bi “zacopao” u to puno života i dragosti - malo kvadrata. Uistinu sam toliko blizak Jakici i njenoj “lošijoj polovici” Jakši, da su mi prošle godine na otvaranju izložbe u Umjetničkoj galeriji u Dubrovniku poslali, preko najdražeg mi

izložbe moje Velikosti u Klubu Otok u Dubrovniku. Svibanj, ali strašno vruć, te se u Puletu Lozica i ja jako znojimo. Velim mu: “Zbog čega tolika znojidba, jel od cuge, il zato kaj smo tak debeli”. On mi da znak glavom – “ne”, i prstom pokaže gore. Gluh i tup (nikako da naučim čitati s usana) ne kužim. Joško mi napiše “ozonske rupe”!

Egotrip

Purger med boduli (II)

Kaže meni tako jedan s Boraka: “Nije čudno da ste vi u sv. Nikole svi ljudi. Jebe vas maestral, a ni birtije nemate!” Hej, i ja lud, med bodulskim luđacima, a nije baš ni u njih sve u redu

Željko Jerman

prijatelja med boduli, dvije litre rakije i nekoliko vina. “Poštar” se zove Joško Lozica (ha, koje prezime!) nadimak mu je Šoha. O njemu bi mogao napisati tri kolunne, no za sada, evo samo malo. Jedini Janko još nije išao u školu, pa smo mogli ostati na moru do kraja rujna. Bilo je prohladno, željeli smo poći na zadnju vožnju Šešulom, međutim - kako je brodice na slobodnom vezu, morao bih plivati do nje... brrrr... U Puletu opalim “kukavelu”, kad mi Šoha, kog ja zovem i Jusuf (nevjerovatno slični Hadžifezoviću, umjetniku u “egzilu”) napiše: “Odi doma, pripremi sve za izlet, sredit ću ja to”. Dok smo Jedina i ja punili torbu-frižider, spremali ručnike i sl. sitnice, Šešula je već stajala uz rivu. Joško je angažirao prijatelja Darka i malom su barkicom na vesla odsidrili i dovikli Jedino mi Vlasništvo! Godine 1998. “skočio” sam u Korčulu nakon otvaranja

Ovog se ljeta nažalost nismo sreli, oficir potpalublja plovi, a ja solirao našim putevima, sve izvan zidina. “Cincinculjak”, obično sa Bojanom i Jankom uz jutarnju kavu, kod dragog mi znanca Matkovića; rijetko u *Planjak*, do preuređenja kulturno mjesto, gdje je neko radio super konobar Jakov, pamtiša kakvog nema (nije mu ni za desetak gostiju trebalo pisati narudžbu u blok!). Dalje, zbilja uglavnom sam uz sjećanja na Joška. *Bistre* na Plokatu, *Pule* i *Balun* kod KPK (bazena i vaterpolo igrališta).

Tko je tu lud?

Kaže meni tako jedan s Boraka (istočni “kvart”): “Nije čudno da ste vi u sv. Nikole svi ljudi. Jebe vas maestral, a ni birtije nemate!” Hej, i ja lud, med bodulskim luđacima, a nije baš ni u njih sve u redu. Maestral je spas po ljetnim sparina-

Moja ljetna rezidencija, snimio: Aldo Mirošević

ma, a u njih je uglavnom južnato, ter ih ni sto birtija ne može spasiti jugo-neuroza! Ali, “nikolaši” su zbilja priča zasebna. Miko se otkaçi i pušta glazbu da ga se čuje do Pelješca. Kraj njega Marijana, koja izlazi samo navečer il u ranu zoru (bijela ko sir, čvrknuta sto gradi). Pa Marde, totalna luđakinja, rod inače, denikenski opsjednuta... Jednu nam je sobu transformirala u *Museo* pa ruje i pronalazi “arheološke vrijednosti”. Itd., tema za roman u nastavcima! Nema mjesta za još puno bodula, no sjetit ću ih se ponekad u idućim tripovima!

Dva draga znanca moram spomenuti. Oba se zovu Ivo - Tedeski i Lucin. Prvi mi sredio rasut jarbol i dasku za tendu prošle godine, uz račun 38 kn... (koliko su koštali vijci). Ovog mi je ljeta namjestio korpo morto (badava) i prvi po dolasku platio piće napisavši mi: “ne plaća onaj koji ima, nego onaj kome je to navika i tko te voli”. Drugi mi je krpao barku i još puno toga uradio. Cijena - piće u točioni!

I na kraju Duško (Dule). Ko da je gradonačelnik Korčule. Komandant visok, maher vaterpolo! Sad “penzioniran”. Trebam li što-god, odem u *Pule*, nađem ga i nema problema kojeg on neće riješiti. Da mi je barem malo te dobrote u Zagrebu! ☒

Inter University Centre Dubrovnik

An independent international centre for advanced studies

ACADEMIC PROGRAMME 2002/2003

COURSES

- 1 / 2 July - 2 August 2002**
CULTURAL PSYCHOLOGY
 Social, Cognitive and Personality Processes
Directors
 Vesna Buško, *University of Zagreb*
 David Schwartz, *Duke University*
- 2 / 29 July - 4 August 2002**
PSYCHOANALYTIC PSYCHOTHERAPY IN CLINICAL SETTING
Directors
 Dinko Podrug, *State University of New York*
 Vedran Bilić, *University of Zagreb*
- 3 / 1 - 7 September 2002**
4th SUMMER SCHOOL FOR CHILD AND ADOLESCENT PSYCHOANALYSIS
Directors
 Lilo Plaschkes, *The New York Freudian Society and Institute*
 Paolo Fonda, *The Han Green-Prabhu Psychological Institute for Eastern Europe*
 Vlasta Rudan, *University of Zagreb*
- 4 / 1 - 7 September 2002**
COMMUNICATION AND PUBLIC RELATIONS
Directors
 Gunter Bentele, *University of Leipzig*
 Bonita Neft Dostal, *University of Valparaiso*
 Kevaj J. Kumar, *Pune University, India*
 Bogomir Horvat, *University of Maribor*
 Rossen Milev, *University of Zagreb*
 Mario Plenković, *University of Zagreb*
 Ihor Slisarenko, *Kyiv National University of Journalism*
- 5 / 1 - 7 September 2002**
SCHOOL "HEALTH FOR ALL"
 20th INTERNATIONAL CONFERENCE ON PRIMARY HEALTH CARE
Directors
 Luka Kovačić, *University of Zagreb*

COURSES

- 16 / 22 - 29 September 2002**
ECONOMY AND DEMOCRACY
 Doctoral Studies in Law Training Seminar
Directors
 Csilla Kollonay-Lhoczky, *Central European University Budapest*
 Stefan Messmann, *Central European University Budapest*
 Josp Kregar, *Croatian Academy of Sciences and Arts*
 Eugen Pusić, *University of Zagreb*
- 17 / 23 - 28 September 2002**
EUROPA STUDIES SUMMER-SCHOOL
Directors
 Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
 Goran Gretač, *University of Zagreb*
 Aljoša Mimica, *University of Bologna*
 Christoph Jammme, *University of Linz*
- 18 / 23 - 28 September 2002**
TRANSDISCIPLINALE PHILOSOPHIE II
 Fichtes Späte Wissenschaftslehre
Directors
 Damir Barbačić, *University of Zagreb*
 Helmut Girndt, *University of Duisburg*
- 19 / 29 September - 4 October 2002**
MYTHOS, LOGOS AND SCIENCE
Directors
 Mirko Wischke, *University Hall's*
 Željko Pavić, *Lexicographical Institute, Zagreb*
 Franci Zore, *University of Ljubljana*

SCHOOL OF SOCIAL WORK THEORY AND PRACTICE

- (courses from 35 to 39)*
- 30 / 20 - 27 April 2003**
WELFARE, MULTICULTURALISM AND EUROPEAN DEVELOPMENT
Directors
 Stein Kuhlme, *University of Bergen*
 Radovan Vukadinović, *University of Zagreb*
 Džemal Sokolović, *University of Bergen*
- 31 / 21 - 26 April 2003**
THE FUTURE OF RELIGION
 Personal Autonomy and Universal Solidarity - Reconciliation?
Directors
 Rudolf J. Siebert, *Western Michigan University*
 Mislav Kulok, *University of Zagreb*
 Gottfried Kuenzlen, *Universität des Saarlandes, Saarbrücken*
 Nikola Skledar, *Institute for Social Research Zagreb*
 Dinka Marinović-Jerolimov, *Institute for Social Research Zagreb*
 Diana Moxley, *University of South Florida*
 Tatjana Senyushkina, *Taurida National University, Simferopol, Ukraine*
- 32 / 22 April - 2 May 2003**
DIVIDED SOCIETIES
 Conflict and Security
Directors
 Heribert Adam, *Simon Fraser University, Vancouver*
 Saša Božić, *Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb*
 Otto Feinstein, *Wayne State University, Detroit*
 Kevin Deegan Krause, *Wayne State University, Detroit*
 Silva Mežnarić, *Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb/University of Ljubljana*
 Kogila Moodley, *University of British Columbia, Vancouver*
 Aleksandar Stulhofer, *University of Zagreb*
 Mirja Zaigar, *Institute for Ethnic Studies, Ljubljana*
- 33 / 26 April - 4 May 2003**
MIND AND BRAIN III
 Audition, Language, Communication
Directors
 Selma Supek, *University of Zagreb*
 Risto Ilmoniemi, *Helsinki University Central Hospital*
 Melita Kovačević, *University of Zagreb*
 Csaba Pleh, *Technical University of Budapest*
- 34 / 2 - 9 May 2003**
CIVIC LITERACY AND CIVIC EDUCATION
 The Politics of Inclusion in a Globalizing World
Directors
 Otto Feinstein, *Wayne State University, Detroit*
 Eric Bockstaal, *Catholic University of Louvain*

- 35 / 1 - 7 June 2003**
SOCIAL WORK AND SPIRITUALITY
Directors
 Edward Canda, *University of Kansas*
 Dada M. Maglajčić, *Bemidji State University*
 Craig Rennebohm, *Jesuit University, Seattle*
 Paul Shane, *Rutgers University, NJ*
 Michael Striebel, *Academy of Social Work, Bregenz*
 Therese Marie Sacco, *University of Johannesburg*
- 36 / 8 - 16 June 2003**
DEVELOPING NEIGHBORHOOD AND COMMUNITY SUPPORT SYSTEMS
Directors
 Owusu Bempah, *University of Leicester*
 Burt Galaway, *University of Manitoba*
 Dada M. Maglajčić, *Bemidji State University*
 Paul Stubbs, *University of Sheffield*
- 37 / 8 - 16 June 2003**
SOCIAL WORK WITH CHILDREN AND YOUTH
Directors
 Jean Gervais, *University of Hull, Quebec*
 Helmut Janssen, *Fachhochschule Erfurt*
 Lina Kashyap, *TATA Institute, Bombay*
 Dada M. Maglajčić, *Bemidji State University*
 Toril Tjellhaug, *The Regional Child Protection Research Unit, Trondheim*
- 38 / 15 - 21 June 2003**
SOCIAL WORK AND SOCIAL POLICIES
Directors
 Juhua Hamalainen, *University of Kuopio*
 Dada M. Maglajčić, *Bemidji State University*
 Horst Sing, *Catholic University Eichstätt*
 Haluk Soydan, *The National Board of Health and Welfare, Stockholm*
 Mari-Anne Zahl, *Norwegian University of Science and Technology, Trondheim*
- 39 / 15 - 21 June 2003**
SOCIAL WORK WITH JUVENILE OFFENDERS
Directors
 Helmut Janssen, *Fachhochschule Erfurt*
 Dada M. Maglajčić, *Bemidji State University*
 Ira M. Schwartz, *University of Pennsylvania*
 Brian Williams, *De Montfort University Leicester*

- 69 / 1 - 6 September 2003**
FREIHEIT UND RECHT IN DER KLASSISCHEN DEUTSCHEN PHILOSOPHIE
Directors
 Manfred Baum, *University of Wuppertal*
 Goran Gretač, *University of Zagreb*
 Zvonko Posavec, *University of Zagreb*
 Michael Wolf, *University of Bielefeld*
- 70 / 8 - 14 September 2003**
FAMILY PLANNING AND REPRODUCTIVE HEALTH
Directors
 Gernot Desoye, *University of Graz*
 Peter Weiss, *University of Graz*
 Dunja Obersnel Kveder, *University of Ljubljana*
 Josip Delimić, *University of Zagreb*
 Josko Zekan, *University of Zagreb*
- 71 / 15 - 20 September 2003**
DIE IDENTITÄT EUROPAS IN DER GEGENWÄRTIGEN WELT III
Directors
 Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
 Goran Gretač, *University of Zagreb*
 Christoph Jammme, *University of Linz*
 Jan Such, *University of Poznan*
 Jerome Vaillant, *University of Lille*
- 72 / 15 - 26 September 2003**
INTERPRETATION UND VERSTEHEN IV
Directors
 Detlef Garz, *Johannes Gutenberg University, Mainz*
 Wolfgang Althoff, *University of Freiburg*
 Jurij Fikšak, *Institute of Slovenian Ethnology, Ljubljana*
- 73 / 13 - 17 October 2003**
WOMEN'S WORK
 Biographies, Living Conditions and Global Transformation in Comparative Studies
Directors
 Kirsten Weber, *University of Roskilde*
 Regina Becker-Schmidt, *University of Hannover*
 Helga Krüger, *University of Bremen*

- 13 / 19 - 23 May 2003**
2nd CONFERENCE ON NUCLEAR AND PARTICLE PHYSICS WITH CEBAF AT JEFFERSON LAB
Organizers
 Lawrence Cardman, *JLab*
 Ivan Supek, *Ruder Bošković Institute, Zagreb*
 Andrei Afanasiev, *JLab*
 Benjamin Crowe, *NCCU, Durham*
 Aleksander Glamazin, *KIPT, Kharkov*
 Deljager Kees, *JLab*
 Dubravko Klabučar, *University of Zagreb*
 Dinko Pocianic, *UI, Charlottesville*
 Branislav Vlahović, *NCCU, Durham*
- 14 / 20 - 25 May 2003**
CONTEMPORARY FEMINIST MOVEMENTS IN POST-COMMUNIST COUNTRIES
 10 Years After
Organizers
 Milica Antić-Gaber, *University of Ljubljana*
 Đurđa Knežević, *Women's Initiative, Zagreb*
 Sjezdana Prijčić-Samaržija, *University of Rijeka*
 Uta Ruppert, *University of Gießen*
 Mieke Verbo, *University of Nijmegen*
- PETROLEUM ENGINEERING SUMMER SCHOOL**
(workshops 35 and 16)
- 15 / 2 - 6 June 2003**
WORKSHOP 12: GAS CONDENSATE FIELDS RESERVOIR ENGINEERING AND PRODUCTION TECHNIQUE
Organizers
 Andrew K. Wojtanowicz, *Louisiana State University Baton Rouge, LA*
 John B. Curtis, *CSM, Golden, Co, USA*
 Josip Sečen, *University of Zagreb*
 Ivo Steiner, *University of Zagreb*
- 16 / 9 - 13 June 2003**
WORKSHOP 12: ENHANCED OIL RECOVERY (EOR) OF MATURE FIELDS
Organizers
 Zaki K. Bassiouni, *Louisiana State University, Baton Rouge, LA*
 Zoltan Heinemann, *Leoben University*
 Josip Sečen, *University of Zagreb*
 Ivo Steiner, *University of Zagreb*
- 17 / 15 - 25 June 2003**
FUNCTIONAL ANALYSIS VIII
Organizers
 Hrvoje Krajičević, *University of Zagreb*
 Davor Butković, *University of Zagreb*
 Murali Rao, *University of Florida, Gainesville*
 Damir Bakić, *University of Zagreb*
 Pavle Pandžić, *University of Zagreb*
 Hrvoje Sikić, *University of Zagreb*
 Zoran Vondraček, *University of Zagreb*
- 18 / 23 - 28 June 2003**
MATH/CHEM/COMP 2003
 The 18th International Course on the Interfaces Among Mathematics, Chemistry and Computer Science
Organizers
 Ante Graovac, *Ruder Bošković Institute, Zagreb/University of Split*
 Davor Juratić, *University of Split*
 Edward C. Kirby, *The Resource Use Institute, Philology*
 Tomaz Pisanski, *IMFM, University of Ljubljana*
 Dražen Vikić-Topić, *Ruder Bošković Institute, Zagreb*
- 19 / 28 June - 1 July 2003**
DU'03 NMR
 The 4th International Dubrovnik NMR Course
Organizers
 Dražen Vikić-Topić, *Ruder Bošković Institute, Zagreb*
 Vladimir Sklepar, *Mosaryk University, Brno*
 Norbert Mueller, *Johannes Kepler University, Linz*
 Nikolaj Sergeev, *Moscow State University*
 Janez Plavec, *National Institute of Chemistry, Ljubljana*
 Nenad Juranić, *Mayo Clinic, Rochester*
 Ante Graovac, *Ruder Bošković Institute, Zagreb/University of Split*
 Damir Kovačić, *University of Zagreb*
- 20 / 28 - 30 August 2003**
MEDIA AND SOCIETY
Organizers
 Bonita Neft Dostal, *University of Valparaiso*
 Bogomir Horvat, *University of Maribor*
 Mario Plenković, *University of Zagreb*
 Ihor Slisarenko, *Kyiv National University of Journalism*
 France Vreg, *University of Ljubljana*

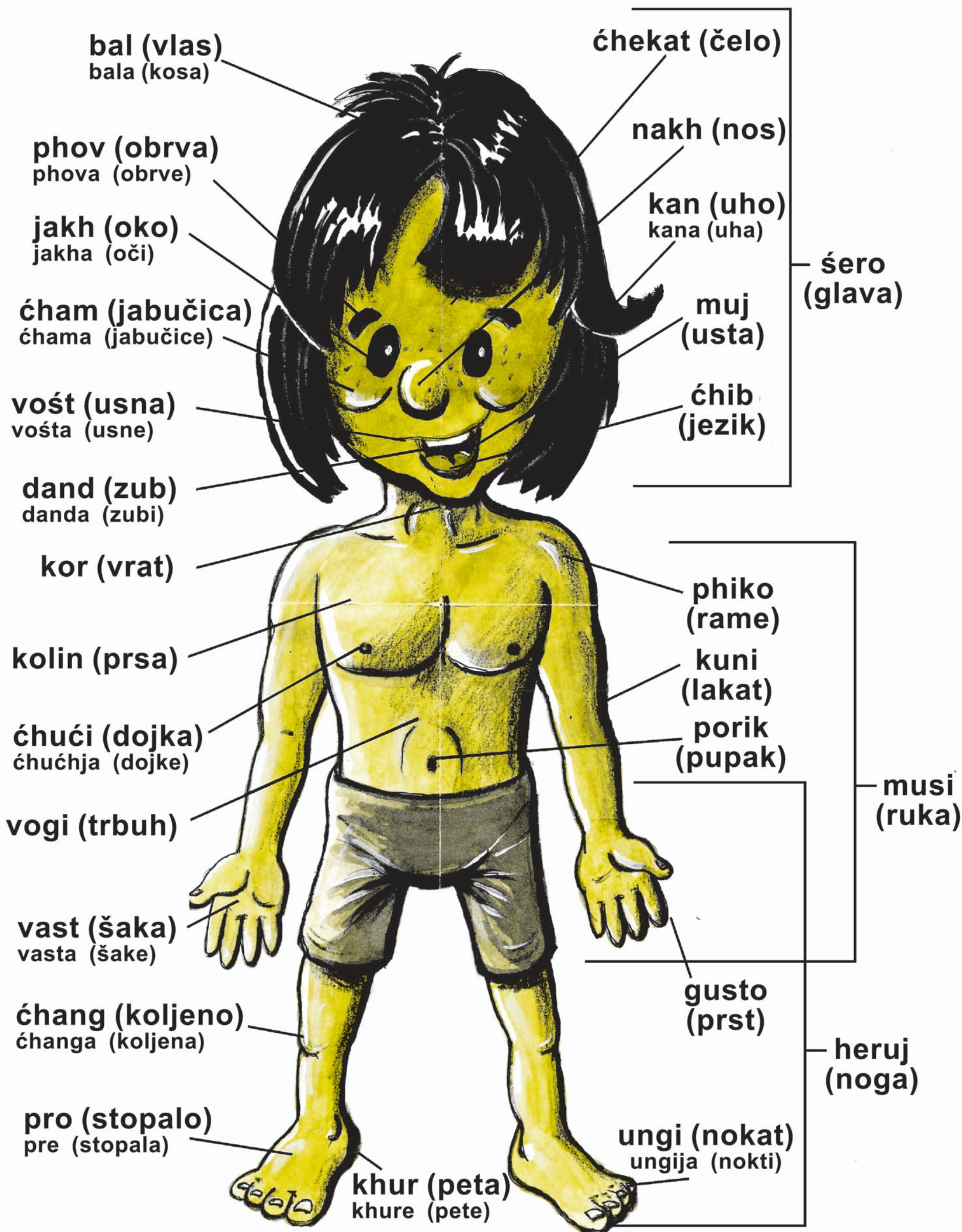
CONFERENCES

- 1 / 30 August - 1 September 2002**
THE 5th DUBROVNIK CONFERENCE HEALTH INSURANCE IN TRANSITION
Organizers
 Supe Orešković, *Andrija Štampar School of Public Health*
 Marim Mckece, *London School of Hygiene and Tropical Medicine, London*
 Elias Mossialos, *London School of Economics and Political Science, London*
 (to be held in Zagreb)
- 2 / 2 - 4 September 2002**
COMMUNICATION AND PUBLIC RELATIONS
Organizers
 Gunter Bentele, *University of Leipzig*
 Bonita Neft Dostal, *University of Valparaiso*
 Kevaj J. Kumar, *Pune University, India*
 Bogomir Horvat, *University of Maribor*
 Rossen Milev, *University of Zagreb*
 Mario Plenković, *University of Zagreb*
 Ihor Slisarenko, *Kyiv National University Institute of Journalism*
- 3 / 2 - 7 September 2002**
THE 3rd DUBROVNIK INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE SANSKRIT EPICS AND PURANAS (DICSEP)
Organizers
 Greg Bailey, *La Trobe University, Bundamba*
 James L. Fitzgerald, *University of Tennessee*
 Mislav Ježić, *University of Zagreb*
 Petteri Koskikallio, *University of Helsinki*
 Peter Schreiner, *University of Zürich*
- 4 / 27 - 29 September 2002**
THE EMERGING GLOBAL MARKET IN SOCIAL PROTECTION AND HEALTH IMPLICATIONS FOR SOCIO-ECONOMIC SECURITY
Organizers
 Paul Stubbs, *University of Sheffield*
 Riitta Vepsäläinen, *STAKES, Helsinki*
 in collaboration with *International Labour Organization (ILO)*

SEGREGACIJA U ŠKOLAMA - ODGOJ ZA ISKLJUČIVOST

O Viktor thaj lesko mas (Viktor i njegovo tijelo)

Segregacijska obrazovna praksa

Što je sve prethodilo nemilim događajima formiranja odvojenih razreda u međimurskim školama

Rade Dragojević

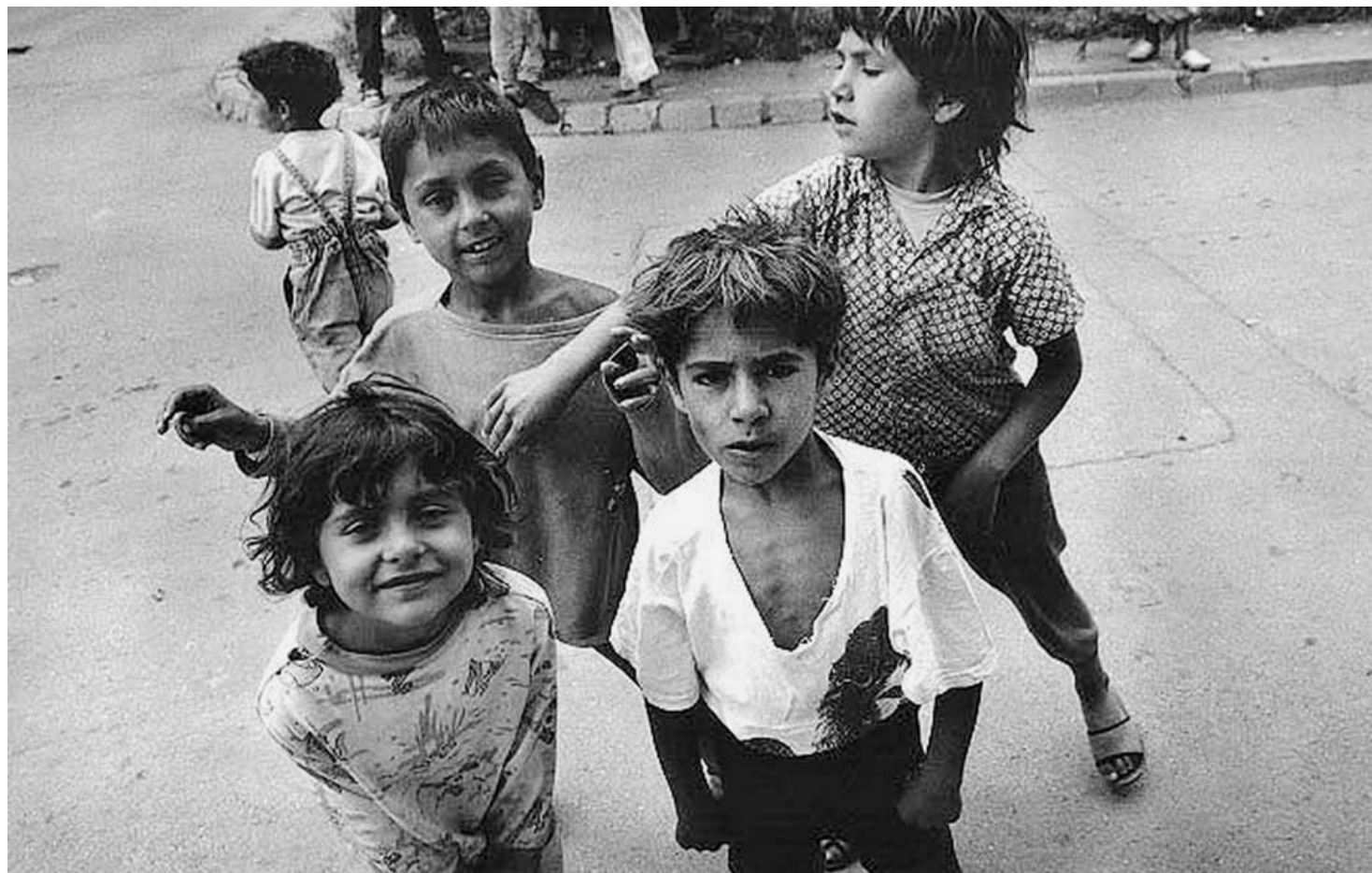
Kad je početkom rujna osamdesetak roditelja Hrvata spriječilo održavanje prvog dana nastave u područnoj osnovnoj školi u selu Držimurec-Strelec u Međimurskoj županiji, samo zato jer bi s njihovih tridesetero djece prvi razred trebalo pohađati i 120 malih Roma, bio je to samo vrhunac višedesetljetnog zanemarijanja problema vezanih uz položaj romske etničke manjine u Hrvatskoj, a posebno u dvije sjeverne hrvatske županije – Međimurskoj i Varaždinskoj. Naime, upravo su te dvije županije apostrofirane kao područja gdje se već duži niz godina provodi segregacijska obrazovna praksa – a od 1990. godine na ovamo taj je problem samo još naglašen – na koju se nisu mogli oglušiti, nama uvijek važni vanjski faktori.

Tako je u travnju ove godine Zagreb posjetilo izaslanstvo Europskog centra za prava Roma (ERRC) iz Budimpešte, čija je delegacija prije godinu i pol istražila slučajeve rasne segregacije u međimurskim osnovnim školama i, kako je tada na konferenciji za medije kazala Gloria Jean Garland, pravna direktorica ERRC-a, izaslanstvo je utvrdilo da više od 60 posto romske djece u školama u Međimurskoj županiji te u jednoj školi u Varaždinskoj županiji pohađa odvojene razrede. Rezultat toga je da romska djeca pate od ozbiljnog edukacijskog, psihološkog i emotivnog sindroma koji uključuje nesigurnu budućnost i minorne šanse za zapošljavanje, stigmatiziranje i uskraćenost u prednostima koje donosi multikulturalna sredina. Gloria Jean Garland još je tada naglasila da je i sam nastavni program, prema kojem se obavlja nastava s malim Romima, inferioran programu za većinsku populaciju.

Jedan od načina da se problem rasne segregacije riješi dakako jesu i sudovi. Na taj su se potez odlučili roditelji pedeset sedmero romskih učenika iz Međimurja koji su preko svojih pravnih zastupnika ovo proljeće tužili Ministarstvo prosvjete, lokalne međimurske vlasti i četiri osnovne škole – u Orehovici, Macinecu, Kuršanecu i Podturenu, a zbog segregacije u posebnim razredima osnovne škole motivirane tužiteljvom etničkom pripadnošću.

“Natjecanje” u ugroženosti

Moglo bi se očekivati da će i najnoviji slučaj, onaj opisan na početku teksta završiti na sudu, samo ako se roditelji romske djece i iz te škole odluče na sudsku zaštitu. Jer, unatoč naputku Ministarstva prosvjete da razredi u Držimurecu budu integrirani, školske su vlasti u suradnji s lokalnim političarima odlučili poslušati roditeljske zahtjeve i razrede oformiti prema etničkom ključu. Kao i svaki složeni socijalni problem i ovaj je multifaktorski. Jedan od čimbenika koji stvara “zlu krv” u Međimurju, kad su međuetnički odnosi u pitanju, svakako su i – blago rečeno – neodmjerene izjave političara, ali i neprimjerene radijske emisije i tekstovi lokalnih novina o toj problematici. Da na retoriku mržnje nitko nije imun, pa ni najviše političko županijsko vodstvo pokazuje i slučaj župana Branka Levačića koji je na jednoj prošlogodišnjoj sjednici poglavarstva Županije kazao: “Osjećam se ugroženim (od Roma, op. a.) u svome gradu zbog toga jer me maltretiraju kad želim negdje popiti kavu, osjećam se ugroženim u svom lokalnu jer maltretiraju mene i moje kupce, osjećam se ugroženim kad do-

Da na retoriku mržnje nije imuno ni političko županijsko vodstvo pokazuje slučaj župana Branka Levačića koji je na prošlogodišnjoj sjednici poglavarstva Županije kazao: “Osjećam se ugroženim (od Roma, op. a.) u svome gradu zbog toga jer me maltretiraju kad želim negdje popiti kavu, osjećam se ugroženim u svom lokalnu jer maltretiraju mene i moje kupce, osjećam se ugroženim...”

dem tražiti medicinsku pomoć a oni, jer su glasnjiji, galame i neugodniji su, pa imaju bolji tretman od mene... Zbog ovakva ponašanja romske populacije u Međimurju prije ili kasnije doći će do sukoba većih razmjera. To su zakonitosti i to nitko neće moći zaustaviti!”

Kao situacija indikativna za položaj Roma u Međimurju često se navodi i slučaj smrti novorođenčeta u jednom romskom naselju, a zbog nepravodobne intervencije Hitne pomoći. Nemili se događaj zbilo u romskom naselju Parag kod Trnovca, kada je zbog nedolaska Hitne medicinske pomoći, umrlo novorođenče Verice i Mirka Oršuša.

Potpuno nesnalaženje u obrazovnom sistemu ilustrira situacija koja je do prije nekoliko godina bila prisutna u jednoj školskoj ustanovi. Naime, škola u Macinecu na loš je glas došla i zbog odvojenog ulaza za male Rome, navodno zato jer se ta učenička populacija nije uspijevala pridržavati osnovnih higijenskih navika.

Stanje romske populacije u Međimurju

Pedagozi međimurskih osnovnih škola donijeli su dokument o stanju romske djece u tom kraju i prema njemu se mogu vidjeti da je situacija prilično složena. Najprije, Roma po popisu iz 1991. godine u Međimurskoj županiji ima oko 4800, što čini četiri posto stanovništva te županije. Danas se pretpostavlja da bi novi popis trebao pokazati kako udio Roma u ukupnoj populaciji Međimurske županije iznosi oko sedam posto.

Romi su u zadnjih petnaestak godina doživjeli pravi baby-boom, te skoro pola romske populacije čine mladi od dvadeset godina. Romi su naseljeni u petnaestak sela s različitim stupnjem urbaniziranosti, od potpune zapuštenosti do naselja sa cjelokupnom infrastrukturom. Romi govore dva jezika i tri narječja, najčešće starorunjski-bajaški i chib jezike. Bave se poslovima u rasponu od tradicionalnih zani-

manja (koritarstvo, izrada predmeta od šiblja, obrada drva), preko koncesijskih poslova (čišćenja šuma, skupljanje i prodaja sekundarnog otpada) do trgovine. Skoro pedeset posto odrasle romske populacije već je osuđivano, kao što je i oko 25 posto populacije između 25 i 35 godina dolazilo u sukob sa zakonom. Pedagozi su u svom dokumentu zapisali i da oko pet posto romskih obitelji već generacijama problematični (sukobi sa zakonom, maltretiranja, prostitucija, podvođenja djece i dr.).

Jezik kao izlika?

Romima-prvoškolcima uistinu je jedan od najvećih problema hrvatski jezik, koji u uzrastu od šest-sedam godina govori jedva pet posto malih Roma. Takva se situacija navodi i kao glavni razlog za razrede formirane od romske i neromske djece. No, na takvu situaciju različito gledaju pedagozi u samim međimurskim školama, od, recimo, stručnjaka za jezik u zagrebačkom Suvagu. Standardno razmišljanje pedagoga i učitelja u Međimurju jest da u čistim razrednim odjelima romska djeca imaju više izgleda završiti osnovnu školu i upisati srednju školu nego u mješovitim. Čisti razredni odjeli, prema njima, imaju veću zastupljenost hrvatskoga jezika, na primjer, manju zastupljenost glazbenog odgoja. Također, nastava se prilagođava romskoj djeci na način da nema strogih podjela sati, nego se integriraju područja tako da dijete može temeljitije proraditi program i u sebi, i s učiteljem, i s djecom u grupnim radovima.

Istraživanje Suvaga iz Zagreba pokazuje pak da svi ti problemi i jezične barijere mogu biti riješeni ili dodatnom nastavom u toku prve godine školovanja, dakle u sedmoj godini života, kad već idu u mješane razrede, ili nastavom u predškolskoj dobi, dakle kroz ono što se zove “mala škola”.

Kad je potpisnik ovih redova svojedob-

no razgovarao s međimurskim županom Levačićem o ovoj temi, bilo mu je rečeno: “Oni (roditelji neromske djece, op. a.) ne žele da im djeca zaostaju u učenju, jer su mali Romi nepripremljeni za školu. Stvar riješe tako da svoju djecu jednostavno upišu u druge škole, za što dijete treba samo prijaviti na drugu adresu prebivališta. Ali, pitam ja vas, a vi mi kažete pošteno, biste li vi svoje dijete stavili s 25 Roma u isti razred?” To pitanje kao ukleto leti nad cijelim Međimurjem. Ono također otkriva da nisu samo tehničko-pedagoški standardi ti koji su u osnovi odluke o školskom segregiranju malih Roma, nego i neki drugi. ☒

**škole
isključivosti**

Rješenja postoje

Preporuke koje su dane na razmatranje hrvatskim vlastima, jednoglasno prihvaćene na Nacionalnoj konferenciji romskih nevladinih organizacija iz Hrvatske održanoj od 29. do 30. srpnja 2001. Na njoj je sudjelovalo oko 60 predstavnika iz 36 različitih nevladinih organizacija. Ove su preporuke o obrazovanju dio većeg popisa preporuka koje pokrivaju i druga područja (stanovanje, pitanje državljanstva i prebivališta, zdravstva, zapošljavanja, socijalne skrbi itd.) nacionalnog programa/strategije za Rome

ja u kojima živi velik broj Roma raditi s romskom djecom.

- Uspostaviti miješani odbor za izradu okvirnog programa za romsku djecu koji će se sastojati od predstavnika Ministarstva prosvjete i športa i predstavnika Roma.

- Konzultirati prvenstveno romske nevladine organizacije kad se rješavaju pitanja koja se odnose na Rome u području obrazovanja, a ne samo ne-romske nevladine organizacije.

- Organizirati izobrazbu mladih odraslih Roma koji su voljni pomagati nastavnicima u dječjim vrtićima i osnovnim školama...

- Zaposeliti u školama socijalne radnike i/ili posrednike čiji će zadatak biti da rješavaju probleme romske djece u školama i na taj način ograniče isključivanje iz škola.

- Pojačati predškolsku nastavu u romskim naseljima dodatnim osobljem i objektima i proširiti predškolsku nastavu na sva područja nastanjena Romima.

- Promicati i pomagati upisi-

vanje romskih studenata na sveučilišta s pomoću stipendija za visoko obrazovanje.

- Organizirati katedru za romske studije na jednom hrvatskom sveučilištu.

- Organizirati ljetnu školu za mlade Rome.

- Pomoći romskoj djeci da u školi razviju svoje umjetničke sposobnosti (ali ne isključivo njih).

- Osigurati sredstva za objavljivanje literature na romskom jeziku u Hrvatskoj i pribaviti besplatno iz inozemstva, uz po-

moć međunarodnih organizacija, već postojeće materijale na romskom jeziku.

- Više naglasiti romsku kulturu kad se govori o obrazovanju Roma, te povećati novčanu pomoć kulturnim organizacijama. ☐

- Provesti pravo zajamčeno zakonom na besplatno obavezno školovanje, na pristup srednjoškolskom i višem obrazovanju, na besplatne udžbenike, jedan obrok na dan i na besplatan prijevoz do škole.

- Kazniti novčanim kaznama, u skladu sa zakonom, roditelje Rome koji svoju djecu ne prijave u obaveznu osnovnu školu.

- Ukinuti praksu stavljanja romske djece u posebne škole (za mentalno zaostale), osim ako ne postoji jasan dokaz da je to nužno. Takvu odluku treba donositi isključivo za svaki pojedini slučaj.

- Kazniti, u skladu sa zakonom, ravnatelje škola i nastavnike koji segregiraju ili na neki drugi način diskriminiraju romsku djecu (na primjer, posebni razredi ili igrališta, poseban ulaz u školu itd.)

- Uvesti jednosatnu neobaveznu nastavu romske povijesti, kulturne baštine i jezika u nastavni program srednjih i viših škola, osobito za učenike u pedagoškim razredima, i obrazovati nastavnike koji dolaze u područ-

Zaključci radne skupine za obrazovanje u kojoj su sudjelovali predstavnici Roma i Vladinih tijela, tijekom održavanja Okruglog stola u Zagrebu 18. i 19. veljače 2002. Okrugli stol Vladinih dužnosnika i predstavnika Roma zajednički su organizirali Vijeće Europe i Ured za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske

Procjena potreba i/ili problema:

- segregacija romske djece u škole/odvojene razrede (osobito u Međimurskoj županiji)

- nedovoljan broj romske djece pohađa školu na svim razinama obrazovanja

- teški životni uvjeti i očajno

ekonomsko stanje u romskim obiteljima

- romska djeca napuštaju školu prije kraja osmogodišnjeg obaveznog školovanja

- nedostatna obrazovanost roditelja Roma

- teškoće u pronalaženju posla budući da su Romi (sa, ili što je još teže, bez svjedodžbi)

- problemi u komunikaciji između hrvatskih nastavnika/vlasti i romske djece/roditelja

- nedostatan poznavanje romske kulture od strane ne-roma

- potreba za predškolskim programima

- potreba da se osmisli učenje i hrvatskog i romskih jezika među Romima (ili rumunjskog jezika za romsku zajednicu Baiași) zbog boljeg uključivanja u hrvatsko građansko društvo i istodobnog očuvanja tradicije

Prijedlozi upućeni Ministarstvu prosvjete i športa

- nadzirati strogo primjenjivanje pravila Ministarstva o ne segregiranju djece i to putem inspekcijskih nadzora kad god

romske nevladine organizacije izvijeste o takvim slučajevima i primijeniti kazne u skladu s postojećim zakonskim propisima

- pojačati predškolsko obrazovanje u romskim naseljima i u područjima koja su uglavnom naseljena Romima

- nastaviti i pojačati programe opismenjivanja, te ih usmjeriti prvenstveno na Romkinje

- predložiti besplatne udžbenike i besplatan obrok za romsku djecu kako bi se potaklo njihovo uključivanje u školski sustav

- osigurati dodatne razrede za odrasle Rome i nastavu za nadoknađivanje gradiva za one koji su rano prekinuli školovanje (večernju nastavu)

- organizirati izobrazbu Roma s ciljem da postanu nastavnici i organizirati njihovo zapošljavanje u sektoru obrazovanja

- zaposliti mlade Rome (čak i one bez diplome) kao školske posrednike/socijalne radnike kako bi se poboljšala komunikacija između hrvatskih nastavnika/vlasti i romske djece/roditelja i kako bi se ograničilo (samo)isključivanje iz škola

- osigurati savjetnike u školama za Rome na isti način na koji je to pokrenuto za češku i mađarsku manjinu

- osigurati – uz učenje hrvatskog jezika – i učenje romskog jezika (čak i ako nastavu drže "nastavnici" – Romi koji nemaju diplomu) u mjestima u kojima većinu djece čine Romi i tu nastavu proglasiti izbornom za ne-romsku djecu kako bi se potaknuo međuetnički dijalog

- uključiti informacije o romskoj kulturi u nastavni program, i to i za učenike koji nisu Romi, kao način prevladavanja predrasuda

- nastaviti i pojačati izdavanje publikacija na romskom jeziku
- nastaviti i poboljšati suradnju s romskim nevladinim organizacijama, osobito onima koje imaju iskustva u radu s romskom djecom

- nastaviti zakonitu praksu

smanjenja socijalne pomoći roditeljima Romima koji ne šalju svoju djecu u školu

Pitanja koja su ostala otvorena za daljnju raspravu

- suradnja Ministarstva prosvjete i športa, Zavoda za obitelj, mlade i djecu te Ministarstva rada i socijalne skrbi kako bi se povećao broj stipendija za romsku djecu

- suradnja Ministarstva prosvjete i športa i Ministarstva rada i socijalne skrbi na promicanju zapošljavanja Roma u sustavu javne uprave, te na poslovima policajaca, nastavnika, socijalnih posrednika, savjetnika, itd.

- suradnja Ministarstva prosvjete i Ministarstva vanjskih poslova na razvijanju programa razmjene za nastavnike između Hrvatske i Rumunjske kako bi rumunjski nastavnici (iz područja Timisoara) došli u Hrvatsku i poučavali rumunjskom jeziku romsku djecu koja govore rumunjski, te kako bi onda i hrvatski nastavnici otišli u Rumunjsku i poučavali hrvatskom jeziku hrvatsku nacionalnu manjinu koja živi u Rumunjskoj – kroz, primjerice, bilateralni sporazum?

- rasprava između Ministarstva prosvjete i športa i Ministarstva znanosti o uvođenju kvota za upis romskih studenata.

- ojačavanje suradnje između Ministarstva prosvjete i športa i nekih županija ili lokalnih vlasti kad je riječ o Romima i obrazovanju (osigurati da se odluke Ministarstva provode na razini županija i na lokalnoj razini i da postoji razmjena informacija)

- organizacija sastanka koji bi sazvalo Ministarstvo prosvjete i športa (uz sudjelovanje drugih relevantnih ministarstava?) i nekolicine romskih predstavnika kako bi se nastavilo raspravljati o gore navedenim prijedlozima s ciljem da se pripremi dokument o zajedničkom pristupu za okrugli stol o nacionalnoj strategiji koji će se održati u Međimurju u drugoj polovici 2002. ☐

foto: Kasum Cana

Pustite dječicu k dogmi

Izlaganje školske djece ma kojoj religioznoj doktrini ravno je vrijednosnoj propagandi, a ne odgoju: dopustimo im barem da *dovoljno odrastu* pa iz pozicije punoljetnosti *sami odaberu* kojim će svecima služiti – taj su put “duhovnog sazrijevanja”, uostalom, prošli i Krist i Muhamed i Buda

Nataša Govedić

Uvođenje vjeronauka u dječje vrtiće (*Feral* od 31. kolovoza 2002. godine navodi njih šest koji već *ove jeseni* u Zagrebu kreću stazom predškolske “službe Božje”), kao i obvezatna nastava vjeronauka u osnovnim školama, za mene predstavljaju jedan od primjera nepresušivog licemjerja Katoličke crkve, ali ništa manje i hrvatske države. Transfer obvezatne rimokatoličke vjerske nastave iz Crkve u školu može se tumačiti i kao kršenje Ustava, koji *svim* svojim građanima (a ne samo katolicima!) mora jamčiti “slobodu savjesti i vjeroispovijesti” (čl. 40), kao što i sve vjerske zajednice mora tretirati “jednako pred zakonom” i držati “odvojene od države” (čl. 41). Srastanje državne i crkvene ideologije znak je izrazito tradicionalnog društva, u kojem čak ni školstvo ne počiva na principima nezavisnog i kritičkog mišljenja, umjesto toga djecu privodeći politički isplativom dogmatizmu “konačne”, u našem slučaju monoteističke istine.

“Prenošenje vjere”

U tipičnoj parodiji Kristova učenja utemeljenog na slobodi izbora i toleranciji, Crkva si uzima pravo rane indoktrinacije i segregacije po vjerskoj osnovi, institucionalno legalizirane i blagoslovljene pod maskom “dobronamjernog” *prenošenja vjere*. Njezin je misionarski zamah ionako u krvi kolonizirao čitav hispanoamerički kontinent, pa čemu se onda sada suzdržavati od rabljenja svjetovnih institucija za birokratizirani program vjerskog uniformiranja europskih maloljetnika? Citiram: *Prenošenje vjere na mlade generacije čini jedinstvenu cjelinu u koju su harmonično uklopljeni odgoj u obitelji, u predškolskim i školskim ustanovama, kao i onaj u župnoj zajednici. Jedinstvo odgoja pretpostavlja i uključuje i jedinstvo svih onih koji sudjeluju u odgoju. Zbog toga potičemo i pozivamo na zauzetu i samoprijegornu suradnju sve kojima je povjeren zadatak prenošenja vjere i odgoja u vjeri. Zaključni je to dio, ali sažetak Poruke biskupa Riječke metropolije na početku školske godine, što su je prvi put zajednički uputili svima koji mladima »prenoše vjeru«.* Posebne naglaske biskupi stavljaju na to da odgoj u vjeri treba početi od ranog djetinjstva, da valja pročistiti motive za upis djece na školski vjeronauk i za primanje sv. sakramenata, na neophodnost župne kateheze i trajnog rasta u spoznaji vjere. (izvor: *Novi list*, 11. rujna 2002). Ako me nešto užasava kao građanku države barem hipotetski definirane kao “pravne”, onda su to propovjedničke floskule kojima zastrašujuće rigidni ljudi u crkvenoj uniformi (karikaturalno monologični, katkad i surovo nasilni u razumijevanju Raja i Pakla, duhovne nagrade i kazne) uzimaju sebi za pravo određivati što JEST, a što NIJE “življenje u vjeri”, odnosno što jest, a što nije kriterij dobra i zla. Protivnici Crkve, treba li isticati, u istoj će logici biti okršteni i protivnicima vjere (varijanta: komunjare itsl.), s obzirom na to da Rimokatolička crkva ne priznaje transcendentalnu metafiziku, ali

foto: Kasum Cana

idolatrizira ovozemaljsku registraturu sakramenta. Ista organizacija koja je u ne tako davnoj povijesti sadistički egzorcirala “demone” i “vještice” te koja ni dan danas ženama ne dopušta preuzimanje svećeničkih funkcija, dobrostivo međutim žmirajući na pedofiliju u vlastitim redovima, teško da posjeduje kredibilitet *etičkog odgoja* bilo koje dobi. Ili kredibilitet provođenja nečega što bismo mogli nazvati duhovni pluralizam. Tim više što su tzv. liberalni katolici (v. Branko Sbutega) onoliko malobrojni i neljubljeni u vjerskoj mašineriji svećeničke “opće prakse”, koliko su to bili i ranokršćanski sveci.

Ponizi pa vladaj

Segregacija svakako predstavlja središnji stub (bolje rečeno: križ) čitave rimokatoličke hijerarhije, u kojoj najveću cijenu i dalje imaju neupitna poslušnost dogmi, koncept apriorne grešnosti Adamova sjemena te patološka razdvojenost “posvećenog” duha od “propadljivog” tijela. No izlaganje školske djece *ma kojoj* religioznoj doktrini podjednako je ravno vrijednosnoj propagandi, a ne odgoju: dopustimo im barem da *dovoljno odrastu* pa iz pozicije punoljetnosti *sami odaberu* kojim će svecima služiti – taj su put “duhovnog sazrijevanja”, uostalom, prošli i Krist i Muhamed i Buda. Posebno je u slučaju u nas dominantne katoličke propagande nepravdno djecu povjerenu stjecanju osnovnih sekularnih znanja u školskim klupama “usput” navoditi i na instrumentalizirano prihvaćanje sofisticirane demagogije pokornosti, nemoći i onostranog “spasa”; nepravdno im je rutinski servirati autoritarne obrede i plašiti ih apokaliptičkim jahačima konačne i “pravedne” osvete za počinjene milenijske grijeha ljudske rase (kako osveta ikada može biti pravedna!?). Crkvena je doktrina ionako fantastično nedosljedna: ako je bog isto što i ljubav, možemo li ga ljubiti iz vlastita srca, a ne religijske NAREDBE, provedene po školskom PROGRAMU!? Katoličku je vjersku praksu, izvedenu unutar vlastitih prostora, zanimljivo motriti i s kazališnog stajališta: u tamnoj prostoriji (nerijetko i kripi, dakle grobnici) simbolički prostor zapremaju prizori *mučenja*. Vjernici sjede ili stoje pognutih glava, mrmrlajući riječi poniznosti. Strogo je zabranjen ne samo smijeh nego i svaki glas koji se usuđuje postavljati pitanja. Bogatstvo oltara nerijetko je u grotesknom nesrazmjeru sa siromaštvom drvenih klupa rezerviranih za vjernike. Što je, dakle, scenaska poruka? Segregacija je “vječna”, ljudska patnja “beskonačna”. Mazohizam predstave jamči i osobit *užitak* u poništenju vlastita dostojanstva. Još nešto: vjernici u publici svakako moraju zatvoriti oči pred svjetovnom raskoši kojoj se odaju profesionalni službenici Božji: *jedno* su mjerila za Gospodare Duhovne Istine, a

Crkveni mehanizmi duhovne segregacije funkcioniraju kao naj snažniji generator dvostrukog društvenog morala

drugo mjerila za njezine robove. Uistinu prekrasan odgojnoobrazovni program.

Rezultati duhovnog licemjerja

Ne treba nas, dakle, čuditi što “dobri Hrvati”, u HDZ-ovu i omedavna SDP-ovu čitanju: ti *ponosni katolici* (njihov se broj nakon rata navodno povećao do točke “opće homogenizacije”), ne žele da njihova djeca sjede u razredu s djecom Roma niti s djevojčicom zaraženom HIV virusom. Prihvaćanje i poštivanje bližnjega svoga, kao središnji kršćanski program, pada u vodu čim bližnji ne nosi *podobnu* kulturalnu uniformu. Malo *dalji* bližnji bit će upućeni u karantenu. Izolirat će ga se uz uzvišenu litaniju o kršćanskim osjećajima brige za Drugoga. Crkveni mehanizmi duhovne segregacije po mom mišljenju funkcioniraju kao naj snažniji generator dvostrukog društvenog morala: vjerske će se postrojbe jednom rukom držati za *ekumenističko* citiranje Evandjelja, a drugom će prihvatiti državni *monopol* za predškolsku i školsku nastavu katoličkog vjeronauka. Svećenici *u celibatu* bez ustezanja će propovijedati potrebu *seksualnog začeca* novih ljudskih života te zabranu abortusa. Ekonomski zbrinuti župnici tražit će od vjernika asketsko odricanje od “zemaljskih dobara”. Svaka razlika, svaki pomak od propisane vjerske dogme označit će se kao *razorna hereza*. Heretičnima će se potihom smatrati i razlike u etničkoj ili rasnoj pripadnosti, dok će ideju pomaganja bolesnima dosljedno za života provoditi iznimna figura Majke Tereze, ali ne i vatikanski skolastici. Ne kažem da Katolička crkva nema filozofskog potencijala za humanost: jedini je problem što se taj potencijal obično praktično realizira *izvan* njezinih redova (eklatantni primjer: Erazmo Roterdamski kao “preveliki” pacifist i “nedovoljni apologet” renesansne protureformacije). Ne kažem ni da *jedino* na Katoličkoj crkvi leži odgovornost za hrvatsku praksu mržnje prema Različitim. Kažem tek da prodor monoteizma u školu (novine obiluju podacima da rimokatolički vjeronauk u osnovnim školama sluša između 90-98% učenika, uglavnom zato da se ne bi “razlikovali” od ostatka

razreda, a i zato jer je nastava etike, pod čije su okrilje očito protjerane sve ostale vjeroispovijesti i vjerski nazori, uglavnom loše organizirana) sigurno ne doprinosi kriterijima demokratskog odgoja, kao temelja nenasilnog društva. Institucionalna promašenost državnovjerskog braka tim je apsurdnija kad se, primjerice, kao (većinski deklarirani!) vjernici i građani zapitamo čemu služi biblijska parabola o bludnici, paradigmi filantropskog prihvaćanja zorne Razlike, ako *kršćanski i politički mirno* promatramo kamenovanje Roma ili strahovito nepravdnu školsku izolaciju jedne bolesne djevojčice? Don Mate Čulić (cit. prema *Globus*, 20. rujna 2002), župnik iz Štafilića, kao i don Luka Vuco, župnik iz Kaštel Novog, izjavili su kako bi djevojčicu zaraženu HIV-om tretirali identično kao i školske vlasti: iz “obzira” prema ostatku vjerske zajednice, držali bi joj *vjeronauk za jednu osobu*. Licemjerje većine očito je identično *sveto* kako za državu, tako i za Crkvu.

Tiranija većine

Još je John Stuart Mill zapisao kako građani trebaju zaštitu od “tiranije prevladavajućeg uvjerenja i osjećaja, zaštitu od društvene tendencije da nameće, ne samo kroz civilne kazne, svoje vlastite ideje i prakse koje odlučuju o ponašanju onih koji se s njima *ne slažu*...”. Građanska su prava, drugim riječima, u etici otišla puno dalje od papinskih enciklika. Zahvaljujući građanskim i ustavnim pravima, dijete skeptičkih roditelja ili dijete zaraženo HIV-om ili dijete romskih roditelja danas može sjediti *samo* u razredu. Ima i drugih opcija: može biti *izbačeno* iz razreda na izričit zahtjev roditeljskog linča, a nudi mu se i stigmatiziranje etiketom “sumnjivog Hrvata” (u *Novom listu* od 13. lipnja 2002. godine Petar Kuzmić iz Evandeoske crkve navodi stavove slavonskih prosvjetara, koji drže da »samo djeca komunjara i četnika ne idu na vjeronauk«, kao i stav neimenovanog slavonskog kapelana, koji odbija držati vjeronauk prvi ili zadnji sat nastave uz obrazloženje »nek se vidi koji su njihovi, a koji su naši«.) Segregacija će zasigurno trajno “učvrstiti” vjeru učenika u društvenu solidarnost; još više u pravednost političkih, edukativnih i duhovnih institucija. Ali izolirano dijete možda neće, zajedno s *većinom*, glasovati za pomilovanje kriminalca Barabe i razapinjanje nevinog Nazarećanina. Ovu će vrijednosnu opciju naučiti na vlastitoj koži, a ne pasivno ponavljajući riječi “duhovnih” autoriteta. Manjinska prava, ako dijete *preživi i prozre* ničime zasluženu i patološki okrutnu socijalnu segregaciju, možda njemu ili njoj u konačnici donesu *imunitet* na hipokriziju tužno zbratimljenog *vjerskopolitičkog* čopora. ☒

**škole
isključivosti**

Čudovišta u razredu

Hrvatski Thompson na hrvatskom ramenu, to ide; ali hrvatski Škender?

Boris Beck

Što kažu hrvatska djeca zaražena HIV-om ne znam jer nisu dobila riječ u javnosti – mediji su im upropastili svaku šansu za normalan život, razvlače ih nemilosrdno po svim novinama i vijestima, licemjerno im zamutivši lice. Šestogodišnja Amerikanka Tanya kaže ovo: "Jako je grozno imati AIDS jer me buša puno boli i ako moji prijatelji to saznaju neće se više htjeti sa mnom igrati." Evo jedne druge priče iz Hrvatske:

Profesori etike

Učenica četvrtoga razreda gimnazije doživjela je epileptični napad pred školom; uz nju se našla mlada učiteljica koja je tek stupila na posao i kojoj nitko od kolega nije rekao ni da je djevojka epileptičar ni kako postupiti. Ali je znala ostati uz nju i poslati čak u školsku kopiraonicu i zbornicu da nazovu hitnu pomoć. Sutradan je u školskom predvorju osvanuo oglas:

ER
UČENICI: *Molimo vas, pozovite hitnu pomoć.*

PROFESOR: *Ne mogu sad, kopiram vaše testove.*

U zbornici je nastalo veliko zgražanje, ali ne na račun profesora koji nije htio pozvati hitnu pomoć za učenicu nego na račun bezobraznih maturanata. Iako nisu osudili grešnika nego grijeh (čak su i spol prikriili; riječ je bila o profesorici, i to profesorici etike), razred nije nagrađen ni za pomaganje kolegici ni za diskreciju pri protestiranju, nego je dobio sankcije.

Roditelji školskih i vrtičkih kolega djevojčica zaraženih virusom HIV-a dobili su mjesta u novinama: *naša djeca* morala su proći liječničke testove da budu primljena u škole i vrtiće, pa kako mogu upisati *njih* koje su smrtonosno bolesne; tu ima *Slava Raškaj*, pa zašto se i za *njih* ne napravi nešto slično; ako djeca na Drveniku mogu pratiti nastavu putem Interneta, onda mogu i one pa da se za našu djecu tu napravi *zdrava okolina*. Možda to nije politički fašizam, ali higijenski fašizam je sigurno; u tom su roditelji odrasli, on ih je oblikovao i ukalupio.

S tim se počinje još prije rođenja: jedna od rutinskih pretraga kojima se podvrgavaju iole starije trudnice jest amniocenteza. Taj zahvat ne treba djetetu – dapače, opasan je za dijete i može izazvati spontani pobačaj zdravog ploda – nego roditeljima. Svoju popularnost zahvaljuje tome što se Downov sindrom može lako otkriti pa ako baš ne želite mongoloida, možete ga pobaciti. Rutinsko odstranjivanje ružne i glupave djece (tako misle oni koji ih neće) iz naše okoline podlo je iz jednostavnog razloga: postoji još tisuću drugih sindroma koji se ne mogu utvrditi prenatalno, a mogu biti puno bolniji i strašniji.

Dan u kolicima

Amniocenteza učvršćuje roditelje u uvjerenju da je defektnoj djeci *bolje da se nisu niti rodili*, a ostavlja ih nepripremljenima za slučaj da se ipak rode. Što ako nečija beba dobije na amniocintezi certifikat da nema tvorničku grešku, a mama ipak rodi čudovište; ili se otkrije da je beba čudovište tek u vrtiću, školi, gimnaziji ili fakultetu? Hoće li ga roditelji prigrliti ili će ga odstraniti iz svoje *zdrave okoline*? A zašto bi ga prigrlili ako su ga već jednom otpisali?

Cherish, 12, nema AIDS, ali njezini ukučani ga imaju

Oboje roditelja četrnaestogodišnje Stacey bili su narkomani i imali su AIDS: "Ako me ljudi žele odbaciti, greška je njihova jer me nisu upoznali. Oni poznaju samo moju bolest."

Kad ste zadnji put vidjeli invalidno dijete na ulici, u parku ili u dućanu?

Dvoje onih za čiji defekt još nema testa upoznao sam na moru; njihova ih je skrbnica (oboje su roditelji odbacili) diskretno dovela na zabačeni mul na zabačenom otočiću. Da ste vidjeli paniku na njezinu licu kad su se naša (normalna) djeca krenula igrati s njezinom i olakšanje kad sam joj rekao da nema frke (ne tražimo *zdravu* plažu). Još sam više onih za čiji defekt još nema testa upoznao na Goljaku, u bolnici u kojoj su naša (normalna) djeca

vježbala s ozbiljnim invalidima – iako većina njih nije odbačena i za njih se dirljivo skrbe roditelji, opet su zatvoreni na jednoj hrpi, zaklonjeni velikim drvećem i izvan svakidašnjice. Kad ste zadnji put vid-

gledaju s više razumijevanja i prihvaćanja. Nažalost u invalidskim kolicima nije nikada sjedio vlasnik onog splitskog kafića koji je invalidu ponudio novac samo da izađe iz njegova lokala – pogled na njega smatrao je toliko degutantnim da se prepao za svoju investiciju. Invalidska kolica uništila su i jednu pjevačku karijeru – u žanru zabavnjaka/narodnjaka Škender nije bio ništa lošiji od najpopularnijih; ali nećete valda pozvati *takva* pjevača da vam pjeva na svadbi? Hrvatski Thompson na hrvatskom ramenu, to ide; ali hrvatski Škender?

Okoš bokoš prdne kokoš

U nas se sada raspravlja naveliko o dječjoj segregaciji po vjeri (zbog vjeronauka u vrtićima), po rasi (zbog međimurskih Roma), po naciji (u Vukovaru) i po zdravlju (zbog Ele i Nine). Kao da djeca u našim vrtićima i školama nisu već odavno segregirana: dijele se na one čiji roditelji imaju novaca da plate popodnevi engleski i na one čiji nemaju (pa jedni klinici uče *Ten green bottles*, a drugi *Okoš bokoš prdne kokoš* – a sve iz iste grupe u istom državnom vrtiću); dijele se na one čiji stari rade pa su cijeli dan u školi i vrtiću i na one čiji ne rade pa mogu doći po djecu poslije ručka; dijele se i na one koji mogu doći, a ne dolaze, i na one koji mogu doći i dolaze; na one koji mogu reći da imaju tatu i na one koji to ne mogu reći; na one čiji očevi plaćaju alimentaciju i na one čiji je ne plaćaju; na one koji mogu reći tko su i što su i na one koji ne mogu; dijele se i na djecu roditelja koji dijele djecu i na djecu roditelja koji ne dijele djecu.

Da: djeca grizu, pljuju, grebu, krvare i jedna drugima pokazuju pišu. I u drugim zemljama roditelji zahtijevaju da HIV-pozitivna djeca sjede sama u školskim autobusima i klupama, da imaju zasebne zahode i slično. Strah od zaraze pretvara nas u prava čudovišta – a kako je čudovištima kojih se bojimo? "Kad sam se rodila, liječnici u rekli da neću doživjeti drugu godinu. Nisu bili u pravu," kaže četrnaestogodišnja Stacey. Lijekovi za nevidljivu bolest uspješni su, ali njihove posljedice na duži rok nisu poznate: "Želite prestati uzimati lijekove i prekinuti sa svim tim, ali ako ne uzimate lijekove, možete umrijeti. Zato ne možete prestati," kaže trinaestogodišnja Yolanda. U SAD-u je više od deset tisuća zaražene djece; u Hrvatskoj tek desetak. U Americi mogu barem računati na *tjedan dana normalnog djetinjstva* u kampu Heartland u Minnesoti; u Hrvatskoj su im jedina nada za normalno djetinjstvo začepljena usta skrbnika, liječnika i učitelja.

Ja se sjećam učiteljice koja bi planula kad god bi se tko usudio doći u školu bez kute – za nju je to bio važan znak jednakosti (iako su bile svakakve: šrivane po mjeri i konfekcijske, nove i ispravne, predugačke i prekratke). Ali sad kuta uopće nema: tko misli da su u naše škole i vrtiće neravnopravnost i segregacija pali s Marsa, radi se lud. Još je ljudi tko vjeruje u *čistu okolinu*, a najludiji tko je traži u hrvatskim školama i vrtićima. Za to se vrijeme djeci zaraženoj virusom HIV-a, koja moraju u težim slučajevima poklopiti i trideset pilula dnevno, vrte u glavi, mučno im je i pate od nesаницe.

Zbog imena oca

I dok donekle razumijem roditelje koji se boje *bolesnih*, nikako ne razumijem zašto se ne boje *zdravih*. Da mogu birati, nikad ne bih dao dijete u hrvatski vrtić u kojem je teta otišla doma i ubila se (ujutro reže kolače, navečer žile; kolegice nisu primijetile ništa čudno na njoj); nikad ne bih dao dijete u onu školu s početka teksta u kojoj je fotokopiranje važnije od zdravlja. Ali dao bih djecu u jednu drugu našu školu, iz koje je učitelj promptno izletio jer je učenicu nazvao kopiletom samo zato što joj je u imeniku rubrika *ime oca* prazna. U toj školi profesori mogu učenicima pogledati u oči.

Ali onaj nije ostao bez posla, ne bojte se. Zaposlio se na onoj prvoj školi. ☐

Timothy, 9, svakodnevno uzima lijekove koji izazivaju mučninu

Minnesota, kamp za djecu oboljelu od AIDS-a

jeli invalidno dijete na ulici, u parku ili u dućanu?

Djeca koju su čitav život sklanjali od *takve djece* izrasla su u roditelje koji za svoju djecu traže *zdravu okolinu*. Djeca u čijem je razredu dječak u invalidskim kolicima (to je u jednoj hrvatskoj školi) neće izrasti u takve roditelje jer su svi isprobali kako je to sjediti čitav dan u kolicima – odonda svojeg hendikepiranog prijatelja

Bojan Munjin, Hrvatski helsinški odbor

Odvojeni razredi su - segregacija

Ako govorimo o školstvu, onda je društvo, a to znači organizirani sistem – u ovom slučaju to je Ministarstvo prosvjete – dužno osigurati svakom, pa tako i romskom djetetu, priliku da se školuje jednako kao i svako drugo dijete

Lovorka Kozole

Hrvatski helsinški odbor je, u suradnji s Europskim centrom za prava Roma iz Budimpešte, proveo istraživanje o položaju romske djece u osnovnim školama u Međimurju.

– Važno je istaknuti da u Hrvatskoj ima oko 40.000 Roma, no to su službeni podaci. Stvarni broj vjerojatno je veći. Primjerice, u Međimurju ima oko šest tisuća Roma, a prema popisu stanovništva iz 1991. godine ima ih oko tri tisuće. Dakle, riječ je izraženom strahu od izjašnjavanja zato što izjašnjavanje dovodi do marginalizacije u društvu.

Sokantna je činjenica, koja je vjerojatno dosad bila nepoznata široj javnosti, da u školi u Držimurcu ovakva segregacija traje 24 godine?

– Riječ je ne o jednoj, nego o većini škola. U svim tim školama postoji više od dvadeset odjeljenja u kojima romska djeca idu u posebne razrede.

Ustavna jednakost

Ravnateljica područne škole Mala Subotica pod koju spada i škola u Držimurcu, gospođa Đurđa Horvat, zapravo je prozvala "Vijeće Europe, Hrvatski helsinški odbor i slične organizacije" jer su "svojim pritiskom dovele do ovakva incidenta".

– Stvari ne treba sada komentirati s mnogo dramatičnih izvjava ili patetike nego treba pogledati kakvo je zaista stanje. Stanje jest takvo da su Romi u marginaliziranom položaju i da su negdje na rubu društva što se tiče svih mogućih karakteristika, od socijalnih prilika, zapošljavanja, financijskih prilika pa sve do školstva. Međutim, društvo je dužno svakom svom građaninu pružiti nekakvu dostojnu šansu. Ako govorimo o školstvu, onda je društvo, a to znači organizirani sistem – u ovom slučaju to je Ministarstvo prosvjete – dužno osigurati svakom, pa tako i romskom djetetu, priliku da se obrazuje jednako kao i svako drugo dijete. To piše u hrvatskom ustavu, to piše u hrvatskim zakonima, to piše u deklaracijama koje je Hrvatska potpisala i to nije nekakva filozofija, nego je to nešto čega se službeni organi imaju pridržavati. Što to konkretno znači? To konkretno znači da, ako u školu krene romsko dijete koje hrvatski jezik ne zna dovoljno dobro, onda ga se ne stavlja, na ovaj prigrupni način, odmah

u posebni razred s nekim smanjenim programom. A po tom smanjenom programu to dijete više nikad neće imati priliku dostići drugu djecu. Prema izjavi samog razrednog nastavnika od prvog do četvrtog razreda, po tom programu Romi samo dvadeset posto od ukupnog znanja prenesu u peti razred. Prema tome, nije rješenje da ih se odmah stavi u poseban razred, čime su oni pedagoški devastirani odmah u startu, o psihološkim posljedicama da i ne govorimo, nego, što dokazuju konkretna stručna iskustva, im se odmah organizira dodatna nastava. Dodatna nastava dva puta tjedno je sasvim dovoljna da oni nakon prvog polugodišta mogu pratiti program. E, ali to treba netko napraviti, tu dodatnu energiju treba uložiti, treba zaista dovesti pomagače u nastavu koji znaju romski jezik.

Ima li takvih pomagača?

– Nema ih, dosad ih nije bilo, ali upravo zbog ovog incidenta je Ministarstvo prosvjete obećalo da će u to područje poslati deset pomagača koji znaju romski jezik.

"Što ste čekali"

Znači, nema romskih učitelja?

– Ne, dosad nema. Ili možda ima jedan. Prema tome, tek sada, kad se dogodio Držimurec-Strelec, Ministarstvo prosvjete je odreagiralo, pa reklo: "Obećavamo da će biti deset romskih učitelja, da će biti predškolska nastava", što je također dobra stvar, ali oni su se toga sjetili tek sada. I treće, obećali su da će pojačati pedagoško-psihološku službu u školama u kojima ima mnogo Roma. Zato je osnovno pitanje: «Što ste čekali?». To pitanje ide na Ministarstvo prosvjete, ide na lokalnu upravu koja je to trebala organizirati i zato nisu potrebne nikakve dramatične riječi nego je jednostavno riječ o činjenici da odvojeni razredi znače segregaciju. Romi na jednoj strani, a mali bijeli ili Hrvati na drugoj strani. To smo vidjeli u jednom školskom dvorištu prije sedam dana; Romi se igraju s jedne strane, Hrvati se igraju s druge strane. Dakle, tu je jednostavno riječ o odvajanju ili segregaciji. Netko se može zbog toga osjećati napadnuto; Ministarstvo, lokalna uprava, ljudi u Međimurju i tako dalje, ali to je to. To je odvajanje ili segregacija koje se na ovakav način može re-

lativno normalno, bez strašno velikih zahvata, riješiti.

Gdje će Ministarstvo prosvjete naći deset učitelja koji znaju romski jezik i mogu li oni to?

– Oni to apsolutno mogu i moraju. Osim toga, mogu s hrvatskim učiteljima organizirati dodatnu nastavu. Mogu zaista organizirati predškole za djecu od pet ili šest godina u romskim naseljima.

Hoće li ih napraviti? I kad mislite da će to učiniti?

– Ja samo kažem da su oni to dužni napraviti. Osim toga, oni kažu da počinju odmah. Ono što ćemo mi raditi i što će raditi međunarodne organizacije jest da ćemo ih monitorirati, dakle, nadgledat ćemo ispunjavanje njihovih obećanja.

TEZE uz izlaganje o položaju (odvajanju) romske djece u obrazovanju u Međimurskoj županiji

Hrvatski helsinški odbor

Utvrdeno je nalazom terenske ekipe HHO-a i nezavisne ekipe pedagoga/psihologa da postoji više od dvadeset "čistih" romskih odjeljenja u školama Međimurske županije.

Ta odjeljenja nisu samo odjeljenja prvih razreda zbog čega, a i uvidom u broj upisanih učenika, otpada argument da uz romsku djecu nema druge djece koja bi s njima išla u mješovite razrede. (Od ukupno 458 učenika u OŠ Kuršanec, 184 su Romi i svih 127 idu u čiste razrede – podaci dobiveni od Ureda za prosvjetu Međimurske županije.)

Utvrdeno je da ne postoje a) jasni kriteriji b) koji se primjenjuju na svu djecu u testovima za provjeru sposobnosti djece pri upisu u prvi razred. Utvrđeno je sasvim suprotno. Izjavama nastavnika u školama, da nisu provedeni testovi (ne u potpunosti i ne za sve) koji bi pokazali da (isključivo) romska djeca nisu spremna za nastavu.

Utvrdeno je da postoji nekoliko mutnih i ponekad kontradiktornih argumenata koji služe kao motiv za odvajanje romske djece od neromske:

a) Romi nemaju dovoljno predznanje za uspješno pohađanje nastave s ostalima,

Koliko sam shvatila, Romi žele ići u školu, njihovi roditelji žele da im djeca idu u školu?

– Da, oni žele ići u školu i žele da njihova djeca uče hrvatski, žele da djeca budu pomiješana, žele da njihova djeca budu kao sva druga normalna djeca. Ovdje je riječ o prirodnoj ljudskoj potrebi. Kad vidite stotine male romske djece, vidite da oni pokazuju isti refleks kao i svako drugo dijete od sedam godina. Oni upijaju, znatizeljni su, žele se družiti, oni su mala djeca koja žele, kao i svako ljudsko biće, sa svom tom živošću participirati u životu. Oni se vesele prirodi, oni bi također išli na izlete, oni bi željeli mnogo toga saznati od svoje učiteljice, što smo vidjeli na licu mjesta. Oni žele socijalni kontakt, oni se žele nekome dopasti, oni žele da se njima netko dopadne, dakle, sve ono čega se sjećate iz vlastita djetinjstva, žele i oni.

A neromska djeca?

– Ona su ista, naravno.

Ali kako to izgleda u školama u Međimurju?

– Kad dođe do segregacije, onda neromska djeca to prihvate kao stanje stvari. I onda se oni više ne družu s Romima, počinju shvaćati da su oni nešto drugo i tu počinje izgradnja tog nevidljivog staklenog zida. Zašto se neromska djeca sama po sebi ne bi željela družiti s romskom djecom? Za to nema nikakva razloga.

**škole
isključivosti**

Problem nastavnog kadra

No, ako im to počnu govoriti roditelji, ako učitelji koji bi, osim toga, u tim zajednicama trebali biti dodatno educirani za neku vrstu tolerancije. Trebali bi govoriti o tome da su svi ljudi jednaki, trebali bi govoriti o tome da su ljudi jedni drugima prijatelji, a ne da, recimo, čak i nama govore, primjerice, «Romi smrde», «Romi krađu». Učitelji su nam to zaista govorili. Oni, naravno, ni u kakvoj komunikaciji ne bi smjeli koristiti takve izraze.

Znači, problem je i u kadru koji radi u školama?

– Da. Taj kadar bi se također trebao educirati na jedan malo sofisticiraniji način. Ono što općenito Hrvatskoj u edukaciji nedostaje, tu, dakle, nije više riječ samo o Romima, jest jedan moderni senzibilitet. Učitelji i dalje uče svoje učenike onako kako se učilo djecu prije sto godina. ☒

ću, ne pounaju u dovoljnoj mjeri romski jezik.

Neki nastavnici nisu osjetljivi na osnovna pitanja ljudskih prava pa, primjerice, javno govore kako "Romi smrde" ili "krađu", a neki i fizički kažnjavaju romsku djecu.

O konzekvenci takvog položaja romske djece govori podatak da je u istraživanju 89 posto romske djece izjavilo kako se u školskom okruženju osjeća neprihvaćeno te 92 posto da se neromska djeca ne žele igrati s njima. (Iako je 95,8 posto izjavilo da voli ići u školu i da 40 posto voli učiti i 54 posto da se voli igrati.)

Utvrdeno je da nastavnici ne obilaze svoje romske učenike u romskim naseljima već komuniciraju s roditeljima putem pisanih poziva na roditeljske sastanke. osjećaju se nemoćni da nešto učine zbog reakcije sredine, financijskih neprilika i šutnje Ministarstva i lokalnih vlasti.

Utvrdeno je u nizu razgovora s Ministarstvom prosvjete RH da ono nema jasnu viziju sustavnog procesa uključivanja romske djece u normalnu nastavu iako je Ured za nacionalne manjine RH na zahtjev Vijeća Europe još 1998. godine napravio plan uključivanja romske djece u nastavni proces.

Konačni zaključak na temelju uvida u stanje jest da zamišljeni ciljevi odvojene nastave daleko su inferiorni u odnosu na posljedice u psihološkom i edukativnom razvoju romske djece. ☒

Djecu bole zaključana vrata

Istraživanje provedeno među romskom djecom u Međimurskoj županiji pokazalo je da školu vole i vesele se dobrim ocjenama kao i sva ostala djeca. Da žele ne-romske prijatelje i zajedničke igre u školskom dvorištu. Da zbog segregacije i odbacivanja trpe i pate – kao i svi ostali ljudi

većina su polaznici nižih razreda osnovne škole. Sva djeca ispitana su individualno u naseljima gdje žive, a ispitivanje je uključivalo i poseban razgovor s roditeljima kako bi se dobila informacija i o njihovim stavovima prema odvajanju djece u razredima. Drugi dio ispitivanja obuhvatio je razgovore s nastavnicima i ravnateljima škola te lokalnim svećenikom. Istraživanje je pokazalo da su obitelji iz kojih dolaze djeca mnogobrojne obitelji u kojima se broj djece kreće od tri do 17, da je riječ o obiteljima koje žive u teškim socio-ekonomskim prilikama i u većini slučajeva nemaju uvjete za stjecanje odgovarajućih higijenskih navika. Mnogi su korisnici socijalne pomoći zbog specifičnog načina života, otežanog zapošljavanja i zadržavanja postojećeg posla u regiji. Tek pokoj obitelj ima mogućnost osigurati adekvatan prostor za izvršavanje školskih obaveza, a većina roditelje nema završenu osnovnu školu. Unatoč svemu, 95,8% ispitanane djece navelo je da voli ići u školu i pokazala su visoku motiviranost za pohađanje škole. Ti podaci prema mišljenju ispitivača najvjerojatnije su i ilustracija privlačnosti škole i školskih prostora u odnosu na prostorne i stambene prilike u kojima žive. U 54,1% slučajeva djeca u školi preferiraju igru, što se može protumačiti time da je većinu ispitanane djece čine ona nižih razreda u kojima je igra još važan način stjecanja novih spoznaja, dok 39,5% njih navodi da u školi voli učiti i postizati dobre rezultate. U preostalih 6,4% javlja-

la su se neka druga razmišljanja zašto im se sviđa u školi, a u izvješ-taju psihologa izdvojen je onaj dječaka koji je naveo da mu se u školi sviđa peć i učionica u kojoj boravi.

Na pitanja koji su im najlakši i najteži predmeti u školi u otprilike istim postocima matematika i hrvatski izabrani su i kao najlakši i kao najteži predmeti. Ispitivači smatraju da tako dobivene podatke većim dijelom mogu objasniti nedovoljnom diferenciranošću nastavnih predmeta u nižim razredima osnovne škole. Ispitana djeca pokazala su zadovoljavajući uspjeh u školi izražen putem ocjena. Većina ih, njih 72,7% prolazi s dobrim, vrlo dobrim i odličnim uspjehom, dok 27,3% postiže nedovoljan i dovoljan uspjeh u školi. S obzirom na to da je uočeno kako stariji učenici preferiraju «čiste romske razrede» s objašnjenjem da je tako lakše savladati gradivo, dobivene rezultate valja promatrati u okvirima «snizjenih kriterija» za djecu romske nacionalnosti koji je u školama vrlo čest, te valja uzeti u obzir i da dio ispitanane djece ponavlja razrede. Je li uopće potrebno naglašavati da takva organizacija nastave i spuštanje kriterija osim psiholoških posljedica djeci uskraćuju mogućnost jednakog razvoja i školovanja, a time i daljnja integracija u društvo?

Odrasli određuju i dječje igre

A djeca nevinna kakva jesu, ne shvaćajući baš sasvim podjele odraslih, kao svoj najveći problem u većini slučajeva naveli su nemogućnost druženja s djecom ne-romima. U 97,1 posto slučajeva najbolji prijatelj im je romske nacionalnosti. Njih 61,5% uopće nema iskustvo druženja s pripadnicima drugih nacionalnih pripadnosti, dok se 38,5% njih povremeno druži s djecom drugih nacionalnosti.

Premda ih većina, čak 86,9%, želi prijatelje među većinskim stanovništvom, htjeli bi s njima sjediti u klupama i igrati se u školskom dvorištu. Odbojan stav prema druženju s ne-romskim učenicima iskazalo je 13,1% djece, mahom viših razreda osnovne škole, što je prepoznato kao obrana od postojeće situacije koju su već osjetili i iskusili. I tako dolazimo do možda najvažnijih podataka istraživanja o emocionalnim posljedicama segregacije. Nisu nimalo lijepi. Neprihvaćeno u školskoj sredini osjeća se 89% ispitanane romske djece, 76% navodi da ih djeca većinskog stanovništva vrijeđaju, rugaju im se i ne žele sudjelovati u igri s njima. Za vrijeme «velikog školskog odмора» u 92% slučajeva djece se ne druže. Svaka skupina ima svoje mjesto u hodniku, školskom dvorištu i blagovaonici. Samo u 8% slučajeva djeca su navela primjere zajedničke igre i međusobnih pojedinačnih kontakata. Ispitivanjem je utvrđeno da je uslijed kognitivne zrelosti emocionalna patnja starijih učenika mnogo veća, kako jer lakše uočavaju odbacivanje tako i zbog osobite potrebe za društvom vršnjaka karakterističnim za tu dob. Gubitak samopouzdanja, samopoštovanja i krize identiteta uzrokuju i različite reakcije od kojih su najčešće negacija problema i potiskivanje, povlačenje i izbjegavanje te agresija. Kao što smo spomenuli, istraživanje sadrži i važne podatke o roditeljima, nastavnicima i lokalnim svećenicima te njihovim stavovima.

Roditelji ispitanane djece imaju iskustvo zajedničkog pohađanja škole s većinskim stanovništvom u mješovitim razredima i smatraju da čisti romski razredi ne potiču napredovanje učenja hrvatskog jezika. Svjesni su diskriminacije romske djece, kao i činjenice da o tome znaju i ostali. Učitelji i nastavnici bore se svakodnevno sa svojim problemima. S jedne strane su djeca nedovoljno pripremljena za polazak u školu (neusvojene higijenske navike, nepoznavanje hrvatskog je-

zika, loša suradnja s roditeljima), a s druge strane su odrasli koji ne prepoznaju problem i postojeće posljedice na emocionalni razvoj djece, marginaliziranje problema sa strane škole, strah od brojnosti romskog stanovništva u odnosu na većinsko stanovništvo, manjak organiziranih zajedničkih aktivnosti...

Ne znati je, valjda, lakše

U nekim školama vrlo je transparentan potencijal za promjenu jer učitelji zapravo čine neku vrstu «zaštitne barijere» i ublažavaju osjećaj odbačenosti kod djece, premda se sami vrlo često osjećaju nemoćnima i prepuštenima sebi samima. Kad je o kontaktima s lokalnim svećenikom riječ, dio ispitanane djece pohađa katolički vjeronauk i u crkvi su prihvaćena i integrirana s drugom djecom, a svećenik ih posjećuje i u naseljima gdje žive. Zaključci su istraživanja jasni i nedvojbeni – ispitanane djeca motivirana su za pohađanje škole i za ostvarivanje socijalne mreže sa djecom većinskog stanovništva, ali ih odvajanje u romske razrede u tome onemogućava. Trpe zbog segregacije u školi i posljedice su narušeno samopouzdanje, samopoštovanje i upitan razvoj identiteta, a poteškoće u svladavanju gradiva najčešće su posljedica nedovoljne pripremljenosti za školu. I tako vidimo da je riječ o očekivanim i većini poznatim zaključcima, pa nam skoro nevjerojatno djeluje da je potrebno ponovo isticati preporuke koje su psihologinje Kraljević i Pantić dale na kraju istraživanja – da što ranije treba uvesti i organizirati pripremu djece za školu u lokalnoj zajednici s naglaskom učenja hrvatskog jezika, s onom djecom koja već pohađaju školu intenzivirati učenje hrvatskog jezika, ako je potrebno uz asistenta romske nacionalnosti, putem radionica i seminara raditi na planu prihvaćanja različitosti i odgoja za multi-etničku toleranciju i to s – učiteljima, roditeljima i samom djecom. Treba li ponoviti još jednom? ☑

Nataša Petrinjak

prije nego su se prvi dan školske godine vrata škole u selu Držimurec-Strelec treskom zatvorila, a prvašići pobjegli kući ustupajući školsko dvorište odraslima, onaj tko je htio mogao je znati kakav bi mogao biti scenarij događanja u školi koju zajedno pohađaju romska i ne-romska djeca. Na inicijativu Hrvatskog helsinškog odbora, dvije psihologinje Radojka Kraljević i Zdenka Pantić provele su na području Međimurske županije još početkom godine istraživanje s učenicima romske nacionalnosti, a kako bi utvrdile psihičke posljedice nastale uslijed segregacije u školama, odnose prema djeci druge nacionalne pripadnosti, stupanj motiviranosti za pohađanje nastave i poteškoće u svladavanju školskoga gradiva. Ispitano je ukupno 73 djece na području Orehovice, Trnovca, Podturena i Kuršaneca od kojih 59 (ili 80,8%) njih pohađaju čisto romske razrede.

Snizavanjem kriterija do nejednakosti

Ispitane su 42 djevojčice i 31 dječak u dobi od 7 do 16 godina i

Jadranka Huljev, savjetnica za školovanje pripadnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj pri Ministarstvu prosvjete i športa

Ministarstvo praznih riječi

O segregacijskoj krizi u hrvatskim školama pokušali smo razgovarati s Vladimirom Strugarom, ministrom prosvjete i športa. Zbog goleme zauzetosti nije nam dospio odgovoriti, ali odgovore je poslala njegova savjetnica Jadranka Huljev

ne opravdava nijednu izjavu koja bi bila segregativna ili se mogla nazvati govorom mržnje ni u jednoj situaciji narušavanja ljudskih prava, a najmanje ugrožavanja prava pripadnika nacionalne manjine, u ovom slučaju romske.

Kako komentirate činjenicu da segregacija u školi u Držimurcu traje već 24 godine, te zašto se čekalo sam početak školske godine za rješavanje toga problema?

– Ministarstvo prosvjete i športa već je pojasnilo u detalje formiranje odjela u Područnoj školi Držimurec-Strelec, pa tako ne možemo prihvatiti ni segregaciju koja bi se zasnivala na nacionalnoj podije-

ljenosti. Za vašu tvrdnju da je u toj školi prisutna segregacija već 24 godine trebala bi nam mnogo sustavnija analiza i teško se ad hoc možemo vraćati toliko daleko u prošlost. Iz naših saznanja ni broj učenika romske populacije nije bio tako velik kao danas niti je pohađanje nastave bilo tako redovito kao danas.

U Ministarstvu prosvjete i športa nije se čekao početak školske godine za rješavanje upisa već se na vrijeme i prema pravilniku postupalo. Ministarstvo prosvjete i športa samo je reagiralo stručno u trenutku novonastale situacije, koja se nažalost dogodila upravo na prvi dan početka nastave školske godine.

Ima li Ministarstvo prosvjete ikakvih saznanja o drugim oblicima segregacije u školama osim dva navedena primjera?

– Na spoznaju o bilo kojem devijantnom ponašanju u školama, a o kojem je Ministarstvo prosvjete službeno ili neslužbeno obaviješteno, uvijek se reagira i pokušava iznaći rješenje.

Nakon zaključaka seminara o edukaciji Roma koji su naglasili važnost predškolskog obrazovanja Roma, prvenstveno u smislu učenja hrvatskog jezika, kad će početi realizacija tih programa?

– U svom programu o školovanju Roma Ministarstvo prosvjete i športa sustavno radi upravo na predškolskom obrazovanju Roma kako bi se što kvalitetnije uključili u odgojno-obrazovni proces. Različite programe koje je Ministarstvo prosvjete i športa verificiralo te romskim udrugama i školama pratimo već treću godinu. Takvi oblici rada postoje u Zagrebu,

Varaždinskoj županiji, Međimurskoj županiji gdje je bilo i najviše takvih grupa pripremnog programa.

Dakle, realizacija će se nastaviti, samo što ćemo od ove školske godine nastojati sve programe staviti u sustav i stručno supervizirati. U ovome će od velike pomoći biti romski pomagači – koordinatori koji će biti uključeni u rad svih škola u Međimurskoj županiji gdje imamo polaznike romske populacije. ☑

Pitanja na koja u Ministarstvu nisu odgovorili:

1. Što kanite poduzeti da se politika izolacije pojedinih učenika prevlada zakonskim sredstvima?
2. Molim Vas da javno odredite stupanj VLASTITE političke odgovornosti oko segregacijske politike koja se provodi nad romskom djecom u Međimurju, kao i nad djevojčicom zaraženom HIV virusom u Kaštel Novom.

Iz odgovorenih i neodgovorenih pitanja je jasno da Ministarstvo prosvjete i športa nije u stanju niti uvidjeti niti preuzeti odgovornost za segregacijsku krizu u hrvatskim školama, nego se tek služi načelnim frazama čija je ispraznost i neučinkovitost vjerojatno i jedan od glavnih uzroka za nastanak i nesposobnost nošenja s provalom segregacijske politike u školama. ☑

Nataša Govedić, Lovorka Kozole

Smatrate li izjavu Franje Ružića "Nikad od Ciganina ne možete napraviti čovjeka", jednog od roditelja ne-romske djece u Međimurju i zagovornika segregacije romske i ne-romske djece, govorom mržnje?

– Na pojedinačne izjave roditelja ili bilo kojeg pojedinca Ministarstvo prosvjete i športa ne može se određivati ni očitovati, ali uvijek naglašavamo da ova ustanova

Romi žele u školu, a ne na naslovnice

Iako čelni ljudi sadašnje vlasti tvrde da su protiv diskriminacije, dosadašnje iskustvo u Međimurju pokazuje da između načela i prakse postoji veliki jaz

Kasum Cana

Nakon dugogodišnjeg "posebnog" programa, romska djeca iz naselja Piškorovec trebala su ove godine krenuti u prvi razred Osnovne škole Držimurec-Strelec zajedno sa svojim vršnjacima iz okolnih mjesta. U tome su ih, međutim, spriječili protesti roditelja koji ne žele da njihova djeca dijele razred s malim Romima. Roditelji tvrde da ih pojmovi poput rasizma ili segregacije ne zanimaju, da im je stalo samo do dobrobiti njihove djece. Ravnatelj i učitelji, koji su dosad provodili politiku odvojenih razreda, također tvrde da je riječ samo o "praktičnim" problemima – nepoznavanju hrvatskog jezika, higijenskim navikama... – a ne o ciljanoj getoizaciji Roma.

U Međimurju Romi više nego u bilo kojoj županiji žive u kompaktnim naseljima i činjenica je da veliki broj djece školske dobi ne govori dobro hrvatski. Istina je da mnogi žive u lošim materijalnim uvjetima. Istina je i da, ako se nešto brzo ne promjeni, oni nikad neće dobiti istu priliku kao i njihovi vršnjaci.

Posebni romski razredi, naime, služe tek formalnom zadovoljavanju zakona o obveznom školovanju; njima se ne rješava nijedan od problema koji se navodi kao razlog njihova postojanja. Učitelji i učenici se, pogotovo u nižim razredima, jedva sporazumijevaju, a zaostatak u gradivu za "normalnim" razredima je iz godine u godinu sve veći, što na kraju šanse za nastavak školovanja i zapošljavanje svodi na minimum.

Centar za kulturu Roma Hrvatske vjeruje da je za početak potrebno organizirati predškolski centar – ne igraonicu – s kvalificiranim osobljem i, tijekom školo-

vanja, organizirati cjelodnevni boravak u kojem bi se pružila dodatna pomoć pri svladavanju gradiva – gradiva koje bi slušali zajedno s drugom djecom.

Svjesni smo da ravnatelj i učitelji sami ne mogu promijeniti stvari i zato smo, a vjerujemo i druge romske udruge, u svakom trenutku spremni s njima sjesti za stol.

Jednako kao i s međimurskim županom Brankom Levačićem, kojem bi takav program mogao pomoći da se u Međimurju više ne osjeća ugroženim od Roma. No da bi dogodine romska djeca, umjesto

škole isključivosti

na naslovnim stranicama novina, završila u razredima, ministarstva prosvjete i sporta te rada i socijalne skrbi trebaju dignuti glavu iz pijeska i suočiti se s problemima.

Iako čelni ljudi sadašnje vlasti tvrde da su protiv diskriminacije, dosadašnje iskustvo u Međimurju pokazuje da između načela i prakse postoji veliki jaz.

Sami ga ne možemo preći. ☒

* Autor je predsjednik Centra kulture Roma Hrvatske.

Getoizacija različitih

Budući *dobri Hrvati*, osim što za tu ulogu trebaju biti genetski predodređeni trebaju biti i *dobri katolici*, trebaju biti *čisti, zdravi, domoljubni* i, naravno, *pokorni*

Trpimir Matasović

Kao da je riječ o nečem što je samo po sebi hvalevrijedno, mediji ovih dana, govoreći o slučaju optužnice protiv generala Bobetka, spominju *jedinstvo hrvatskog naroda*. Naravno, u odnosu na stvarnost u kojoj najčešće do izražaja dolazi ono što se kolokvijalno naziva sintagmom *hrvatske sloge*, takvo *jedinstvo* na prvi bi pogled trebalo biti nešto pozitivno. No, osim što je itekako dvojbeno je li *jedinstvo* uistinu postignuto, kao što je dvojben predznak tog *jedinstva*, ne može se zaobići činjenica da se to *jedinstvo* odnosi samo na *hrvatski narod*, a ne na *hrvatske građane*.

Koliko pak pogubno može biti *jedinstvo hrvatskog naroda* već su mnogo puta na vlastitoj koži osjetili ne samo pripadnici manjinskih naroda nego i svi oni Hrvati koji su na ovaj ili onaj način *različiti* od većine – događaji oko lipanjskog *Gay Pridea* u Zagrebu tek su jedan u nizu vrlo sličnih incidenata (od kojih većina prolazi potpuno nezapaženo!), u kojima *hrvatski narod* pokazuje svoje pravo, nimalo blistavo lice.

Vrh ledenog brijega

Već je dovoljno strašno kada se nesnošljivost prema svima koji su *različiti* širi među i prema odraslim građanima. No, kada se ta i takva nesnošljivost prenosi i na najmlađe građane Hrvatske, koji bi

Strah od kontaminacije različitošću poprima upravo histerične razmjere

jednog dana trebali biti aktivni članovi društva, onda je jasno da se sadašnje hrvatsko društvo kreće u vrlo opasnom smjeru. U tom smislu, slučajevi romske djece u Držimurcu-Strelcu ili HIV-pozitivne djevojčice u Kaštel Novom tek su *vrh ledenog brijega*, koji, međutim, zorno prikazuje kako se u hrvatskom školstvu sustavno provode i indoktrinacija i segregacija.

Argumenti kojima se služe roditelji *čiste, zdrave* i, naravno, *hrvatske djece* u Držimurcu-Strelcu i Kaštel Novom pritom su, istina, vrlo slabi i upravo stupidni, ali su, nažalost, vrlo znakoviti. Prema njima, *različita* djeca predstavljaju *opasnost* za naše mlade *arijevce*. Romska djeca su *prljava* i *zaostala*, za razliku od svojih *čistih* i *naprednih* hrvatskih vršnjaka. HIV-pozitivna djevojčica je *bolesna*, za razliku od svojih *zdravih* vršnjaka. Strah od *kontaminacije različitošću* poprima upravo histerične razmjere: roditeljima u Dr-

žimurcu-Strelcu ne može se objasniti da su upravo u njihovu kraju Romi daleko *socijaliziraniji* nego u nekim drugim sredinama (pa, slijedom toga i manje *prljavi* i *zaostali*), kao što ni roditelji u Kaštel Novom ignoriraju upozorenja stručnjaka da mogućnost da se neko od njihove djece zarazi HIV-om spada u kategoriju statističke nevjerojatnosti.

Tiha segregacija

Možda bismo, u njihovoj primitivnoj isključivosti i/ili neupućenosti, donekle i mogli naći opravdanja za roditelje *ugrožene* djece u ovim školama. No, opravdanja

za one koji ništa ne poduzimaju da isključivost onemogućuje, a neupućenost *izliječe* edukacijom roditelja. Jer, i škole same i nadležna tijela državne vlasti na kraju samo perpetuiraju postojeći nedopustivi *status quo*. Hrvatska djeca u Držimurcu-Strelcu tako neće od najranijih nogu dobiti prigodu da se nauče životu u multinaционалном okruženju, kao što se ni djeca u Kaštel Novom neće naučiti da *bolesnik* ne mora nužno predstavljati opasnost za njihovo *zdravlje*.

Potiho, segregacija se u hrvatskom školstvu provodi i na nekim drugim razinama. Hrvatski učenici u Podunavlju su već razdvojeni od srpskih, a u cijeloj državi *nekatolike* se *de facto* segregira od *katolika*. Čemu sve to služi, više je nego očito – *hrvatska škola* treba stvarati *dobre Hrvate*. Ti budući *dobri Hrvati*, osim što za tu ulogu trebaju biti genetski predodređeni trebaju biti i *dobri katolici*, trebaju biti *čisti, zdravi, domoljubni* i, naravno, *pokorni*. S jedne strane, takva politika stvaranja *monolitnog* korpusa *hrvatskog naroda* zatire svaku individualnost. S druge, ona već u samom startu (a on, s obzirom na uvođenje vjeronauka, počinje već u vrtiću) jasno getoizira svaku *različitost*.

Izostanak političke volje

Ima li, dakle, u hrvatskom školstvu prostora za razvoj *civilnog društva*? Teško, ali ne i nemoguće. Čak i u postojećim okolnostima, iz *hrvatskih* škola izlaze ponekad mladi ljudi koji ne žele prihvatiti *isključivost* koja im se sustavno nameće. Ipak, zahvati koje bi tijela državne vlasti trebali poduzeti zapravo uopće ne bi trebali biti veliki – potreban je zapravo tek minimum političke volje da se, primjerice, romska i hrvatska djeca smjeste u iste razrede, ili da HIV-pozitivna djevojčica nastavu polazi u razredu s ostalom djecom, a ne *izolirana* i *getoizirana* u školskoj knjižnici. Volje, međutim, zasad očito nema. A neće je ni biti sve dok se konačno ne shvati da je upravo *različitost*, a ne *isključivost* ono što pridonosi pozitivnom razvoju svakog, pa i hrvatskog društva. ☒

POLITISCHE THEORIE
 Directors
 Henning Otnann, *University of Mainz*
 Zvonko Posavec, *University of Zagreb*

6/1 - 8 September 2002
MENTAL PHENOMENA
 Directors
 Snejzana Pajić Samaržija, *University of Rijeka*
 Nenad Mišević, *University of Maribor*
 Tim Crans, *University College London*
 Milke Martin, *University College London*

7/2 - 6 September 2002
SEISMIC STRATIGRAPHY
 Application of Seismic Data for Identification of Depositional Environments, Facies Distribution and Sym-Depositional Tectonic Activity
 Directors
 Piotr Krzywiac, *Polish Geological Institute Warsaw*
 Dubravko Lučić, *University of Zagreb*

8/9 - 13 September 2002
STRUCTURAL SEISMIC INTERPRETATION AND BALANCING METHODS IN HYDROCARBON EXPLORATION
 Directors
 Michal Nemcok, *Energy and Geoscience Institute at University of Utah*
 Bruno Tomljenović, *University of Zagreb*

9/10 - 15 September 2002
FAMILY PLANNING AND REPRODUCTIVE HEALTH
 Directors
 Gernot Desoy, *University of Graz*
 Peter Weiss, *University of Graz*
 Lada Magdić, *University of Zagreb*
 Josip Delmisić, *University of Zagreb*
 Fedá Omeragić, *WHO*
 Joško Zekan, *University of Zagreb*

10/10 - 15 September 2002
THE THIRD DUBROVNIK INTERNATIONAL COURSE ON THE SANSKRIT EPICS AND PURANAS (DICSEEP)
 Directors
 Greg Bailey, *La Trobe University, Bundoora*
 James L. Fitzgerald, *University of Tennessee*
 Mislav Jević, *University of Zagreb*
 Petteri Koskikallio, *University of Helsinki*
 Peter Schreiner, *University of Zürich*

10/10 - 15 September 2002
NEW TRENDS IN CLASSIFICATION, MONITORING AND MANAGEMENT OF CARDIOVASCULAR DISEASES
 Directors
 Elzabeta Topić, *University of Zagreb*
 Victor Blaton, *AZ St. Jan Hospital, Brugges*
 Pika Meško Brguljan, *Slovenian Association for Clinical Chemistry*

11/11 - 15 September 2002
DROITS DE L'HOMME ET CIVILISATION
 Patrice Canivez, *University Charles de Gaulle - Lille III*
 Gvozden Flego, *University of Zagreb*

12/14 - 21 September 2002
FREIHEIT UND RECHT IN DER KLASSISCHEN DEUTSCHEN PHILOSOPHIE
 Manfred Baum, *University of Wuppertal*
 Goran Grečić, *University of Zagreb*
 Zvonko Posavec, *University of Zagreb*
 Michael Wolf, *University of Bielefeld*

13/16 - 22 September 2002
INTERPRETATION UND VERSTEHEN III - Workshop
 Directors
 Detlef Garz, *c. v. Osnitzky University*
 Wolfgang Althoff, *University of Fribourg*
 Juri Frikák, *Institute of Slovenian Ethnology, Ljubljana*

14/21 - 22 September 2002
NEW TRENDS IN CLASSIFICATION, MONITORING AND MANAGEMENT OF CARDIOVASCULAR DISEASES
 Directors
 Elzabeta Topić, *University of Zagreb*
 Victor Blaton, *AZ St. Jan Hospital, Brugges*
 Pika Meško Brguljan, *Slovenian Association for Clinical Chemistry*

15/21 - 27 September 2002
DIE IDENTITÄT EUROPAS IN DER GEGENWÄRTIGEN WELT
 Directors
 Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
 Goran Grečić, *University of Zagreb*
 Christoph Jamme, *University of Linz*
 Jan Such, *University of Pznan*
 Jerome Vaillant, *University of Lille*

16/16 - 21 June 2003
SOCIAL STRUCTURES AND INSTITUTIONS PROMOTING THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
 Directors
 Ogrjen Čaldarović, *University of Zagreb*
 Stanford M. Lyman, *Florida Atlantic University*
 Garth Massey, *University of Wyoming*
 Davorka Matić, *University of Zagreb*
 Marina Kuzman, *University of Zagreb*
 Vesna Jureša, *University of Zagreb*
 Arthur J. Vidich, *New School for Social Research, New York*

17/17 - 19 April 2003
PHILOSOPHY OF SCIENCE (29th)
 Directors
 Lars Bergstrom, *University of Stockholm*
 James R. Brown, *University of Toronto*
 Michel Ghins, *Université catholique de Louvain*
 Władysław Krajewski, *University of Warsaw*
 Zvonimir Sikić, *University of Zagreb*
 Elena Mamchur, *University of Moscow*
 James McAllister, *University of Leiden*

18/18 - 21 April 2003
ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOUTH EAST EUROPE
 Regional Cooperation, Trade and Investment
 Organizers
 Will Bartlett, *University of Bristol*
 Horst Brezinski, *University of Freiburg*
 Iraj Hashi, *University of Stuttgart*
 Xavier Richet, *University Marne-la-Vallée*
 Maja Vehovec, *University of Rijeka*

19/19 - 24 October 2002
MAKING REALITY OF THE RIGHTS OF THE CHILD IN EUROPE
 Theory and Practice
 Directors
 Mihail Stoican, *Swedish Institute "Academy for the Rights of the Child", Örebro*
 Dubravka Hrabar, *University of Zagreb*
 Aleksandra Selak Žuković, *Centre for the Rights of the Child, Zagreb*

20/20 - 27 June 2003
REGIONAL SECURITY AND COOPERATION IN THE SOUTH EASTERN EUROPE
 Directors
 Radovan Vukadinović, *University of Zagreb*
 Ken Sorensen, *Florida State University*
 Anton Grizold, *University of Ljubljana*

21/21 - 27 September 2002
THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
 Children and Violence
 Organizers
 Bengt Lindstrom, *University of Göteborg*
 Gordana Pavlovic, *University of Zagreb*
 Marina Ajduković, *University of Zagreb*
 Peter Linzhang, *University of Luenzburg*
 Marina Kuzman, *University of Zagreb*
 Vesna Jureša, *University of Zagreb*

22/23 - 28 June 2003
ZEITANALYSE UND KULTURKRITIK IN DER PHILOSOPHIE DES 20. JAHRHUNDERTS
 Die Jahre 1933/1945
 Directors
 Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
 Goran Grečić, *University of Zagreb*
 Marlon Heinz, *University of Siegen*
 Andrzej M. Kaniowski, *University of Lodz*
 Theodore Kisiel, *University of Chicago*
 Gilbert Merlio, *University of Sorbonne-Paris*
 Maciej Potepa, *University of Warszawa*
 Claudius Strube, *University of Wuppertal*

23/23 - 28 June 2003
MATH/CHEM/COMP 2003
 The 18th International Course on the Interfaces Among Mathematics, Chemistry and Computer Science
 Directors
 Ante Graovac, *Ruder Boskovic Institute, Zagreb University of Split*
 Davor Juretić, *University of Split*
 Edward C. Kirby, *The Resource Use Institute, Philabry*
 Tomaz Pisanski, *IMFM, University of Ljubljana*
 Dražen Vikić-Topić, *Ruder Boskovic Institute, Zagreb*

24/26 - 30 May 2003
LIBRARIES IN THE DIGITAL AGE (LIDA) 2003
 Directors
 Telko Saračević, *Rutgers University, NJ*
 Tatjana Aparac-Jelusić, *University of J. J. Strossmayer, Osijek*
 Nicholas Belkin, *Rutgers University, NJ*

25/22 - 27 November 2002
BALKAN IDENTITY AND ITS FUTURE WITHIN EUROPE
 Directors
 Zagorka Golubović, *Alternative Academic Educational Network, Belgrade*
 Wendy Bracewell, *University of London*
 George McLean, *Center for Research of Philosophy and Values, Washington D.C.*

26/11 - 9 March 2003
ADVANCED ISSUES OF EU LAW
 The Stabilization and Association Process and the Future of Europe
 Directors
 Damian Chalmers, *London School of Economics*
 Tamara Čapeča, *University of Zagreb*
 Daniel Halberstam, *University of Michigan*
 Miguel Pojanes Maduro, *Universidade Nova Lisboa*
 Simka Rodin, *University of Zagreb*
 Jo Shaw, *University of Manchester*

27/16 - 30 March 2003
EMBODIMENT AND NORMATIVITY (3)
 Body - Norms
 KÖRPERLICHKEIT UND NORMATIVITÄT (3)
 Körpernormen
 Directors
 Anton Leist, *University of Zürich*
 Mathias Kettner, *University of Frankfurt*
 Hilge Landweer, *University of Berlin*
 Zdravko Radman, *University of Zagreb*

28/7 - 11 April 2003
SOCIAL PHILOSOPHY
 Changing Perspectives in Political Philosophy II
 Directors
 Joseph Bien, *Columbia University, Missouri*
 Hauke Brunkhorst, *University of Fribourg*
 Heinz Paetzold, *University of Konstanz*
 Gerard Raulot, *Ecole Normale Supérieure Lyon*

29/14 - 19 April 2003
PHILOSOPHY OF SCIENCE (29th)
 Directors
 Lars Bergstrom, *University of Stockholm*
 James R. Brown, *University of Toronto*
 David Davies, *McGill University*
 Michel Ghins, *Université catholique de Louvain*
 Władysław Krajewski, *University of Warsaw*
 Zvonimir Sikić, *University of Zagreb*
 Elena Mamchur, *University of Moscow*
 James McAllister, *University of Leiden*

30/10 - 12 April 2003
ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOUTH EAST EUROPE
 Regional Cooperation, Trade and Investment
 Organizers
 Will Bartlett, *University of Bristol*
 Horst Brezinski, *University of Freiburg*
 Iraj Hashi, *University of Stuttgart*
 Xavier Richet, *University Marne-la-Vallée*
 Maja Vehovec, *University of Rijeka*

31/31 March - 5 April 2003
MODERNE TRANSCENDENTALPHILOSOPHIE
 Directors
 Goran Grečić, *University of Zagreb*
 Wolfgang Kuhlmann, *Technical University of Aachen*
 Audun Olst, *Technical University of Norway*

65/17 - 25 July 2003
INTERNATIONAL SUMMER SCHOOL ON RELIGION AND PUBLIC LIFE
 Directors
 David Gordis, *Hebrew College, Brookline, Massachusetts*
 Benjamin Griggin, *Andover-Newton Theological School, Brookline, Massachusetts*
 Adam Seligman, *Boston University*

66/128 July - 2 August 2003
SUMMER SCHOOL OF PSYCHOANALYTIC PSYCHOTHERAPY
 Directors
 Dinko Podrug, *State University of New York*
 Vlasta Rudan, *University of Zagreb*
 Donald Moss, *New York University*
 Dragan Hercig, *Toronto Psychoanalytical Institute*

67/15 - 30 August 2003
WHAT DOES IT MEAN TO BE EUROPEAN?
 Directors
 Adam Michnik, *Gazeta Wyborcza, Warsaw*
 Slavica Singer, *J. J. Strossmayer University of Osijek*
 Zdravko Tomac, *University of Zagreb*
 Kathleen Wilkes, *University of Oxford*

68/125 - 31 August 2003
MEDIA AND SOCIETY
 Directors
 Bonita Nef Dostal, *University of Valparaiso*
 Bogomir Horvat, *University of Maribor*
 Mario Plenković, *University of Zagreb*
 Rossen Milev, *University of Sofia*
 Ihor Slisarenko, *Kyiv National University of Journalism*
 France Vreg, *University of Ljubljana*

69/16 - 21 June 2003
SOCIAL STRUCTURES AND INSTITUTIONS PROMOTING THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
 Directors
 Ogrjen Čaldarović, *University of Zagreb*
 Stanford M. Lyman, *Florida Atlantic University*
 Garth Massey, *University of Wyoming*
 Davorka Matić, *University of Zagreb*
 Marina Kuzman, *University of Zagreb*
 Vesna Jureša, *University of Zagreb*
 Arthur J. Vidich, *New School for Social Research, New York*

70/10 - 12 April 2003
ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOUTH EAST EUROPE
 Regional Cooperation, Trade and Investment
 Organizers
 Will Bartlett, *University of Bristol*
 Horst Brezinski, *University of Freiburg*
 Iraj Hashi, *University of Stuttgart*
 Xavier Richet, *University Marne-la-Vallée*
 Maja Vehovec, *University of Rijeka*

71/11 - 13 May 2003
5TH INTERNATIONAL PHILOSOPHICAL CONFERENCE
 Judaism, Christianity and Islam - Religion, Human Rights, Democracy
 Organizers
 Ivo Banac, *Yale University*
 Mile Babić, *Franciscan Theological Faculty, Sarajevo*
 Shlomo Fischer, *Yeshiva and Hebrew University, Jerusalem*
 Rusmir Mahmutćehić, *International Forum "Bosna", Sarajevo*
 Umberto Regina, *University of Verona*
 Adam Seligman, *Boston University*
 Shmshon Zehniker, *The Van Leer Jerusalem Institute*

72/12 - 17 May 2003
THE 3RD CONFERENCE ON DISCIPLINES OF FASHION
 The Politics of Dress
 Organizers
 Elizabeth Wilson, *University of North London*
 Valerie Steele, *Fashion Institute of Technology, New York*
 Christopher Breward, *London College of Fashion*
 Patrizia Calefato, *University of Bari*
 Durda Bartlett, *University of North London*

73/23 - 28 June 2003
ZEITANALYSE UND KULTURKRITIK IN DER PHILOSOPHIE DES 20. JAHRHUNDERTS
 Die Jahre 1933/1945
 Directors
 Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
 Goran Grečić, *University of Zagreb*
 Marlon Heinz, *University of Siegen*
 Andrzej M. Kaniowski, *University of Lodz*
 Theodore Kisiel, *University of Chicago*
 Gilbert Merlio, *University of Sorbonne-Paris*
 Maciej Potepa, *University of Warszawa*
 Claudius Strube, *University of Wuppertal*

74/21 - 22 September 2002
NEW TRENDS IN CLASSIFICATION, MONITORING AND MANAGEMENT OF CARDIOVASCULAR DISEASES
 Directors
 Elzabeta Topić, *University of Zagreb*
 Victor Blaton, *AZ St. Jan Hospital, Brugges*
 Pika Meško Brguljan, *Slovenian Association for Clinical Chemistry*

75/21 - 27 September 2002
DIE IDENTITÄT EUROPAS IN DER GEGENWÄRTIGEN WELT
 Directors
 Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
 Goran Grečić, *University of Zagreb*
 Christoph Jamme, *University of Linz*
 Jan Such, *University of Pznan*
 Jerome Vaillant, *University of Lille*

76/128 July - 2 August 2003
SUMMER SCHOOL OF PSYCHOANALYTIC PSYCHOTHERAPY
 Directors
 Dinko Podrug, *State University of New York*
 Vlasta Rudan, *University of Zagreb*
 Donald Moss, *New York University*
 Dragan Hercig, *Toronto Psychoanalytical Institute*

77/15 - 30 August 2003
WHAT DOES IT MEAN TO BE EUROPEAN?
 Directors
 Adam Michnik, *Gazeta Wyborcza, Warsaw*
 Slavica Singer, *J. J. Strossmayer University of Osijek*
 Zdravko Tomac, *University of Zagreb*
 Kathleen Wilkes, *University of Oxford*

78/125 - 31 August 2003
MEDIA AND SOCIETY
 Directors
 Bonita Nef Dostal, *University of Valparaiso*
 Bogomir Horvat, *University of Maribor*
 Mario Plenković, *University of Zagreb*
 Rossen Milev, *University of Sofia*
 Ihor Slisarenko, *Kyiv National University of Journalism*
 France Vreg, *University of Ljubljana*

79/16 - 21 June 2003
SOCIAL STRUCTURES AND INSTITUTIONS PROMOTING THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
 Directors
 Ogrjen Čaldarović, *University of Zagreb*
 Stanford M. Lyman, *Florida Atlantic University*
 Garth Massey, *University of Wyoming*
 Davorka Matić, *University of Zagreb*
 Marina Kuzman, *University of Zagreb*
 Vesna Jureša, *University of Zagreb*
 Arthur J. Vidich, *New School for Social Research, New York*

80/10 - 12 April 2003
ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOUTH EAST EUROPE
 Regional Cooperation, Trade and Investment
 Organizers
 Will Bartlett, *University of Bristol*
 Horst Brezinski, *University of Freiburg*
 Iraj Hashi, *University of Stuttgart*
 Xavier Richet, *University Marne-la-Vallée*
 Maja Vehovec, *University of Rijeka*

81/11 - 13 May 2003
5TH INTERNATIONAL PHILOSOPHICAL CONFERENCE
 Judaism, Christianity and Islam - Religion, Human Rights, Democracy
 Organizers
 Ivo Banac, *Yale University*
 Mile Babić, *Franciscan Theological Faculty, Sarajevo*
 Shlomo Fischer, *Yeshiva and Hebrew University, Jerusalem*
 Rusmir Mahmutćehić, *International Forum "Bosna", Sarajevo*
 Umberto Regina, *University of Verona*
 Adam Seligman, *Boston University*
 Shmshon Zehniker, *The Van Leer Jerusalem Institute*

82/12 - 17 May 2003
THE 3RD CONFERENCE ON DISCIPLINES OF FASHION
 The Politics of Dress
 Organizers
 Elizabeth Wilson, *University of North London*
 Valerie Steele, *Fashion Institute of Technology, New York*
 Christopher Breward, *London College of Fashion*
 Patrizia Calefato, *University of Bari*
 Durda Bartlett, *University of North London*

83/23 - 28 June 2003
ZEITANALYSE UND KULTURKRITIK IN DER PHILOSOPHIE DES 20. JAHRHUNDERTS
 Die Jahre 1933/1945
 Directors
 Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
 Goran Grečić, *University of Zagreb*
 Marlon Heinz, *University of Siegen*
 Andrzej M. Kaniowski, *University of Lodz*
 Theodore Kisiel, *University of Chicago*
 Gilbert Merlio, *University of Sorbonne-Paris*
 Maciej Potepa, *University of Warszawa*
 Claudius Strube, *University of Wuppertal*

DIRECTOR GENERAL
 Ivo Banac, *Yale University*

DEPUTY DIRECTOR GENERAL
 Ivo Slaus, *Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb*

EXECUTIVE SECRETARY
 Berta Dragičević, *Inter-University Centre Dubrovnik*

CHAIR OF THE COUNCIL
 István Teplán, *CEU Budapest*

VICE CHAIR OF THE COUNCIL
 Kari Kommetveit, *University of Bergen*

CHAIR OF THE EXECUTIVE COMMITTEE
 Lise Kjølstrød, *University of Oslo*

MEMBERS OF THE EXECUTIVE COMMITTEE
 Stefano Bianchini, *University of Bologna*
 Wendy Bracewell, *University of London*
 Gvozden Flego, *University of Montenegro*
 Milan Popović, *University of Montenegro*
 Henning Salling, *Olesen, Roskilde, University*
 Hans Jochum Seitz, *University of Hamburg*
 Fuada Stanković, *University of Novi Sad*

EX OFFICIO MEMBER
 Chair of IUC Association
 Krunoslav Pisk, *Institute Ruder Boskovic, Zagreb*

AUDITOR
 Mary Helle, *University of Bergen*

WORK SCHEDULE
 Courses run five days a week with morning and afternoon sessions but with some flexibility determined by the nature and requirements of the individual course. The courses are offered on a post-graduate level, but the participation of any advanced or motivated student is welcomed. On request, the IUC will issue a Certificate of Attendance. It will also provide a special Certificate for which, as a rule, the presentation of a paper will have been expected. The working language of the courses are usually either English or German, although other languages may be chosen. The major language to be used in any course will be indicated by the language in which the title of the course is announced.

GENERAL INFORMATION
 Enquiries about courses and participation should be addressed to the Secretariat of the IUC or to one of the course directors. Those interested in taking an IUC course are requested to register with the Secretariat or one of the course directors, supplying them with relevant information, i.e. name, address, academic standing and if the applicant is an undergraduate a recommendation from one of the professors. The IUC would like to receive such registration as soon as possible. Two weeks before the start of the course should be regarded as the latest date. It should be noted, however, that on occasion courses cannot be given because of exceptional circumstances. In such circumstances, the IUC, or the course directors, will inform the persons registered for the course as soon as possible. In no circumstances, however, can the IUC assume any financial responsibility resulting from the cancellation or relocation of any course. Upon arrival in Dubrovnik participants will pay to the IUC a course fee in Croatian kunas equivalent to 40 EUR per week. Participants in conferences will pay a conference fee in Croatian kunas equivalent to 40 EUR. For further information please write to the IUC Secretariat in Dubrovnik

Inter University Centre Dubrovnik

Don Frana Bulića 4
 HR 20000 Dubrovnik, Croatia
 phone + 385 20 413 626, 413 627
 fax + 385 20 413 628
 e mail iuc@iuc.tu.tl.hr
 www.hr/iuc

Simptomatični nesorazumi

Ovo je drugo izdanje manifestacije Zadar uživo. Čini li ti se da se u godinu dana situacija iz-

jetiti početaka Art radionice Lazareti u Dubrovniku ili slučaja Palach u Rijeci. Upravo sam zato u suradnji sa *Zadrom snova*

rotno očekivanjima, za strategiju nevidljivosti. Početna ideja bila je da se cijeli projekt sakrije u prostore između zidina, no većina je umjetnika predložila neke mnogo maštovitije oblike «diskretnog» djelovanja, tako da se na kraju u inače vrlo inspirativnom prostoru unutar bedema izlagao tek mali dio: video snimka ekspresivnog performansa *Maraške Vlaste Žanić*, te kriptičan rad Đorđa Jandrića *Metastaze prostora*. Naziv manifestacije *Inter muros* – smišljen još prošle godine – je ostao, jer problem sudaranja sa zidovima nerazumijevanja i nemogućnosti komunikacije i dalje postoji. To sam pokušala definirati davši kao natuknice generalnom konceptu neke oprečne parove pojmova poput tradicionalno/suvremeno, domaće/strano tj. globalno/lokalno, intimno/javno. U tom duhu trebao je jednim radom još biti zastupljen par ruralno/urbano, zbog stalnih migracijskih mijena koje se u Zadru često događaju, a posljednji put zbog ratnih okolnosti koje su devastirale okolicu. No, zbog premalog budžeta naprosto nije bilo moguće ostvariti rad

je ovaj put laštenje poda izvela u prostoru Narodnog muzeja, među kamenim natpisima, renesansnim staklenim posudicama i oklopima vitezova. Svako jutro ustajala je u 5 sati kako bi vrata muzeja otvorila gradskim čistačima, kojima je na neko vrijeme pronašla novi prostor. Kolica s kantama i metlama tako su postali muzejski eksponati, gradski čistači koji su tih dana nosili akreditacije muzeja, postali su njegovim djelatnicima. Duhovna higijena izjednačena je sa stvarnom higijenom. Ovdje se akt laštenja pojavljuje kao dio zamijenjene uloga, izvrtnje kako bi se postavilo pitanje o stvarnom smislu postojanja institucija, odnosno kako bi se apostrofirao čitav prostor grada s mnogo tako mnogo povijesnih slojeva kao muzej, što navodi na daljnje refleksije.

Publika i kritika koju je zainteresirao prošlogodišnji *Zadar uživo* tražila je senzacionalizam, kojeg prošle godine, postavljanjem instalacija na atraktivnim mjestima, nije nedostajalo. Vjerojatno su bili pomalo iznenađeni i razočarani kad su shvatili da se skoro ništa ne vidi odmah... Ima li senzacionalizma u običnoj i svakodnevnoj aktivnosti čišćenja/laštenja? Slično je bilo i s procesom nastajanja turističkih razglednica u suradnji s domaćim stanovništvom u kojemu su umjetnici Hislop/Erhardt bili tek posrednici. U skladu s tezom «Svaki čovjek je umjetnik» fotoparate su prepustili turistima da sami naprave vlastitu razglednicu na omiljenom mjestu u gradu. Domaći su te fotografije tumačili iz sasvim osobne perspektive, a njihovi su komentari zabilježeni na pozadini. Ti su uradci u obliku *mail arta* na kraju poslani na obje adrese.

Kako vidiš ulogu kustosa u takvom projektu?

Iva Rada Janković, voditeljica zagrebačke Galerije proširenih medija i kustosica manifestacije *Zadar uživo*

Introvertni uzmak

U Zadru se već godinama ništa ne događa kada je riječ o praćenju recentnije umjetnosti. Galerija umjetnina marljivo i učeno i s redovitim zakašnjenjem prati dominantne struje, ali nitko se ne usuđuje upustiti u eksperimente

Zadar uživo, Inter muros, od 16. do 24. kolovoza 2002., Zadar

foto: Stipe Surać

Performance Vlaste Žanić, Maraške

Nataša Ilić

Kao što je to obično slučaj, u Zagrebu se malo zna o onome što se zbiva u drugim gradovima. Zato bih počela s osnovnim podacima, s kim si organizacijski surađivala na projektu, koji su umjetnici sudjelovali na izložbi *Zadar uživo*?

– Glavnu organizatorsku pomoć i ove godine pružila je nevladina udruga Z.V.U.K., studenti i srednjoškolci među kojima pojedini aktivno sudjeluju u antiglobalističkim kampanjama. Pozvala sam umjetnike iz Zagreba Vlastu Žanić, Zorana Pavelića, Katu Mijatović, iz Dubrovnika Slavena Tolja, iz Rijeke Tanju Dabo. Od zadrskih umjetnika tu su i ove godine bili Đo Jandrić, Vlado Zrnić i Boris Kajmak, koji je još student na likovnoj akademiji u Sirokom Brijegu. Od stranih umjetnika pozvala sam tandem Dominic Hislop (Škotska)/Miklos Erhardt (Mađarska), Lasse Lau, umjetnika iz Kopenhage, globtrotera Sisleja Xhafu, umjetnika s Kosova, koji živi u Italiji i Americi a namjerava se nastaniti u Bombaju, te umjetnika iz Bratislave Romana Ondaka.

Ovo je jedna od malobrojnih ljetnih manifestacija suvremene umjetnosti izvan Zagreba. Što te je potaknulo da izložbu radiš u Zadru?

– U Zadru se već godinama ništa ne događa kad je riječ o praćenju recentnije umjetnosti. Galerija umjetnina marljivo i učeno i s redovitim zakašnjenjem prati dominantne struje, ali nitko se ne usuđuje upustiti u eksperimente. U Zadru ne postoji nijedna galerija koja prati neki alternativniju struju. Isto tako, primjetno je da se na akademije upisuje izuzetno mali broj studenata iz Zadra, osobito u Splitu koji je bliži od Zagreba i gdje postoji dobro organiziran odsjek posvećen novim medijima. To mi se činilo dovoljnim razlozima da se na jednom brisanom terenu pokušam uspostaviti protok drukčije energije.

foto: Stipe Surać

Slaven Tolj, Slučaj

mijenila tj. je li u Zadru nastala neka čvršća «baza» suvremene umjetnosti?

– U Zadru djeluje festival *Zadrom snova*, koji je hrabro i s puno duha prije par godina počeo osmišljavati program koji je uključivao i pokoji performans, ali program je najvećim dijelom posvećen eksperimentalnom kazalištu i suvremenom plesu. Inicijativa za platformom, tj. nekom čvršćom bazom počela se intenzivno osjećati, a jedan od pokušaja je i dobivanje prostora – kino Zadra, koje je već godinama bilo neiskorišteno, zahvaljujući čemu su organizatori *Zadrom snova* započeli s ambicioznijim programom koji uključuje radionice i gostovanja stranih i domaćih plesnih i kazališnih skupina. No, sve je to u fazi uhođavanja i mislim da se još ne može govoriti o nekoj čvrstoj platformi.

Kakva je recepcija suvremene umjetnosti u Zadru, osobito me zanima u odnosu na Zagreb?

– U Zadru je kulturni život najviše okrenut prošlosti. Što se ostaloga tiče, prolazi naravno samo ono što prođe filter «metropole». Ali postoji i dobra strana. Ljudi nisu previše kontaminirani s toliko događanja, reagiraju otvorenije i neposrednije.

Recepcija prošlogodišnjeg projekta bila je praćena skandalima i prošla je prilično traumatično. No to je dio priče svih sličnih inicijativa, dovoljno se pris-

foto: Stipe Surać

Performance Zorana Pavelića, Mjesto na kojem sam već bio

pozvala Slavena Tolja, kako bi se prenijela neka iskustva, podržala izdržljivost i optimizam, ali žalost, došlo je do niza simptomatičnih nesorazuma u tom početnom pokušaju suradnje sa *Zadrom snova*. No to u konačnici i nije toliko važno. Slaven Tolj iznenadio nas je promjenom plana. Odlučio je, naime, da neće govoriti o nikakvom «putu» kojim se došlo do vidljivih rezultata, nego suprotno, upoznati Zadranu s problemima s kojima se u kontaktima s gradskim vlastima susreće sada kada bi čitav taj dugogodišnji trud trebao biti okrunjen konačnim stvaranjem čvrste platforme. Želja mi je bila dovesti i Cesarea Pietrojustia, umjetnika i kustosa koji se pitanjem organiziranja alternativnih centara što promiču slobodne operativne prostore za razvoj novih ideja i projekata, bavi na širem planu (projekt *Oreste* na Venecijanskom biennalu). No, s obzirom na nedozrele situaciju u Zadru i najviše skroman budžet s kojim se morao osmisliti cijeli projekt, to se nije dogodilo usprkos njegovoj velikoj želji da posjeti Zadar.

Strategija nevidljivosti

Kakav je bio koncept ovogodišnje izložbe?

– Možda baš zbog prošlogodišnjih reakcija, koje su rezultirale cenzurama, a koje nisu bile ništa drugo nego strah od novog, ove godine odlučila sam se, sup-

foto: Stipe Surać

Tanja Dabo, laštenje Narodnog muzeja, dio projekta Čistača

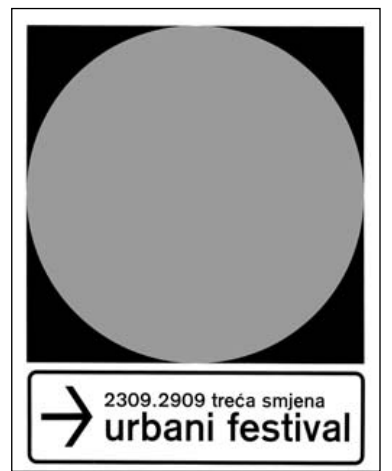
kojeg je Kristina Leko predložila na tu temu.

Većina tih opozicijskih parova dobro su poznati motivi u svijetu suvremene umjetnosti, no na pokušaju stvaranja komunikacijskog dodira među njima umjetnici su trebali reagirati u stvarnom prostoru, gdje se te oprečnosti na mikroplanu mogu uočiti mnogo intenzivnije nego u komšanjima velikih gradova. Umjetnici nisu radili ništa drugo od onog što inače rade, samo su kontekstualizirali svoje interese, pronašavši punktove koji im odgovaraju.

Vratolomne vježbe snalaženja

Gledajući unatrag, projekt je rezultirao s nekoliko vrlo jakih radova. Primjerice, Tanja Dabo

– Kad se radi u otvorenom javnom prostoru nemoguće je govoriti o nekoj edukativnoj ulozi kustosa, koji je tu da protumači radove umjetnika. To se obično radi u institucijama. Radovi u javnom prostoru, skriveni ili vidljivi, moraju biti komunikativni. Uloga kustosa je tu doista samo uloga posrednika, koji će umjetniku omogućiti susret sa skupinom ljudi s kojima želi surađivati. Ponekad je ta uloga pomalo slična ulozi turističkog vodiča, koji u oblasku grada s umjetnikom treba pokušati oslušivati njegov puls, i omogućiti mu da na što efektivniji način ostvari svoj rad, što kad je riječ o malom budžetu s kojim se radi najviše slični vratolomnim vježbama vještine snalaženja. ▣

Grad kao forma, događaj i proces

Jedna od pretpostavki na kojoj se zasniva većina suvremenih urbanih teorija jest da postoji nešto značajno različito između gradske kulture i načina života od one u manjim mjestima i na selu

Urbani festival, Zagreb, 11.-16. srpnja; 26.-31. kolovoza; 23.-29. rujna

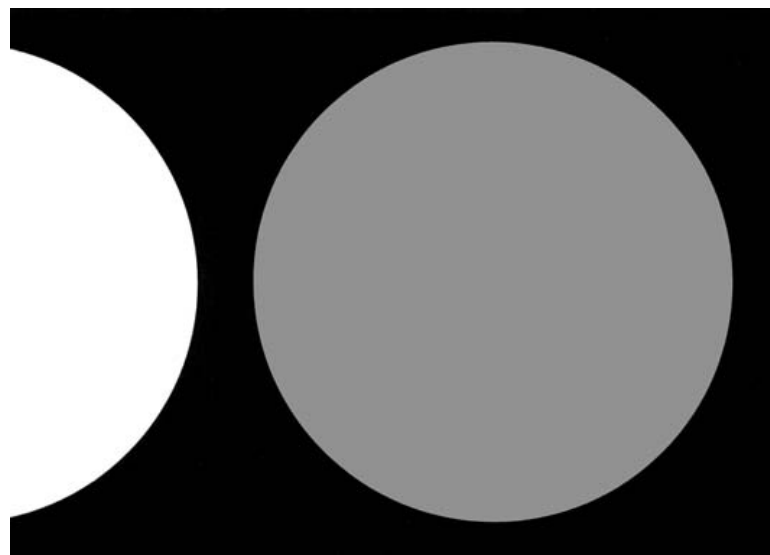
Igor Marković

Festival? Urbani? Još jedan? Zar već nemamo dovoljno festivala? Pa zar nemamo *Zagrebačko ljeto*, pa zar nemamo *Eurokaz*, *PIF*, *Tjedan suvremenog plesa*, *Animafest*, *Muzički biennale*...?

Sve to već imamo, istina i svaka im čast, ali... ozbiljnije promotreno nemamo ništa slično *Urbanom festivalu*. Ne samo u Zagrebu. Zašto? Taksativno pobrojani, razlozi su: organizacijski, izvedbeni i, najvažnije, kulturološki, iako se, dakako, sva tri isprepleću.

Organizacijski i izvedbeno, ključna je riječ *nepretencioznost*. Pri čemu se prije svega misli na ne-institucionalni pristup, pristup kojemu primarna namjera nije pokazati, zaokružiti, naprijed planirano djelovati u skladu s točno određenim strateškim ciljevima. A kod nas se kako u formalnim, državnim institucijama, ali jednako i u privatnim galerijskim/festivalskim/itd. njeguje izrazito institucionalni, «oficijelni» pristup kulturi. Onome što je tradicionalno vezano uz «inteligenciju», što je vezano uz više slojeve, funkcionare, prije njih tajne savjetnike, političke moćnike, i aristokraciju. Dakle sve one kategorije koje u pravilu dobro žive, uživaju povlastice i malo rade. I to je upravo ideologija kojom naša oficijelna kultura – a s dolaskom kalifornijske ideologije preplanulih mladića, vitkih, bogatih i bezbrižnih, i političko-ekonomska vrhuška – svakodnevno kljuka javnost. U sprezi s ne-institucionalnim aktivnostima i projektima koji, nažalost, u najvećem broju slučajeva ako već ne prepisuju doslovno, onda perpetuiraju taj obrazac, dolazimo do situacije u kojoj usprkos proklamiranoj i naizgled izvedenoj raznovrsnosti, suvremenosti i urbanosti dobivamo udžbenički primjer palanke Radomira Konstantinovića. Koji kaže da je «palanački duh, duh jedno-obraznosti, pre svega, duh gotovog rešenja, obrasca, veoma određene forme [...] pa sledstveno tome i sâm duh stila», nastavlajući «ova služba stilu je, u svojoj osnovi, služba sigurnosti... palančanin je *sklonjen* u sigurnost opštega».

A grad (i urbano) nikad nije bio mjesto uniformiranosti, ho-

mogene kulture. Uvijek je, kroz povijest (Mumford, Illich...) bio prostor razlika i prostor varijacija. Jednako kao što urbani fenomen ne ovisi ni od jedne specijalizirane znanosti, tako i urbanost – kako na teorijskoj, životnoj ili umjetničkoj ravni – ne zavisi od jednog pristupa, od jednog načina gledanja. Riječ je o permanentno hibridnom proizvodu procesa intelektualnog razvoja kroz koji se ideje stvaraju i mijenjaju.

Kulture gradskosti

A ne samo deklarativno, nego i prikazanim, *Urbani festival* p(r)okazuje upravo suvremenu ideju urbanosti i koliko smo od nje u svakodnevnoj praksi življenja često daleko. Jedna od pretpostavki na kojoj se zasniva većina suvremenih urbanih teorija jest da postoji nešto značajno različito između metropolitanske, gradske kulture i načina života od one u manjim mjestima i na selu. Kroz radove, intervencije, projekte... Urbani se festival referira na različite moduse iskazivanja nekih od tih razlika.

Grad je događaj, performans u kojemu ne postoji raspoznatljivost pa čak ni mogućnost razlikovanja promatrača i izvođača. *Context Party* Janosa Sugara svojom otvorenošću (održavanje u prostoru željezničkog kolodvora) i istodobnom izdvojenosti (glazbu sudionici čuju preko slušalice) miješa slučajne prolaznike, svojevolske sudionike u konzumaciji glazbe i one koji sudjeluju promatrajući.

Grad je razumijevanje sebe. Matematički modeli, gradske mape, sistemi znakova, poetske deskripcije, fotografska predstavljanja – i mnoštvo drugih kodovi su koji su nužni za razumijevanje grada. *PhotoPoint* (Božena Čivić, C. Rohner i R. Bleichenbacher) gradska je instalacija koja se sastoji od umreženih piktoqramom obilježenih gradskih punktova. Posjetitelji, ali i slučajni prolaznici, fotografiraju predložena mjesta, a nakon toga fotografije se objavljuju na Internetu.

Grad je privremen, to je palimpsest sjećanja, ideja i tradicija koji ponavlja određene cikluse i pamti specifične tradicije, ali istovremeno i permanentno mijenja i kreira nove. Grad utjelovljuje povijest, kako kaže Rosalyn

zagrebačkih stanova aplicirajući isti izvođački materijal na različite izvođače te promjenom ambijenta igranja – pozornica/stan miješa te napetosti, pokazujući da su neraskidivo povezane, da ne postoji ograničenje u onome što smatramo javnim, odnosno privatnim, vidljivim ili ne.

Gradski (postmoderni) život uključuje mnoge različite tokove momentarnih slika, koje se, otkačene s partikularnih lokacija, pridružuju drugim slikama. Grad je više od jednog skupa odnosa ili nakupine građevina, više je i od geopolitičkog lokala. Riječ je o skupu pričanja procesa. «Ideja

nost jest, odnosno onome što ta sintagma ustvari označuje.

U dvadesetom stoljeću, širenje mehaničkih sredstava reprodukcije slike i zvuka ima dvije konzekvence: izazov tih reproduktivnih tehnologija tradicionalnim idejama u auri umjetničkog djela i razvoj kulturne industrije. Javna umjetnost, u pravilu povezana za urbane prostore uglavnom svoju «javnost» izvodi iz lokacije održavanja. Međutim, javnost je prije svega psihološki, a ne fizički prostor. Javnost je sfera koju dijelimo; gdje god da se pojavljuje ovisna je o individualnoj svijesti i percepciji. Javnost, dakle, nije tek prostorni konstrukt. I istinska javna umjetnost izvodi svoju «javnost» ne iz lokacije održavanja, nego iz prirode svojega su/djelovanja s kakofonim razmeđama osobnih interesa, kolektivnih vrijednosti, društvenih pitanja, političkih događaja i širih kulturalnih uzoraka koji obilježavaju naš javni život. Nažalost, uvriježeno shvaćanje – prije svega kroničara i tumača kulturnog života i pojava – povezuje javne prostore i javnu umjetnost s lokacijama koje su planски osmišljene, odnosno predviđene za javne prostore, odnosno kao jedine na kojima se javna umjetnost može i treba pojavljivati. Proširena i provokativna definicija javne umjetnosti uključuje nezavisnu «gerilsku» aktivnost (još od akcija *Burning City Theater* ili *Radical Art Troupe of Berkeley*) kao alternativu institucionalnim pokušajima (bez obzira radilo se o formalnim ili neformalnim institucijama) da se javni prostor definira kao «društveno prihvatljiv eufemizam za opisivanje prostora koji su razvojnim planovima *ostavljeni neiskorišteni*» (Patricia Phillips).

Za razliku od palanačkog, zatvorenog konstrukt svijeta, grad je proizvod beskonačnih i bezvremenskih promjena, razlika i različitosti, stanje trajnog fluksa. Urbani festival balansira upravo na toj oštrici između krajnje sofisticirane organizacije i kaotičnih situacija koje izmiču ikakvoj društvenoj kontroli.

Urbano se može odrediti kao prostor želje, gdje želja izlazi iz potreba, gdje se koncentrira jer se prepoznaje, gdje se, kako predlaže Lefebvre pronalaze, možda, Eros i Logos. Urbani festival stvorio je prostor kulture i komunikacije izvan vladajućih retorika kojima se generira mitska svijest, kolektivno nesvjesno, stereotipi i predrasude na kojima vladajući diskurs gradi svoje indoktrinarno i manipulativno djelovanje. Ako i u narednim sezonama zadrže principe i način djelovanja – a natječaj za sljedeću godinu obećavajući je naputak – ostajući «mali», postat će istinski veliki festival. ▣

Istinska javna umjetnost izvodi svoju «javnost» ne iz lokacije održavanja, nego iz prirode svojega su/djelovanja s kakofonim razmeđama osobnih interesa, kolektivnih vrijednosti, društvenih pitanja, političkih događaja i širih kulturalnih uzoraka koji obilježavaju naš javni život

Deutsche. Kristina Leko u projektu *Mlijeko* 2002/03. (više u prethodnom broju *Zareza*) fokusira se na nestanak tradicionalnog zanimanja mljekarice kao posljedice globalne ekonomske integracije, ali ukazuje i na promjenu potrošačkih navika, na mijenjanje prostora kupovine – od tržnica u trgovačke centre – na istodobnu prisutnost staroga i novoga. Grad je prostor spektakularnog. Ključni povijesni procesi dogodili su se u njemu, velika umjetnost je proizvedena, značajne odluke donesene. Istodobno, to je prostor u kojemu se svakodnevno događaju jednostavne rutine, uobičajene stvari se proizvode. Željko Zorica s *Let the History Talk vol. II* postavljanjem spomen ploče dr. H. C. Zabludovskom – sa svom dramaturgijom kojom su takvi činovi obilježeni – ukazuje upravo na tu dvojakost.

Gradski plan nužno je definirani društvenim, ekonomskim i političkim faktorima koji su kulturni, a ne prirodni. Osjećaj gradskoga iskazuje se prema društvenim faktorima poput klase, roda ili rase. Paul Couillard i Ed Johnson performansima iz serije *Duorama* istražuju poimanje emocionalnih veza unutar prostora i ljudi koji ga nastavaju, a terminima socijalne i političke klime koja okružuje gay-kulturu. Grad kao «polje» nije prazan prostor ispunjen objektima. To je polje napona, polje suprotnosti, polje različitosti, koegzistencije i sukoba, virtualnosti i realnosti. **COPYRIGHT + MEMORY** (S. Božić, Ž. Sančanin, A. Vučenović), video-projeksija na fasadi stambene zgrade praćena igrom triju izvođača u jednom od

festivala kao integralnog događanja koje u jednoj vremenskoj točki akumulira recentne umjetničke produkte nužno je revijalnog karaktera te u neskladu sa suvremenim poimanjem umjetnosti i njena udjela u svakodnevnom životu. Festival, koji je svojim određenjem lokacijski dezintegriran, diobom na tri faze biva i vremenski rasredišten, i tako otvoreniji interakcijama i nužno efektivniji» (iz programskih materijala festivala).

Privatnost javnosti

Nabrajanje bi moglo ići i dalje. Grad je ograničeni entitet, skup fizičkih objekata (Cecilia Mandrile – *Miris odsutnosti*; Manuela Vladić-Maštruko – *Odmorite se*) istodobno nevidljiv (apsolutno – intermezzo; Jody Zellen – *Vizualni kaos*). Grad je skup vjerovanja, da bi se živjelo u gradu mora se imati niz nemogućih iluzija kako navodi Malcolm Miles: da je papir vrijedan (novac), da vozila neće ugroziti pješake (ponašanje u prometu), da stranci nisu opasni (drugost), da vlast i njene institucije djeluju za opće dobro (politika)...

No vratimo se korak natrag, na pitanje različitosti urbanog festivala od na prvi pogled sličnih akcija i inicijativa. Rečena nepretencioznost iskazuje se ponajviše na pitanju javne umjetnosti, umjetnosti koja izlazi iz tradicionalnih posvećenih prostora (kazališta, galerije...) u javnost. Ali ne za naše prilike uobičajenim modusom iznošenja na ulice i trgove tipičnih i tradicionalnih djela, praksi i postupaka «ostvarujući kontakt» s imaginarnom javnošću, nego inzistiranjem na onome što javna umjet-

Leksikon slika

Iako su se već u startu mogle pojaviti određene skepse u pogledu uspješnosti dramatizacije predloška u kojemu je leksi-

Leksikon simbola i uloga

U tradicionalnom simbolizmu 12 je broj prostorno-vremenskih dioba, a nastaje umnoškom četiriju strana svijeta i tri-

Opijanje multikulti koktelom

U aktualne rasprave o multikulturalizmu i "sukobu civilizacija" dobro se uklapa i "Hazarska polemika" oko toga kojoj će se vjeri Hazari prikloniti: kršćanskoj, židovskoj ili muslimanskoj

Uz *Hazarski rječnik* Tomaža Pandura, izveden na 50. ljubljanskom festivalu

Kim Cuculić

Predstavom *Hazarski rječnik*, prema motivima romana Milorada Pavića, slovenski redatelj Tomaž Pandur ostvario je svoju dugogodišnju opsesiju, vrativši se na velika vrata u kazališni život, iz kojega se privremeno povukao prije šest godina. S Pandurom se vratila i za naše prilike sve rjeđa forma kazališnog spektakla, koja kod pobornika minimalističkog i intimnog teatra nerijetko izaziva određeni zazor. Svojim dosadašnjim opusom Pandur se potvrdio kao veliki majstor skupih megaspektakala, stvarajući prepoznatljiv redateljski rukopis koji se teško mogao usporediti s bilo čim što se osamdesetih i devedesetih godina radilo u kazalištima bivše Jugoslavije. Neovisno o oscilaciji kvalitete projekata kojima je problematizirao arhetipove i mitove europskog, ali i izvaneuropskog kulturno-civilizacijskog kruga, njegove su predstave u tehničkom i izvedbenom smislu još uvijek nadmašivale tadašnji kazališni prosjek. U nizu velikih civilizacijskih tema, u rasponu od *Šeherezade*, *Hamleta* i *Fausta* do *Babilona*, na red je došao i Pavićev *Hazarski rječnik*, reprezentativno djelo srpske poslijemodernističke proze.

Leksikon opsjenarstva

Ovaj pomalo "šminkerski" roman-leksikon, koji je prema riječima književnika Mirka Kovača uspio opsjeniti čak i one slojeve bez ikakve čitalačke kulture, postajući "artikl kulturnog prestiža i ukras na policama", osamdesetih je godina stekao kulturni status, premda je njegova literarna kvaliteta na pojedinim mjestima prilično upitna. U svom tekstu *U ime fascinacije*, objavljenom ovo ljeto u splitskom *Feralu*, Kovač navodi niz nesuvislih i gotovo vulgarnih usporedbi koje je u svojim primjercima Pavićevih romana *Hazarski rječnik* i *Predeo slikan čajem* podcrtao osobno Danilo Kiš. I u samoj predstavi nerijetko do izražaja dolazi značajnska ispraznost Pavićevih poetski formuliranih rečenica, koje na prvi pogled s lakoćom mogu zavesti gledatelja. S vremenom je *Hazarski rječnik* dobio i nove političke konotacije, kojima je Pavić u svom zanosu kultom Slobodana Miloševića sudbinu Hazara identificirao sa "srpskom sudbinom". U svojoj predstavi Tomaž Pandur uspio je izbjeći mogućnost takvih naknadnih ideoloških tumačenja, jer njegovi Hazari u kontekstu aktualnih integracijskih i globalizacijskih procesa postaju sinonim za sudbinu bilo kojeg malog naroda. U aktualne rasprave o multikulturalizmu i "sukobu civilizacija" dobro se uklapa i "hazarska polemika" oko toga kojoj će se vjeri Hazari prikloniti: kršćanskoj, židovskoj ili muslimanskoj. U prilog konceptu multikulturalnosti ide i multijezična stvarnost predstave, što je djelomično i u sferi "prilagođavanja" inozemnom kazališnom tržištu i njegovim ukusima.

foto: Angelo Božac

I u samoj predstavi nerijetko do izražaja dolazi značajnska ispraznost Pavićevih poetski formuliranih rečenica, koje na prvi pogled s lakoćom mogu zavesti gledatelja

kografska organizacija sadržaja zamijenila tradicionalna pravila romaneskog oblikovanja, čime su standardni elementi naracije potisnuti pravilima leksikografskog niza, autoru dramatizacije Darku Lukiću i autorima adaptacije (Livia i Tomaž Pandur) pošlo je za rukom da od naizgled suhoparna materijala naprave scenski zanimljivu predstavu. Umjesto linearnog iznošenja građe, logičan je izbor bio da se tekst strukturiran u obliku leksikonskih natuknica na pozornici "prevede" u jezik slika. To je još jedan od bitnih razloga zbog kojih se *Hazarski rječnik* Panduru mogao učiniti kao atraktivan kazališni predložak, jer njegovu redateljsku poetiku od početka karakteriziraju snažna vizualnost i koncepcija "totalnog teatra" u kojemu su ravnopravno zastupljeni riječ, pokret, glazba i svjetlo. Koncipirajući predstavu kao svojevrsno imaginarno putovanje kroz prostor i vrijeme, Pandur čini elipsu od hazarskih vremena do suvremenosti, postavljajući kao okvir zbivanja epizodu o znanstvenom skupu o kulturama crnomorskih obala u Carigradu, koji na kraju dobiva svoj kriminalistički epilog. Već pri samom ulazu u željeznu konstrukciju u formi kocke, kojom je omeđen prostor igre, gledatelji se mogu opredijeliti za "mušku" i "žensku" stranu, odnosno "mušku" i "žensku" verziju rječnika. Smještanjem iza željeznih rešetaka, koje stvaraju dojam malih otvora za promatranje, gledatelja se stavlja u poziciju promatrača "sa strane", dok se izravni sudionici kazališnog čina doimaju kao gladijatori u areni. Četiri strane željeznog kaveza asociiraju na četiri strane svijeta, dok je na početku predstave na pozornici simetrično raspoređeno dvanaest hrpica bijeloga pijeska, kojim je kasnije prekriveno cijelo prizorište.

ju razina svijeta. Brojevi u predstavi i inače poprimaju važno simboličko značenje, označavajući ljude, stvari i životinje, odnosno broj riječi koje izgovara pojedini lik. Na tragu poslijemodernističkog koncepta "tijela kao knjige", Pavić bitliku pažnju pridaje riječima, koje osim što predstavljaju snažno sredstvo identifikacije pojedinca i naroda, posjeduju i svoju magijsku moć. Hazarskoj princezi Ateh, koja u prvom prizoru u svojoj suvremenoj inkarnaciji grozničavo kredom na tlu bilježi mistične stihove i znakove, Šejtan oduzima sjećanje, a time i sposobnost govora. Zapisano u knjigama, srećom, ostaje trajnije od pamćenja. Slojevit leksikografski materijal Pandur je sažeo u 28 prizora, od kojih prema zamisli redatelja 15 opisuju stanje budnosti, a 13 snove. S velikom preciznošću i brigom o najmanjem detalju, posebno koristeći mogućnosti light-dizajna, redatelj je uspio postići gotovo neprimjetne prijelaze između "realističkih" i oniričkih scena. Vizualno i koreografski dojmljivo su riješeni prizor susreta Ateh i njenih lovaca na snove, ples derviša i opscena scena s Efrosinijom Luccari i Samuelom Koenom te scena Atehine smrti, koju u lađi napunjenoj vodom vuku pozornicom preko bijeloga pijeska. Prizorište prekriveno pijeskom, na koje iz vreće postavljene u krovu kubusa tijekom cijele predstave lagano sipi pijesak, suptilno naznačujući "otkucavanje" vremena, nije samo element koji pridonosi spektakularnosti uprizorenja, nego je i u funkciji pod-

crtavanja teme nestajanja i prolaznosti. Jelena Đokić u ulozi princeze Ateh nametnula se u prvomu redu svojom gracijom i nježnom pojavom, pridajući svome liku potrebnu eteričnost, ali istodobno i odlučnost u borbi za očuvanje osobnog i identiteta svoga naroda. S druge strane, ljubavne scene sa Mokaddasom Al-Saferom, u kojoj joj je partner Sergej Trifunović, možda su zahtijevale i strastveniju glumačku osobnost. Korpulentni Petar Božović ispravno je odabran za ulogu moćnika, koji u rasponu od devetnaestog do dvadeset i prvog stoljeća doživljava metamorfoze od hazarskog kagana i turskog paše Mustajbega do suca u slučaju ubojstva dr. Abu-Kabira Muavije. Unatoč tome što dolazi iz posve drukčije glumačke tradicije, jednu od najupečatljivijih uloga ostvarila je Jelisaveta Sablić, najprije kao lascivna dubrovačka plemkinja Efrosinija Luccari, a zatim kao groteskna figura majke u ulozi Anastasije Suk. Svojom demonsko-makrabričnom pojavom pažnju plijeni i Sonja Vukičević, a ulogom dr. Dorotheje Schultz sjajnu minijaturu karikirane ženstvenosti ostvario je Livio Baturina, koji u predstavi još glumi dubrovačkog Židova Samuela Koena i židovskog poslanika Isaka Sangarija. Iz glumačkog ansambla treba izdvojiti i Dragana Mićanovića u trostrukoj ulozi dr. Isajla Suka, kira Avrama Brankovića i Konstantina Solunskog, te u nešto manjim ulogama Svetozara Cvetkovića.

Od vizije do ironije i talk-showa

Za impresivan vizualni dojam predstave zaslužni su scenograf Marko Japelj i oblikovatelj svjetla Blagoje Stojiljković, Zoran Bogoev i Dragan Malešević, kao i stari Pandurovi suradnici – kostimografi Leo Kulaš i Svetlana Visintin, koji se nekim svojim rješenjima, na primjer idejom da muškarci nose ženske steznike, duhovito poigravaju stereotipima maskuline i vojničke kulture, istodobno ukidajući granice među spolovima. Jedan od najboljih segmenata predstave čini glazbena kulisa Richarda Horowitza i Sussan Deyhim, koji su korištenjem elemenata iz raznih glazbenih tradicija pridonijeli multikulturalnom ozračju predstave.

Pridržavajući se Pavićeva predloška, koji kao dodatak na kraju svog romana prilaže fingirani izvod iz sudskog zapisnika, čime poslijemodernističkim rušenjem barijera između "visokih" i "niskih" žanrova neočekivano skreće u kriminalistički žanr, Pandur predstavu završava u obliku ležernog talk-showa. Pomakom u ironijski diskurs time kao da gledateljima sugerira da sve što su vidjeli i čemu se u budućnosti mogu nadati ne bi trebali shvatiti *toliko ozbiljno*. Premda se u *Hazarskom rječniku* osjeća određeni zamor Pandurove autorske poetike, riječ je o projektu koji u kontekstu tekuće kazališne produkcije još nadilazi uobičajene standarde i svakako je vrijedan pažnje. ▣

kazalište

Smrznuta h/rana

Kraj svijeta ovih likova već se negdje dogodio, kao tiha i "baršunasta" katastrofa, nakon koje je preostala jedino splav zajedničke hibernacije u hladnjaku izvoznog, luksuznog supermarketa

Uz dramu *Supermarket* Biljane Srbljanović, objavljenu u troizdanju naklade Durieux iz Zagreba, Buybooka iz Sarajeva te Otvorenog kulturnog foruma iz Cetinja, 2002.

Nataša Govedić

U dokumentarcu *Ja sam tako-tako*, izniman poljski redatelj Krzysztof Kieslowski objašnjava razloge bavljenja političkim filmom, navodeći godine socijalizma kao period u kome su riječi kritike imale razornu snagu: mogle su razoriti život osobe koja ih izriče. Umjetnici koji nisu mogli prihvatiti takvu odgovornost, a saznajemo i da se s impulsom bijega od njezinih nemalih rizika teško nosio i sam redatelj (više puta ucijenjen i politički cenzuriran), nisu tek naivno pozobali ideologijsku propagandu partijskog lobija, nego su – znajući vrlo dobro što se oko njih zbiva – utonuli u beznade. U devedesetima, međutim, smatra Kieslowski, svatko može reći što god hoće, ali umjetnost je izgubila snagu sučeljenja s istinom. Tematiziranje ove nemoći ujedno je i klasična beketovska tema, dakle tema koja zapadnu umjetnost karakterizira tijekom čitave druge polovice dvadesetog stoljeća (štošta bi se tu moglo dodati i s obzirom na Čehovljeve tragedije pasivnosti, dakle problem nemoći sigurno seže daleko dublje u povijest politike i povijest teatra). Riječ je o situacijama u kojima su likovi uhvaćeni u životarenje nakon apokalipse: sve je već mrtvo, nema se kamo otići, ali egzistencija se nastavlja poput rasta kose iz tijela preminule osobe. Beogradska autorica Biljana Srbljanović svakako pripada ovoj tradiciji.

Supermarket i njegova plastika

U drami *Supermarket* autoricu zanima naličje egzila, posebno emigracija iz oskudnih postkomunističkih "dućana" u prebogat, ali time ne i smislenošću ili suosjećanjem opskrbljen supermarket europskih država tipa Austrije. Radnja drame odvija se u austrijskoj školi, u razredu za djecu doseljenika (sa svega dva polaznika!), gdje se sedam puta zaredom ponavlja isti dan, ali s različitim ishodom – znači ponovo tema poznata nam iz fil Mogografije Kieslowskog. Upravitelj škole, novinar, dvoje profesora, dvoje učenika: svatko od njih s drugačijim poremećajem realnosti, odnosno u službi osobite patologije laganja. Upravitelj škole trguje svojim lažnim dosjeom ruskog političkog disidenta, dvoje austrijskih profesora manipuliraju preljubništvom i izvanbračnom, kao i bračnom trudnoćom, učenici se bave muškom i ženskom prostitucijom, novinar je jedan od njihovih seksualnih "korisnika". Svi zajedno pak redovno organiziraju svečanosti pjevanja austrijske himne i obljetničke demonstracije tobožnje sloge i zajedništva, kao što ih sve zajedno pogađa i osobita vrsta seksualne (pa i komunikacijske) impotencije – tijela se koriste kao mehaničke genitalne utičnice, trudnoće nastaju i nestaju kao simptomi virusne prehlade, a između likova ne samo da nema bliskosti nego je i pojam ljud-

skog kontakta označen kao crnohumorna parodija, ali u isti mah i intenzivno priželjkivan. Podnaslov komada glasi *Soap Opera*, sugerirajući gomilanje ispraznih

im se "ništa ne događa". Naprotiv, događaju se *supermarketna* egzistencija: troše se, bacaju, štancuju u novim količinama. Između socijalnih insajdera i autsajdera izbrisana je nekadašnja granica (svi su jednako izgubljeni): sada funkcioniraju jedino granice između žanrova simulacije "normalnosti", kao i najtvrdja granica općeg emocionalnog potiskivanja.

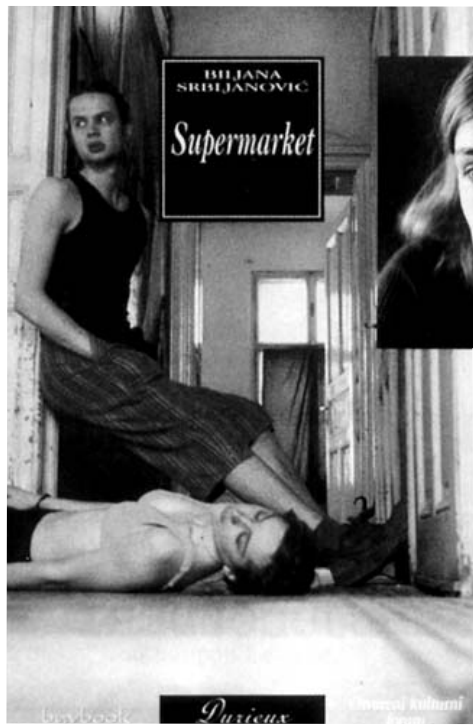
Neuroza Posljednjeg Dana

Govoreći o Beckettovu *Svršetku igre*, Stanley Cavell zapisuje: *U pitanju je, ponovno, tipičan neurotski odnos, u kojem obje strane ništa ne žele toliko koliko okončati međusobni odnos, ali svaka je za sebe nesposobna poduzeti konačne korake, jer im se kraj međusobnog odnosa ujedno čini i kao kraj svijeta. Oni stoga ostaju zajedno, svatko od njih bespomoćan za bilo što drugo osim kažnjavanja onoga drugoga radi vlastite bespomoćnosti.* Likovi Biljane Srbljanović zarobljenici su identično prisilnog zajedništva – kraj njihova svijeta već se negdje dogodio, kao tiha i "baršunasta" katastrofa, nakon koje je preostala jedino splav zajedničke hibernacije u hladnjaku izvoznog, luksuznog supermarketa. Vrlo se sličnom temom bavi i hrvatska dramatičarka Ivana Sajko, posebno u drami *4 suba stopala*, prizivajući svojevrsnu "pravdu" općeg potopa: mnogim se umjetnicima s kraja milenija količina ljudskog zla čini krajnje neopravdivom i neoprostivom, zbog čega je u njihovim djelima često prizivan i narativni motiv globalne kazne ili globalne katastrofe. Svejedno hoće li ona stići u obliku pretvaranja ljudske rase u robu iz multimedijskog supermarketa (tako zasigurno glasi Baudrillardov scenarij), nuklearne katastrofe ili globalnog zatopljenja (s obvezatnim potapanjem dijelova europskog kontinenta), u svakom je slučaju zazivanje apokalipse opterećeno iracionalnim determinizmom, karakterističnim za religijski, ne toliko sekularni diskurz.

Postgrobne poetike

Pogledamo li teorijski, pa i politički horizont Biljane Srbljanović, jasno ćemo uočiti priklanjanje *post-entim* filozofijama, primjerice, postmodernizmu Fredrica Jamesona kao "kulturalnoj logici kasnog kapitalizma"; postrevolucionarnoj i posttgraničnoj umjetnosti globalne kulture

supermarketa i multikorporacija koja zao kuplja Hala Fostera; postdramskom teatru Hansa-Thiesa Lehmana; "smrti karaktera" kako je vidi Elinor Fuchs itd. Njihovu zajedničku karakteristiku čini prepoznavanje osobite političke i estetičke apatije, u kojoj, kako je već zamijetio Kieslowski na početku ovog teksta, umjetnost nema snagu objave, niti snagu preuzimanja rizika za konfrontaciju s industrijom njegovanja općeg "hedonizma" potrošača. Prostor začudnosti i eventualne kritike, međutim, kod beogradske se dramatičarke na neočekivani način otvara kroz neurotske simptome repetitije i reciklaže: izgleda da ovdje djeluje trauma apatije, ispod čije se nadgrobne ploče još komešaju žive povrede. Tekst ih uporno priziva, izvlači na površinu, nagovijesta. Karakter još nije toliko mrtav da ne bi osjećao vlastitu i tuđu dislociranost. Drama još nije toliko iznad bavljenja konfliktom da ne bi bila u stanju uprizoriti krah međuljudskog kontakta. Čak ni kapitalizam nije apsolutni vladar naše konzumerske podsvijesti – likovi Biljane Srbljanović "troše" dramske situacije, troše jedni druge, troše i kupoprodajnu moć tzv. emigrantske traume, ali (kritičko) *nezadovoljstvo* ovim transakcijama ostaje nepodjeljivo, nerazgradivo i neutrživo ostatak čitavog psihosocijalnog performansa. Zbog toga je riječ o drami koju bih rado vidjela na domaćim pozornicama; posebno u rukama redatelja ili performerera (npr. Nine Violić) koji ili koje je ne bi čitali "doslovno", kao priču o žanrovima nečije "tuđe" i nama "strane" sapunaste egzistencije, nego kao koristan predložak za istraživanje lokalnih nam otuđenja, kao i njihove transformacije zagasitocnim kazališnim humorom te otvorenim suočenjem s problemima do kraja potisnute osjećajnosti. Tekst Biljane Srbljanović i formalnim postupcima (ubacivanjem glazbenih akcenta, James Bondovih parafraza itd.) i neprestanom ironijom *zabtijeva* odmak od igranja na prvu loptu evidentne kičizacije postojanja: supermarket je blindirani teksaški zatvor, a ne emigrantska utopija slobodnog tržišta. To, naravno, znači da tragedija već dugo ne nosi masku herojske smrti ili nadljudskog angažmana, koliko masku rezignacije i industrijski pakirane ispraznosti. Supermarket i superego njezini su novomilenijski sinonimi. *Pročišćava* li i *takva* tragedija, u tradicionalnom značenju aristotelovske katarze? Ona definitivno potvrđuje da emigranti, zombiji, androidi i druga stvorenja virtualnih adresa nisu lišena ljudskih osjećaja. ☒

Prostor eventualne kritike na neočekivani se način otvara kroz neurotske simptome repetitije i reciklaže: izgleda da ovdje djeluje trauma apatije, ispod čije se nadgrobne ploče još uvijek komešaju žive povrede

nastavaka jednog te istog stanja. I jedne te iste nesreće (meni je možda najzanimljiviji aspekt drame njezin emocionalni teret – potraga za roditeljima i partnerima koji bi obnovili ili uistinu promijenili krajolik površinske okrutnosti i agresivnosti likova). Posljednji prizor komada, ironično naslovljen *Happy End*, nakon niza "tužnih krajeva" (ubojstava, svađa, izdaja itd.) također se ruga dramaturgiji sapunica, u kojoj zanemarena djevojčica konačno otkriva kako je "u stvari" inkarnacija britanske Lady Diane, homoseksualac sretno "posvaja" maloljetnog ljubavnika, imigranti dobivaju dugo željeni poziv da se pridruže svadbenoj svečanosti etničkih insajdera: supermarket žudnje po jeftinim cijenama naizgled "ostvaruje" svačije fantazije. Jedini je problemčić što kupci iluzija (na sceni i unutar gledališta) ipak osjećaju i sve neugodniju plimu tjeskobe. Svejedno uključuje li rasplet sapunice scenu kolektivnog masakra ili kolektivnog kiča (razlika među njima neobično je tanka...), ponuđena rješenja nemaju veze s *raspletom* u smislu unutarnjeg sazrijevanja ili samosagledavanja: mučno laganje se nastavlja i nastavlja i nastavlja, a nesreća protagonista kao da upravo *kulminira* takozvanim "sretnim završetkom". Srbljanovićeva dramaturški pazi da likove filmski "zamrzne" (didaskalijama sugerira zaustavljanje scenske slike) u točkama osvjedočene kičizacije, odnosno upadanja u klišeje špijunskih, ljubavnih, kriminalističkih ili pornografskih žanrova. Nevolja je, međutim, što žanrovskih hibrida kiča već ima toliko puno da likovi iz njih nemaju kamo umaknuti. To ipak ne znači da

Centar za mirovne studije

cms@zamir.net ; www.cms.hr

najavljuje upise u šestu godinu obrazovnog programa Mirovnih studija u Zagrebu 2002/2003.

PRIJAVE I UPISI:

Od 1. do 10. 10. 2002. od 9 do 17 sati,
Centar za mirovne studije, Zagreb, Medulićeva 17/II,
tel: 48 48 720, 48 49 123

Pozivamo sve zainteresirane osobe starije od 18 godina, bez obzira na formalno obrazovanje, spol, nacionalnu ili vjersku pripadnost i sve ostale identitete.

Centar za mirovne studije promiče nenasilje i društvenu promjenu, povezujući obrazovanje, istraživanje i aktivizam.

Težište na autentičnosti

Kao stare glazbe?

– Pitanje do kuda seže stara glazba je vrlo problematično.

onih četrnaest dana središnjih koncerata. Ali, naš festival traje dva mjeseca. Naravno, središnji su koncerti srž festivala, ali i svi

no 14% ukupne vrijednosti Festivala. To su niski postoci. Istina je, međutim, da je ministarstvo kulture ove godine dalo puno više novca nego prošle godine i da možemo očekivati da će se taj trend nastaviti. Naravno, radi se o čistoj spekulaciji, jer ne postoji nikakva garancija da ćemo sljedeće godine išta dobiti. Istina, ministarstvo kulture trenutačno radi na tome da uvede višegodišnje financiranje i to će s novim zakonom biti lakše, ali zasad je još ovako kako je. Svake se godine kandidiramo i dobijemo što nam daju. U međuvremenu, možete ići vračari vidjeti hoćete li nešto dobiti ili ne.

Pokroviteljstvo premijera ne pomaže?– To što je predsjednik Vlade Janez Drnovšek ove godine već peti put za redom bio njegov počasni pokrovitelj, znači da je Festival toliko više ugledan. U tom smislu pomaže. Nije nešto što bi direktno donijelo novac, međutim, posredno ga donosi, budući da nijedan sponzor neće ulagati u nešto što je riskantno, nego u nešto u čemu vidi svoj interes. Sponzor neće ulagati ni zbog nacionalnog interesa. Sponzorima je potreban *imidž* – potrebno im je da pokažu da su s kulturom, da pokažu da utječu na javno mnijenje.**Dakle, najveći dio troškova pokrivaju sponzorstva?**

– Da.

U gotovini ili u naturi?

– Oko 60% u gotovini i oko 40% u naturi.

Meki oblici potpore**Festival ima i državu partnericu. Što to zapravo znači? Što takvo partnerstvo donosi?**– S partnerstvom smo započeli prije dvije godine. Najprije je to bio eksperiment. Međutim, dobro je uspio, pa smo onda s time i nastavili. To je zapravo *kozmetika*, koja, međutim, govori o međunarodnoj poziciji Festivala.

Naime, nakon raspada bivše države, kad su se granice oblikovale kao što su se oblikovale, pozvali ste nekog glazbenika iz Zagreba i već ste imali međunarodni festival. Takvih međunarodnih festivala po Sloveniji ima jako puno. A mi smo ove godine imali glazbenike iz trinaest različitih država, između ostalog i s Kube, što je i u europskim razmjerima vrlo egzotična delicata. Ovdje pokušavamo obuhvatiti veći prostor – a ne samo susjedne države ili Srednju Europu, nego cijelu Europu. Britanski, nizozemski i češki glazbenici svake su godine naši gosti.

Sada, kada je Renault ušao u projekt, i to ćemo uključiti u program. To znači da će svake godine ovdje biti jedan francuski koncert, da će svake godine na Festivalu biti prisutni francuski glazbenici, a vrlo intenzivno razmišljamo i o Francuskoj kao zemlji partnerici 2004. godine. To je, na kraju krajeva, i čast koja se iskazuje sponzorstvima iz određenih zemalja. Tako je pretprošle godine zemlja partnerica bila je Velika Britanija, prošle godine Nizozemska, ove godine Češka. Iduće godine bit će to Europska unija, premda Unija nije država, tako da ćemo još morati domisliti terminologiju. No, već i to da je Unija partnerica znači da putem diplomatskih veza ulazimo na europsko tržište. Sve su to, međutim, vrlo meki oblici potpore. Nijedan nije izravan i nijedan nema izravne učinke. To je slično kao kod velikog *jumbo jeta*. Malo krilce na avionu neće ništa bitno promijeniti u njegovu letu, jednostavno stoga što ima takvu masu. Ali, ako su sva krilca na *jumbo jetu* uskladeni, onda on, naravno, dobiva na određenom kursu. Dakle, sve su te stvari – Drnovšekovo sponzorstvo, zemlja partnerica, povezivanje s ministarstvom kulture i tako dalje – dijelovi poslovne strategije. ☒**Klemen Ramovš, utemeljitelj i ravnatelj Festivala Brežice****Vremenska i regionalna raznolikost**

Ako postoji mogućnost da se Debussy izvede na neki autentičan način, zašto to ne bismo shvatili kao staru glazbu?

Nataša Maričić

Gledajući ovogodišnji program središnjih koncerata Festivala Brežice uočavam, s jedne strane, težnju k vrhunskim izvedbama i sklonost prema raritetima, dakle djelima koja se ne mogu čuti u uobičajenim koncertnim programima, što se prije svega odnosi na predrenesansnu, renesansnu i ranobaroknu glazbu. S druge strane, zabvačen je golem vremenski raspon od notrdamske škole do Boccherinija, što, čini mi se, pomalo raspršuje ovaj prvi koncept. Kakav je zapravo pravi koncept Festivala? Gdje mu je težište?

– Otvorili ste čitavu paletu pitanja. Što se izvođača tiče, poslovna je politika takva da pozivamo samo iznimno dobre glazbenike. Dakle, one koji su prekaljeni na svjetskoj sceni, koji kod nas možda i nisu najpoznatiji, ali su u svojoj užoj specijalizaciji najbolji.

Što se programa tiče, tu postoji nekoliko aspekata. Jedan se odnosi na povezanost programa i izvođača. Nastojimo da budu zastupljeni najrazličitiji ansambli, te da je zastupljena instrumentalna, vokalno-instrumentalna i čisto vokalna glazba. Isto tako, i program mora biti raznolik – i vremenski i regionalno. Dakle, da nije pokriveno samo jedno područje, primjerice mediteransko ili sjevernoeuropsko, nego da je obuhvaćen cjelokupni europski glazbeni prostor. Ove smo godine s *kubanskim* koncertom otišli i šire, u latinoameričku glazbu, dakle autentičnu glazbu koja je tamo nastala u 17. i 18. stoljeću.

Isto se odnosi i na vremenski ambitus. Krećemo od tamo gdje je glazba još prihvatljiva za naš ukus – gregorijanski koral, primjerice, recepciji vrlo osjetljiv i treba ga pažljivo dozirati – dakle, od *ars nove* do gotovo glazbe našeg doba.

Klemen Ramovš najugledniji je i najuspješniji promicatelj rane glazbe u Sloveniji. Studirao je muzikologiju na Filozofskom fakultetu u Ljubljani i blok-flautu na Visokoj školi za glazbu i scensku umjetnost u Grazu. Djeluje kao koncertni umjetnik, pedagog i glazbeni organizator. Utemeljitelj je i voditelj Ramovš Consorta, s kojim je ostvario niz koncerata u Sloveniji i inozemstvu. Glazbenom organizacijom bavi se od 1982. godine, kada je osnovao najprije tečajeva, a ubrzo i Festival za ranu glazbu u Radovljici, kojemu je do 1996. godine bio umjetnički i organizacijski voditelj. Od 1997. godine ravnatelj je Festivala Brežice, čiji je također utemeljitelj. ☒

Ako uzmemo osnovnu formulu da je stara glazba glazba određenih razdoblja izvođena na izvornim instrumentima i s izvornom izvodilačkom praksom, onda je i sva suvremena glazba stara glazba, što je, naravno, besmisleno. Ali granicu je teško povući. Mi smo došli do Boccherinija, Mozarta i Beethovena, i mislim da ćemo idućih godina doći čak i do 20. stoljeća. Čini mi se da, s obzirom na mjesto koje si je Festival Brežice izborio, ne trebamo samo rezimirati ono što je Europa postigla nego i mi možemo sudjelovati pri oblikovanju svjetske scene, bez neugode ili kompleksa manje vrijednosti. U tom smislu, ako postoji mogućnost da se Debussy izvede na neki autentičan način, zašto to ne bismo shvatili kao staru glazbu?

Sam izraz će se morati promijeniti, jer naziv stara glazba ili rana glazba nije odgovarajući. Ali, u biti je stara glazba, odnosno ono što ja osobno pod tim podrazumijevam, samo klasična glazba izvođena na pravilan način. Jer, ne znam koliko bi današnjih skladatelja pristalo na to da ih nakon tristo godina izvode na nekim drugim instrumentima. Sasvim malom postotku bi to bili svejedno, ali sumnjam da tu pripadaju i oni dobri. Skladatelji imaju vrlo jasnu predodžbu što žele.

Dakle, da se vratim odgovoru na vaše prethodno pitanje: težište je na autentičnosti, na principu da se upotrijebe instrumenti koji su postojali u skladateljevo vrijeme i tome odgovarajući izvodilački pristup. Još nedavno se autentičnost odnosila na udaljenija povijesna razdoblja, a sada se širi i na bliža. Zbog toga sve više naglašavam da je Festival Brežice festival klasične glazbe.

Povijesne lokacije**Majstorski i ljubiteljski tečajevi također proizlaze iz takvih razmišljanja?**– U konceptu programa postupno su se oblikovali različiti sklopovi. Prve su godine bili samo središnji koncerti. Zatim je sljedeće godine krenuo studentski festival. Godine 1999. uključili smo tečajeva, i odjednom su tu bile stvari koje idu zajedno, ali su različite. I onda se pojavio problem kako sve to nazvati. Jer, kad se kaže *festival*, svi misle na**Pokušavamo obuhvatiti veći prostor – a ne samo susjedne države ili Srednju Europu, nego cijelu Europu**

– Trenutačno ne, ali, ako nam uspije svu tu masu zadržati – a s obzirom na razgovore u ministarstvu kulture izgleda da će to biti moguće – svako novo širenje će biti lakše. U Sloveniji postoji još niz predivnih lokacija koje bih rado uključio.

Sponzorski interes**S obzirom na to da je riječ o festivalu inozemnih glazbenika, ansambala i predavača, pretpostavljam da su i troškovi vrlo visoki. Gdje nalazite sredstva za financiranje projekata i u koliko mjeri u tome participira država?**

– Država je ove godine osigurala 20 milijuna tolara. To je 23% sve gotovine koja dolazi, odnos-

BEDETEKA**Nepretenciozan rock****By The Way je najcjelovitije i najbolje ostvarenje Red Hot Chili Peppera, unatoč prilično smirenom, i samim time ponešto drukčijem ugođaju od onog na kakav smo kod njih navikli**Red Hot Chili Peppers, *By The Way*. Warner Brothers/Dancing Bear.**Krešimir Čulić**– smi studijski album Red Hot Chili Peppers *By The Way* glavni je favorit za najbolji strani album ove godine. Sa šesnaest pjesama (da je vinil živ, bio bi to ponovno dvostruki album, kao i njihovo drugo remek-djelo – *Blood Sugar Sex Magick*) i gotovo sedamdeset minuta trajanja on ne samo da je kreativan nego i kvantitativan vrhunac ovog sjajnog benda. I gle “slučaja”, baš kao i spomenuti *Blood**Sugar Sex Magick* i *By The Way* producirao je Rick Rubin, jedan od zasigurno najboljih rock producenata današnjice. On očito senzibilitet RHCP izvanredno osjeća, pa im, uz

naglašenu čvrstoću zvuka (posebice se to odnosi na fantastičan Flein bas) daje i prozračnost i čistoću, brižno izvlačeći iz vokala Anthonyja Kiedisa, odnosno gitare Johana Frusciantea ono najbolje.

Posao mu je zacijelo olakšao sam bend s hropom sjajnih pjesama koje je samo trebalo pažljivo i primjereno upakirati. RHCP su posljednjih desetak godina jedan od najvećih rock benda na svijetu, no, unatoč iznimnoj komercijalnosti (njihov je prethodni studijski album *Californication*, primjerice, prodan u fantastičnih 12 milijuna primjeraka širom svijeta) zadržali su neobično visoku razinu kreativnosti i originalnosti. *By The Way* je njihovo najcjelovitije i najboljeostvarenje, unatoč prilično smirenom, i samim time ponešto drukčijem ugođaju od onog na kakav smo kod njih navikli. Malo je pjesama koje podsjećaju na njihove najpoznatije, rasne rock uratke poput *Give It Away*, *Get On Top*, *Higher Ground* ili *They're Red Hot*, album je znatno smireniji, i njime dominiraju upravo takve pjesme.Album počinje tipičnim Peppers hard core funkijem, naslovnom pjesmom *By The Way*, sjajnog refrena. U *Universally Speaking* kao da namjerno usporavaju, Kiedis pjeva gotovo zaljubljeno i nježno, pa, da Fruscianteva gitara ne zvuči tako psihodelično, teško bi se bilo oteti dojmu da se negdje u pozadini ne čuju odjeci i utjecaj Beatlesa. U *This Is The Place* Flea demonstrira što znači vrhunsko i originalno sviranje bas gitare. The Zephyr Song vjerojatno je najosjećajnije i najljepša pjesma ikad izašla iz RHCP radionice, predivnog refrena, riječi i melodije uz sjajno Kiedisevo pjevanje. Iste karakteristike krasi *Dosed*, *Don't Forget Me, I Could Die For You* i *Warm Tape*.Iako pod kraj album ponešto pada, pa se čini da pjesme *Midnight*, *Cabron* i *Tear* nije bilo nužno uvrstiti na album, fantastične i žestoke *Minor Thing*, *Throw Your Television* i *On Mercury* pokazuju o kakvu je rasnom bendu i albumu riječ. RHCP će uskoro obilježiti dvadeset godina djelovanja. Nadamo se da će još barem toliko djelovati i da će njihov novi album *By The Way* pomoći mladim bendovima da shvate koliko je rock jednostavan, nepretenciozan i lijep ako se izvodi i stvara srcem, a ne pod pritiskom marketinško-diskografskih obrazaca i s unaprijed zacrtanim prodajnim rezultatima. ☒

glazba

koncertu u cjelini može pridati isti prefiks, pitanje je individualne prirode, no zagrebački sezonski pretplatnici i nepretplatnici pokazali su neposredno oduševljenje

rebne, jer je naša svijest pri slušanju koncentrirana na čistu formu, pri čemu ključnu ulogu igra, dakako, pitanje izvedbe ili, bolje reći, stilske izvedbe. Što nam je u tom smislu donijela Kovačevljeva interpretativna estetika? Usudila bih se reći, "školskog" Mozarta. Slušajući zatvorenih očiju moglo se slikovno predočiti formalne strukture – od najjasnijih pravilnih dijelova stavaka, pa do Mozartovih individualizacija. Nakon svih vrsti *historijskih* izvedbi, na koje smo zbog njihove popularnosti već navikli svoje uši, Kovačevljeva je izvedba bila svojevrsno vraćanje na prve susrete s Mozartovom glazbom. Kao što se iza toliko puta naglašavane Mozartove jednostavnosti i lakoće izraza krije dublja promišljenost, tako zasigurno Kovačevljeva estetika odaje njegova filozofska razmatranja te glazbe. Način na koji je Filharmonija izvela simfoniju je čistoća i transparentnost planova, uz umjerenost u dinamičkim, a sve bez priklanjanja dramatičnim vrhuncima kao u romantičkim verzijama Mozarta. Zaključak: interpretativno predvidivo, a izvedbeno nadasve kvalitetno.

stavaka. Ne može se govoriti o programnosti, nego o nizanju glazbenih slika s pjesničkom natuknicom.

Planeti započinju odrješito; snažnom ritmičkom figurom s istaknutim puhačima, koja se dalje ostinatno provlači, s određenim brutalnim prizvukom. Sve to, naime, uvelike podsjeća na početni ritmički motiv Stravinskijeva *Posvećenja proljeća*, o čemu bi se dalje moglo raspravljati s obzirom na dataciju obiju skladbi (*Planeti* su skladani od 1914. do 1916., a prazvedba *Posvećenja* u Parizu odigrala se 1913.). Sigurno je da su imena poput Stravinskog i ostalih skladatelja toga doba utjecala na Holstov glazbeni jezik, ali to iz *Planeta* i ne možemo pobliže očitati, jer oni nam uistinu ne donose ništa novoga. Holsta ni u kom slučaju ne možemo nazvati avangardistom – njegov je izraz i za vrijeme nastanka ovoga djela umjeren (slobodno tretiranje disonance nije potrebno naglašavati, imajući na umu ostala paralelna i ranija zbivanja u povijesti glazbe). Od ostalih stavaka iskače posljednji sa svojim atmosferskim i pomalo nedefiniranim karakterom (naziv stavka je *Neptun, mistik*). Pred sam kraj Holst uvodi ženski zbor, ali ga tretira instrumentalno. Zborsko tkivo neprimjetno izranja iz orkestralnog i ostaje na kraju do potpunog *fade outa*. Naravno, ostaje pitanje koliko je ženski dio zbora *Ivan Goran Kovačić* uspio u ostvarenju Holstove zamisli o prepletanju instrumentalnih s vokalnih bojama. Ponešto nečiste intonacije razabirale su se unatoč jasnim disonantnim pomacima, ali to nije uspjelo umanjiti uspjeh večeri što se izvodilačkog djela tiče. Kovačev je i Holsta priveo kraju jednako kvalitetno kao i Mozarta, podsjetivši još jednom da uspjeh orkestra uistinu najviše ovisi o dirigentu. ■

Simboličke asocijacije

Nakon *planeta* starog više od tri stoljeća, uslijedili su oni nešto mlađi. Engleski skladatelj Gustav Theodor Holst djelovao je početkom dvadesetog stoljeća, no njegov je zvuk podsjetio na onaj hollywoodskih skladatelja za američke blockbustere. *Ratovi zvijezda* s početka stoljeća ili, u ovom slučaju, bolje reći ratovi planeta, s obzirom na to da se suita sastoji od ukupno sedam stavaka s imenima nebeskih tijela. Skladatelj je time očito sugerirao vlastite simboličke asocijacije i u glazbi ih pratio deskriptivno, čineći se ponegdje i pomalo naivno doslovnim s obzirom na naslove

gurna i interpretacijski savršena izvedba bude ipak uspješna i dopadljiva.

Uzvišeni osjećaji

Spomenimo prvo najbolje – kontratenor Charles Humphries izvrsno je tumačio lik Pompeja Velikog: s pravom dozom odsutnosti i nonšalancije rimskog vladara, pogođenim i gotovo prirođenim uzvišenim osjećajima kakve su barokni skladatelji i davali svojim kazališnim karakterima, Humphries je bio nesumnjivo najjači nositelj cijele predstave. Odličan je bio par *buffo* likova, ludakinja Atrea i Delfo, Pompejev sluga – tenor Robert Burt i kontratenor Dean Kustra, koji su svojom odličnom glumom i pjevom osvježili i oživjeli tijek cijele predstave. Likove Julije, Cezarove kćeri i Servilija, Pompejeva pobočnika, tumačile su odlične Philippa Hyde i Buddug Verona James. Mitridata i Isikrateju, kraljevski par u zatočeništvu, tumačili su jednako odlični Joseph Cornwall i Valentina Fijačko. Ulogu Seksta, Pompejeva sina, odličnom glumom i prekrasnim glasom donijela je Michelle Harris, dok je ulogu Farnaka, Mitridatova i Isikratejina sina tumačila Jin-Hee Choi. U ulogama Klaudija, Cezarova sina, Krasa, rimskog generala, te Cezara, rimskog vojskovođe i vladara, bili su solidni Tvrtko Stipičić, Ivo Gamulin i Neven Valent. Ulogu Harpalije tumačila je vrlo dobra Dubravka Šeparović Mušović, a uloge Genija, Amora te četiri princa, donijeli su Lana Kos, Helena Lucić, Graziella Bracuti, Stjepan Franetović i Alen Ruško. Uz njih tu je bila odlična *continuo* pratnja: Helen Rogers (čembalo), Jennifer Jense (violončelo) i Elizabeth Pallet (teorba), te Zagrebački solisti, na čelu s koncertnim majstorom Karlom Slobodanom Fiom, koji su jako dobro ostvarili davne orkestralne zamisli Francesca Cavallija.

Osim glazbeno, predstava je i glumački uspjela, zahvaljujući režiji Toma Hawkesa, kostimima Daphne Stevens-Pastucci. Jedino što je doista ostalo nedorečeno i nedovršeno je scenografija Dinke Jeričević. Da je i ta komponenta bila zadovoljena, prisustvovali bismo, pod majstorskim vodstvom Paula Esswooda, pravog baroknog kazališnog zabavi. ■

Predvidivo, ali kvalitetno

Zagrebački sezonski pretplatnici i nepretplatnici pokazali su neposredno oduševljenje izvedbom kojom je Filharmonija dala nade za jednu obećavajuću sezonu

Koncert Zagrebačke filharmonije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 20. rujna 2002.

Ivana Kostešić

Nakon ljetne pauze postava Zagrebačke filharmonije vratila se u svoje redove, a tako i njena publika. Orkestar je prvi put u sezoni 2002/2003. zazvučao pod palicom gosta dirigenta, maestra Juliana Kovačeva, glazbenog ravnatelja Sofijske opere i festivalskog orkestra. Ovaj učenik, između ostalih, i Herberta von Karajana predstavio je prilično brojnoj zagrebačkoj publici repertoar s prefiksom *kozmički*. Riječ je, naime, o Mozartovoj posljednjoj simfoniji u C-duru s popularnim podnaslovom *Jupiter simfonija*, nakon koje je uslijedila Holstova suita za orkestar i ženski zbor s programskim naslovom *Planeti*. Koliko se

Kovačevljeva je izvedba bila svojevrsno vraćanje na prve susrete s Mozartovom glazbom

izvedbom kojom je Filharmonija dala nade za jednu obećavajuću sezonu.

Čista forma

Jupiter je u Mozartovu slučaju najmanje bitna pojedinost za koju se ni danas točno ne znaju okolnosti, pa ni razlog njena pripisivanja ovom djelu. Sve aluzije su nepot-

nim kazalištima. Ali, i bez scenskih efekata mogli smo, u istina kraćenoj verziji originala, osjetiti kako je na sceni funkcionirala

interpretacija barokne glazbe slijedi ideju o povijesno obaviještenoj izvedbi već uhdanom stazom.

Ipak, upravo iz ovog neobičnog nesklada, što je možda i preteška riječ, jer je u konačnici opera vrlo pristojno uspjela, zahvaljujući svim interpretima, izronilo je kao zanimljivo nešto vrlo obično, a to je

glazba

Izranjanje emocije

Kontratenor i dirigent Paul Esswood odlučio je pokušati svojim načinom vjerne interpretacije barokne glazbe zaraziti i one koji su dosad u tome imali mala ili nikakva iskustva

Francesco Cavalli / Denis Stevens, *Pompeo Magno, Varaždin*, Hrvatsko narodno kazalište, 20. rujna 2002.

Zrinka Matic

Velikim svjetskim glazbenim događajem započele su 32. varaždinske barokne večeri. Barokni grad s dugom festivalskom tradicijom imao je ove godine zaista rijetku prigodu i čast da se baš u njemu dogodi suvremena prazvedba jedne barokne opere. Davne 1666. godine jedan od najvećih onodobnih opernih skladatelja, Francesco Cavalli, skladao je operu *Pompeo Magno*. Izvedena je prvi put u venecijanskom Teatro San Salvatore, a prva publika odmah je oduševljeno prihvatila Cavallijevo remek-djelo, privučena ne samo glazbom nego i libretom (napisao ga je pjesnik Niccolò Minato), koji govori o rimskom generalu Velikom Pompeju, i naravno, ekstravagantnim scenskim efektima, koji su bili neizostavni dio kazališne zabave.

Neobični nesklad

Kako je izgledala ta zabava možda nismo imali prilike u potpunosti doživjeti u Varaždinu – dosta skromna scenska produkcija lišila nas je one najzabavnije komponente koja je stvarala urnebes u barok-

rala rana *opera seria*, dinamiku glazbenog protoka s neizmijenjenim redosljedima arija i recitativa, koji prate kompliciranu radnju s mnoštvom likova u bezbroj međusobno povezanih situacija.

Varaždinskom prvom suvremenom izvedbom ravnao je jedan od najzaslužnijih za nastajanje i bavljenje povijesno obaviještenom izvedbom rane glazbe. Kontratenor i dirigent Paul Esswood odlučio je pokušati svojim načinom vjerne interpretacije barokne glazbe zaraziti i one koji su dosad u tome imali mala ili nikakva iskustva, pa su se pod njegovim ravnanjem uz engleske interprete rane glazbe, našli dijelom i hrvatski pjevači i instrumentalisti. Naši se pjevači, a posebno instrumentalisti, nisu pokazali nedorasli takvom zadatku, barem ako znamo da je predstava pripremljena u vrlo kratkom vremenu. Bili smo spremni na razliku u interpretaciji naših glazbenika i onih engleskih, čija in-

I bez scenskih efekata mogli smo osjetiti kako je na sceni funkcionirala rana opera seria

emocija. Emocija povezana s glazbenim stilom, dostojanstvena tuga ili suzdržana radost, primjerice, u Cavallijevoj glazbi, nešto je što je naravno najbolje uspjelo stilski izoštranim, i intuitivno sposobnim gostujućim interpretima u Varaždinu. Ali i ona druga emocija koja se stvara u komunikaciji umjetničkog entuzijazma, oduševljenje za glazbu i za glumu, bila je prisutna te večeri kod svih izvođača, a to je ono što je pridonijelo da ne do kraja si-

KRITIKA

Nova univerzalnost

Šarčević želi afirmirati svojevrsno nomadsko traganje za komunikativnom zajednicom i gerilskom ratovanje protiv apsolutnih istina, a suvremeni sustav ljudskih prava jedini je sistem vrijednosti koji bismo morali početi akceptirati kao univerzalan, kao svjetski ethos

Abdulah Šarčević, *Odvažnost slobode – Etika ljudskih prava*; Pravni centar, Fond Otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 2001.

Marijan Krivak

Abdulah Šarčević jedna je od rijetkih osobnosti na bliskim nam zemljopisnim prostorima koja filozofijski, akribijski, no istodobno i humanistički angažirano razmatra suvremena civilizacijska kretanja. Po struci filozof, no po dubokom ljudskom opredjeljenju humanist, Šarčević je izuzetno plodan autor, koji je u nekoliko posljednjih godina objavio broj naslova s kojim bi se mogla podičiti prosječna cijela spisateljska karijera ovdašnjih filozofa i teoretičara. Na spomenutim bliskim nam prostorima, s njime bi se mogli usporediti tek ljubljanski profesor filozofije Ivan Urbančić, te najcjenjeniji aktivni filozof u Hrvatskoj, Danilo Pejović. No, osim što Šarčevićeve knjige sve odreda imaju impozantan opseg, ono što ovoga autora posebice izdvaja od filozofa tradicionalnije provenijencije, jest njegov interes za suvremenost, za zbivanja *ovdje i sada*, za prepoznavanje onih posljedica u suvremenim političkim, teorijskim i općenito civilizacijskim kretanjima koja imaju trajnije značenje i smisao.

Diktatura spasitelja

Nosiva tema knjige, sadržana u podnaslovu, jest *Etika ljudskih prava*. Kolokvij što ga je list *Die Zeit* u suradnji s Asia-Europe- Foundation organizirao povodom pedesetgodišnjice Deklaracije o ljudskim pravima, bio je svojevrsni *schlagwort* za autorovo razvijanje problematike koja je, istodobno, koliko aktualna toliko i od trajnog značenja za svako promišljanje suvremenosti i položaja čovjeka u njoj. *Odvažnost slobode*, pak, onaj je imperativ što stoji u podlozi svakog samoosvješćivanja čovjeka na prijelomu milenija. Etička su pitanja doista ona o identitetu i slobodi. Stoga je i cijela rasprava knjige usredištena upravo oko ovih dvaju toposa.

Knjiga je podijeljena u dva dijela. Prvi, *U svjetlu uma*, u sebi sabire temate poput *drame slobode*, *tragičnog horizonta svijeta na kraju 20. stoljeća*, zatim *Moderne kao*

konflikta svih konflikata. U tom se vidokrugu ispituje i politika ljudskih prava, predlaže se teorija transkulturalnog uma, zalaže se

za transklasični pojam filozofije. Konačno, uvode se inovativne teorijske odrednice poput kritičkog sučeljavanja s *diktaturom spasitelja*, no i svojevrsni literarizirani pristup politici u okviru analize koja u diskurs dovodi pojam *političkog nadrealizma*.

Spašavanje ljudskosti

Drugi dio knjige, pod naslovom *Evropa – horizonti nade*, u središte raspravljanja postavlja koncepciju *identiteta*, te iz nje proizišle analize i kritička razmatranja. Šarčević ozbiljno dovodi u pitanje princip autonomije i identiteta, te u njima vidi izvor mnogovrsnih disproporcionalnosti između dobrih intencija sadržanih u proklamacijama i njihova čestog zlorabljenja u svrhu opravdavanja autoritarnog pristupa fenomenima suvremenog svijeta. Jednako tako, Šarčević provodi i vrlo posljednju kritiku pojma suvereniteta, kao još jednog toposa i općeg mjesta političke teorije koje u sebi inherentno sadrži mogućnost izokretanja u posve destruktivne, protu-umne i protu-humanizirajuće svrhe.

Kroz kritiku moderne, osudu pervertiranja politike u razne totalitarizme, kritiku vrlo apstraktnog pojma multikulturalnog društva, autor dolazi do zaključne točke u kojoj se zalaže za rehabilitaciju pojma moći suđenja. U ovome se momentu pronalazi mogućnost spašavanja ljudskosti u novim uvjetima sveopće globalizacije – na ekonomskom, političkom... svakovrsno medijalizirano, no prije svega na mentalnom planu. Autorova domovina, BiH, dugo je vremena, pa i tijekom gotovo cjelokupne svoje povijesti, bila uzornom zemljom multikulturaliteta, suživljenja različitih kulturnih, tradicijskih i životnih svjetova. Bila je ona, kako bi Šarčević rekao, *magna charta kosmičkog bratstva*. No, *banalitet zla i čisti nihilizam* sve je to razorio.

Ethos ljudskih prava

Ima li nade za ponovno uspostavljanje jedne humanije BiH, njena jedinstvenog životno-povijesnog toposa i njena mjesta u svjetskoj životnoj zajednici kao paradigmi transkulturalnog su-života? Odgovor koji proizlazi iz Šarčevićevih analiza, jest u afirmaciji svojevrsnog nomadskog traganja za komunikativnom zajednicom i gerilskog ratovanja protiv velikih ili apsolutnih, prije svega nacionalnih istina. No, početkom 21. stoljeća ni to nije jamac obnove neke, bilo globalne bilo lokalne humane zajednice, ako se ne reafirmira pojam ljudskih prava.

Suvremeni je sustav ljudskih prava – u tezi koju Šarčević izvodi iz stavova što ih zastupa Manfred Nowak – upravo onaj jedini sistem vrijednosti koji bismo morali početi akceptirati kao univerzalan, kao svjetski ethos. U tomu ne bismo nužno trebali polaziti od nacionalnih prava kao osnove, nego se čovjek-pojeđinac, u zajednici s drugim jedna-

kopravnim osobnostima, pokazuje nužnim titularom prava. Danas su, prema Šarčeviću, ljudska prava obrat *praktičnoj filozofiji*, kiničkom umu, onome koji se prije izražava u umjetnosti i religiji negoli u tehnici i tehnologiji. Doba u kojemu živimo autor prepoznaje kao okružje ciničke hladnoće prema masovnim ubojstvima, genocidu, *poslije naci-holocausta*, prije svega nad Židovima, u europskom susjedstvu, u Bosni i na Kosovu. U tu se svrhu Šarčević uvijek iznova obraća Peteru Sloterdijku i njemu pripadnoj dijagnostici ere u kojoj živimo, te njegovoj *Kritici ciničkoga uma*.

Nadrastanje cinizma

Kinizam životosvjetoavnog, odnosno životnotvorbenog potencijala (ne)obvezujućeg estetičkog pluralizma postmoderne,

Stvarna želja za poimanjem i razumijevanjem Drugog i Drukčijeg, ustvari ne postoji; retorika Zapada jest univerzalizam ili apsolutiziranje globalizacije, elektroničke subjektivnosti

nosti, kao i kod Wolfganga Welscha, onaj je put prevladavanja spomenutog hladnog, globalizacijskog cinizma civilizacije u kojoj živimo. Naš je svijet sačinjen od novog oblika totalitarizma – elektroničkog, medijskog totalitarizma, koji fascinira u toj mjeri da nitko ne osjeća gubitak svojega sopstva ili identiteta. Tomu se svakako treba suprotstaviti. Ali ne na način novoga totaliziranja, nego estetičkom i etičkom sviješću o važnosti ljudskih prava za normalno funkcioniranje čovjeka u novonastalim društveno-povijesnim okolnostima.

Na praktičnu i teorijsku scenu treba stupiti promjena perspektive u sagledavanju zbilje: »... nije ispravnost, nego estetička originalnost; nije racionalna mogućnost ostvarivanja, nego hermetička iritacija umjetnosti; nije načelna mogućnost razumijevanja ili razumljivosti nego nerazumljivost... nadrastanje dosada bilog...« – sve to postaje kriterijem duhovnog ili intelektualnog stupnjevanja ili rangiranja. U tomu Šarčević vidi nezaobilazne konzekvencije svijeta nakon *Moderne*, odnosno *postmoderne prilike* nadrastanja već iscrpljenog projekta *Moderne*.

Protiv Novog Rima

Nasuprot globalističkoj, multikulturalističkoj Rimskoj Imperiji, priziva se gesta svetog Pavla, njegov *kršćanski univerzalizam*. U tome je Šarčević, gotovo izriječkom, blizak Slavouju Žižeku i njegovu zalaganju za reafirmaciju vrijednosti izvornog kršćanstva prema poganskom Carstvu

Rima. Za univerzalizam koji proizlazi iz republikanizma, nasuprot globalnom imperijalizmu, odnosno *Imperije* (koju tako uvjerljivo analiziraju Negri i Hardt u istoimenoj knjizi). SAD, kao jedina globalna svjetska sila preuzima ulogu što ju je nekad imao Rimski imperij. »Nije li stoga naša zadaća danas upravo homologna kršćanstvu: kako potkopati globalno carstvo kapitala, ali ne zastupanjem partikularnih identiteta, nego zastupanjem nove univerzalnosti.«

Kritika ideologije pokazuje se nedovoljnom sama po sebi; kritika moderne u svakome se slučaju ne smije ostvarivati na način moderne, kao antimoderne... postmoderna; ne smije se supstancijalizirati kao u europskoj dijalektici, najbolje opisanoj Hegelovom *Fenomenologijom duha*. (Inače Šarčeviću ne posve udaljene, američke *cultural studies*, trebale bi se riješiti svojega ideološkičkog balasta, kako bi mogle pridonijeti pre-strukturiranju modernog nasljeđa u postmoderni pluralizam). U uspostavljanju dijaloga s kulturama i religijama, vidi se konačni cilj *etike ljudskih prava*, odnosno njena sagledavanja u *svjetlu uma*.

Prirodno svjetlo katastrofe

Drugi dio knjige započinje citatom iz Sloterdijka: *U svjetlu uma svijetli i prirodno svjetlo katastrofe do koje dolazi zbog nas*. Upravo je katastrofa ono što obilježava svijet u kojemu živimo. Katastrofa okoliša, kako onog prirodnog tako, i još mnogo više, katastrofa zagađenja mentalnog okoliša. Katastrofa razuma, uma, duha... no i prirode, što se čini fatalnim.

Globalizacijska civilizacija svoje osnovne postulate nalazi i u deklarativnom zalaganju za tzv. *multikulturalizam*. Za navodno razumijevanje drugih kultura, naroda, tradicija, običaja... No u pozadini tako deklariranog multikulturalizma ne stoji ništa osim želje za pukim proširivanjem globalnog tržišta na područja gdje ono još nije dospjelo. Za potpunim globaliziranjem = amerikaniziranjem! Za *brain washingom* jednog i jedinog modela kulture. Onog američkog modela *Imperija* globalnog kapitala kojemu je izglednija alternativa globalna ekološka i svaka druga, civilizacijska katastrofa od (ne daj bože!) promjene političkog ustroja.

Prema Šarčeviću, ideja multikulturalizma predaje se jednoj novoj iluziji da bi se moglo stvarati svojevrsno nerepresivno,

neprirodno jedinstvo društva lišenog *kulturnog jedinstva i obveznosti*. Statički pojam multikulturalizma pervertira pravo na istinu i bit kulture, jer, prema Kozłowskiom, pluralizam kultura jest – samo to i ništa drugo! – samostiliziranje biti jedne jedine kulture i njena jedinstva. Izlazak iz sebe u multikulturalizmu, za kulturu je projekt njene autostilizacije i egzotične samo-parodije. Stvarna želja za poimanjem i razumijevanjem Drugog i Drukčijeg zapravo ne postoji. Možda jedino u formi *Caritas*. Potiskuje se frustracija nesudjelovanja Drugih u diobi *globalnog kolača*; retorika Zapada jest *univerzalizam ili apsolutiziranje globalizacije, elektroničke subjektivnosti*. Tu mjesta za stvarni pluralitet kultura doista nema i, prema ontološkim pretpostavkama, ne može biti!

Opasno depolitiziranje društva

Odnos Šarčevića prema tzv. *post-modernoj politici* dvoznačne je prirode. Kada govori o Povelji o ljudskim pravima (1948.), postulira on svojevrsni idealizirani pojam *postmoderne politike* kao *re-instaliranja samovladavine slobodnih i jednakih, mira i slobode, sigurnosti i solidarnosti*. No, jednako tako, Šarčević, kroz kritiku identiteta, suvereniteta i autonomnosti, iskazuje i svijest o samopostuliranosti ovih načela u okviru postmoderne. *Oskudica u moći kritike društva ili logocentrizma*, onaj je nezanemarivi signal u kojemu završava svaka tzv. *post-moderna politika*. No ova slika politike, koja se može nazvati i post-modernom, tek je privid proklamacija koje u sebi nose dublje sjeme pogubnosti po pojam *političkog* kao takovog. Model američkih *cultural studies*, koji Šarčeviću i nije toliko stran, osnova je post-modernog zabačivanja politike. Deklarirana politika izdvajanja partikulariteta, tzv. *identity politics* zapravo je odvratan pažnje tzv. *javnosti* od stvarnih društvenih problema globaliziranog društva kakvo je, primjerice, SAD.

Postmoderna politika identiteta partikularnih (etničkih, seksualnih, itd.) životnih stilova, prema Žižeku, odlično se uklapa u depolitizirani pojam društva. Bavljenje posebnim problemima posebnih društvenih skupina ulazi u predmet pregovaranja čiji je okvir razrješenja u *racionalnom* globalnom poretku koji svakoj partikularnoj komponenti dodjeljuje njezino odgovarajuće mjesto u nepromjenjivom sustavu. To je, efektivno, konac politike u pravom smislu te riječi. Politika je, u tim i takvim

dio svoj tekst (već emitiran na Trećem programu Hrvatskog radija), već su bila angažirana dva recenzenta. Autoru je tada ponudeno da svoje stavove uobliči u drugoj žanrovskoj formi, eseju, kako bi se izbjegla situacija da o jednoj knjizi postoje tri kritike, što on nije prihvatio.

Uz to, podsjećam, svaki urednik/uredništvo ima pravo prema određenim stručnim, stilskim, estetskim, etičkim... kriterijima prosuđivati koji će tekst objaviti, a koji ne (pa i u slučaju kada je njegova odluka u suprotnosti s mišljenjem uprave, vlasnika ili suvlasnika novine). Prema tome, između *odbijanja* za objavljivanje i *cenzuriranja* prilično je velika razlika. □

Reagiranj

O razlici

Uz Otvoreno pismo Nikice Gilića, Zarez, broj 87

Katarina Luketić

Kritika Tomislava Brleka o knjizi Nataše Govedić *Varanje vremena* - u povodu čijeg neobjavlivanja u *Zarezu* se oglasio Nikica Gilić - nije bila naručena. Naime, prije nego je autor uredništvu ponu-

Oskudica u moći kritike društva ili logocentrizma, onaj je nezanemarivi signum u kojemu završava svaka tzv. post-moderna politika

postmodernim uvjetima, abolirala u korist ekonomijskog diskursa koji postaje apsolutan i totalizirajući. No i sam Šarčević to detektira, navodeći iz Sloterdijka još jedan prosvjetljujući uvid. Naime, ... um koji nas održava a da nas ne proširuje, već nije um; tu je demaskirana navodna racionalnost tzv. globalnog diskursa moći Kapitala.

Estetika kao politika

U zaključnim razmatranjima, uvelike oslonjenima na kritiku totalitarizma što ju provodi Hannah Arendt, Šarčević iznosi bliskost s tzv. gerilskim idejama. Filozofija, odnosno teorija, treba ustrajati u svojoj odluci da vodi guerilla protiv velikih istina, ideja revolucije ili radikalne promjene. Istodobno, premda ponešto drukčijih pozicija od izrijekom radikalnih (lijevih) stavova teoretičara poput Slavoj Žižeka ili, još bolje, Darka Suvina, i Šarčević se zalaže za afirmaciju političkog. Uvidajući opasnost da to političko uopće iščezne iz svijeta, on govori da je politika jedina sposobna zaštititi pluralitet: tradicija i kulturâ, religijâ i čudorednosti. Šarčević, konačno, pravu osnovu svoje teorijske pozicije nalazi u rehabilitaciji Kantom namrjetog pojma moći suđenja. Moć suđenja izvlači ono što je zajedničko estetičkom i političkom... putem kristaliziranja i samostiliziranja njegovih specifičnih odlika fenomena. Estetika jest jedna politička znanost!

Ovom sklonošću prema estetskom, odnosno umjetničkom, Šarčević se pokazuje zastupnikom blažeg, odnosno nomadskog razumijevanja istine – estetiziranja životnog svijeta, no bez zabacivanja i onog političkog: Mi smo oni koji prelazimo granice, nomadi koji putuju, prolaze diskurs žanrova, dospijevaju do rubnih zona traganja za egzistencijalnom istinom, koji se usuđuju misliti, zaputiti se nepoznatim krajolicima mogućnosti svjetovanja. Šarčević je svojim ekskursom o etici ljudskih prava dobrano teorijski premašio dosege jedne normative etike, etike imperativa, ali i etike diskursa i komunikativnog uma, za koju se izrijekom zalaže.

Svojim razumijevanjem suvremenosti, tj. (post?)post-modernog pluraliteta horizonata mogućnosti otvorenih ubrzanim razvojem tehnoloških sredstava komuniciranja – Šarčević je, kao filozof, mnogo bliži detektiranju biti suvremenosti od puko digitalno uvjetovanih, tzv. teoretičara novih komunikacijskih tehnologija.

Odgovornost slobode još je filozofska stvar, svjedočeći se to ili ne hiper-modernim turbo-megabyte surferima i cybernautima teorije. Sjeća li se netko *poiesisa* i uma, Kanta i Aristotela, ili smo prepušteni još samo hipertekstualnoj svijesti nekoga tko sebe naziva Mark Amerika? ☐

KRITIKA

Povratak u fantastiku

Riječ je o izboru koji se dijelom temelji na prvoj Antologiji hrvatske fantastične proze i slikarstva Donata i Zidića iz 1975., a dijelom pak nastoji pokazati da se posljednjih deset godina, uz prevladavajuću stvarnosnu, piše i drukčija, fantastična proza

Prodavaonica tajni, Izbor iz hrvatske fantastične proze, priredila Jagna Pogačnik; Znanje, Zagreb, 2001.

Katarina Luketić

Nakon objavljivanja Uvoda u fantastičnu književnost Tzvetana Todorova 1970. godine, definiranje fantastičnoga postalo je jedno od dominantnih poprišta književne teorije. Poput fitilja Todorovljeva knjiga zapalila je rasprave o odnosu imaginarnoga i stvarnoga, miješanja razina zbiljskoga, supostojanju i odnošenju paralelnih svjetova unutar jednog fikcionalnog teksta. I dok za njega temelj iščitavanja/interpretiranja fantastičnoga leži u strukturi nekog teksta, odnosno perspektivi pripovjedača ili lika, a zatim sposobnosti/osjetljivosti recepijenta, kasnije teorije u većoj mjeri naglašavaju relativnost čitateljeva očekivanja, beskonačnost interpretiranja, nestalnost jezika i slično, razvijajući se većim dijelom u okrilju ili pod utjecajem postmodernog relativizma, psihanalize, metode dekonstrukcije, cyber teorije itd.

U kojem sam svijetu?

Naime, po Todorovu fantastika je “žanr u nastajanju i nestajanju”, ona je vrijeme kolebanja i neizvjesnosti u kojemu se čitatelj odlučuje za jedno od mogućih tumačenja; tj. u trenutku kad se u neki tekst uvodi drukčiji kod čitanja i remeti stabilnost dotada ispriopovjednoga za što autor još nije ponudio odgovarajuće rješenje, točnije u sruzu između poznatoga i neistraženoga pojavljuje se fantastično. Opredjeljujući se za neko od mogućih tumačenja, čitatelj izlazi iz fantastičnoga i ulazi u područje čudnoga ili čudsnoga. Nasuprot tome, prilično uskom i u interpretaciji mnogih djela zbnjujućem određenju, neki teoretičari smatraju da se fantastika može iščitati na razini cijeloga pripovjednog svijeta kao svjesno otklanjanje od načela, pomicanje perspektive pripovijedanja, oblik tekstualne/jezične subverzije. Posttodorovljevska kritika tako se najvećim dijelom bavila upravo pitanjem je li riječ o svojstvu nekih tekstova ili zasebnom žanru, razlikujući shodno tome i termine *fantastika* i *fantastično*. Eric Rabkin, primjerice, navodi da se

fantastično pojavljuje kad “temeljna pravila fabule natjeramo da se zaokrenu za 180 stupnjeva”, odnosno kada se “dijamet-

dološki i teorijski okvir za čitanje određenih djela. Jedna od posljedica toga jest i rašireno shvaćanje po kojemu su *Gospo-*

ralno proturjeći perspektivama nametnutim temeljnim pravilima pripovjednog svijeta”, a Kathryn Hume smatra da je za fantastiku nužan “suživot logički nejednakih fikcionalnih tekstova”. Za Briana McHalea “fantastika nije više isključivo vlasništvo tekstova koji su razaznatljivo fantastični u svojoj ontološkoj strukturi”, s obzirom na to da je “opći fantastični efekt *naboja* raspršen kroz cjelokupno postmoderno pisanje”.

Upravo će postmoderna literarna produkcija i postmoderni relativizam teoriju o fantastici staviti u kontekst rasprava o nepostojanju čvrstih parametara/uporišta/centara za određivanje zbiljskoga i fikcionalnoga, pa potom i razina stvarnosti u nekom pripovjedom tekstu, te nemogućnosti jezika/riječi da obuhvati, prenese *punoću* i *stalnost* značenja. Naime, relativizacija zbiljskoga (nastala u domino efektu nakon razaranja “autoriteta”, “velikih priča”, “znanja”, nakon “raspršenosti jastva” itd.) kao rezultat današnje *poljuljane* svijesti neizbježno dovodi i do raspada integriteta pripovjednoga, fikcionalnog svijeta. Jer, ako je razina iščitavanja realiteta varijabilna, i ako jezik nije u stanju izraziti bilo kakvu konstantu, da ne kažemo istinu, onda se neizbježno postavlja pitanje prema čemu ćemo mjeriti dozu fantastike, odnosno kako unutar jednog pripovjednog svijeta odrediti što je razina zbiljskoga, a što njen pomak. Je li tek riječ o postojanju paralelnih svjetova koji svaki za sebe imaju podjednako pravo nazivati se i stvarnima i fantastičnima?

Subverzija za početnike

Sve u svemu, teorija o fantastičnoj književnosti nakon Todorovljeve knjige nije postigla nikakav konsenzus u definiranju pojma i određivanju njegova opsega, načelima interpretacije i kritičkom praćenju skokova na razinama fikcionalnog realiteta. Nasuprot tome, paradoksalno, čini se kako ipak “svi” znamo/prepoznajemo o čemu je riječ kada se govori o fantastičnoj književnosti. Na tu samorazumljivost često igra i književna kritika smatrajući da svojim čitateljima ne mora pružiti neki meto-

dar prstenova, Harry Potter, Sto godina samoće... “prava fantastika”, jer se u njima otvaraju nepoznati svjetovi, pojavljuju vile, čarobnjaci i druga nadnaravna bića, rađaju djeca sa svinjskim repovima... (po Todorovu pak prva dva djela ne bi uopće spadala u fantastično, s obzirom na to da u njima nema *kolebanja* i da je čitatelju od početka jasno kako se popeo na drugu razinu stvarnosti), dok djela kao što su *Proces* ili *Školice* uglavnom bivaju čitana kao svojevrsni fikcionalni hibridi, autorski ekscesi u kojima je stvarnost zamućena, a logika događanja iskripljena prema nama nedokučivu ključu.

Na takvu samorazumljivost u određivanju fantastične književnosti, čini se, računa i priređivačica *Prodavaonice tajni*, najnovijeg *Izbora iz hrvatske fantastične proze*, Jagna Pogačnik. Riječ je o izboru koji se dijelom temelji na prvoj *Antologiji hrvatske fantastične proze i slikarstva* Branimira Donata i Igora Zidića (iz 1975.), a dijelom pak nastoji valorizirati noviju hrvatsku produkciju te pokazati da “fantastična književnost već stoljeće i pol živi svoj život” i da se posljednjih deset godina, uz prevladavajuću dokumentaristiku, autobiografski diskurs, sirovu *jednodimenzionalnu* stvarnost, *kratke rezove* svakodnevice..., piše i drukčija, fantastična proza. No, ako je Donatova i Zidićeva knjiga nastala prije eksplozije literature o fantastičnom, pa se shodno tome definiranje pojma u njoj svodi na neke *mekše* strukturalne i naratološke analize (kod Donata) ili pak pretresanje instrumentarija fantastike – brojanje vila, satira, demonâ, nadnaravnih prizora... – u hrvatskom slikarstvu (kod Zidića), ovaj je izbor trebao više uzeti u obzir ono što je u teoriji napisano nakon Todorova, a zatim i objasniti kojem se interpretacijskom načelu fantastične književnosti priređivačica priklanja. Odnosno, na kojoj teoriji ili *konglomeratu* teorija, na kakvim kritičarskim postavkama zasniva svoje viđenje fantastične književnosti a time i utvrđivanje i iščitavanje hrvatske fantastične proze. S obzirom na to da je svako metodološko i teorijsko dešifriranje izostalo – osim onoga koje nastanak knjige opravdava dvama razlozima, prvo da je navedenu antologiju iz 1975. u knjižnicama i knjižarama nemoguće naći, i drugo, da se utvrdi kako se fantastika razvijala posljednjih dvadeset i pet godina – moguće je tek prema odabiru pisaca i djela u knjizi nagađati s kakvim se kritičarskim parametrima mjeri fantastika/fantastično u hrvatskoj prozi.

Vrtom razgranatih staza

Djelomično se izbor autora u *Prodavaonici tajni* i *Antologiji hrvatske fantastične proze* preklapa, pa tako obje knjige kao prvi nalaz fantastičnoga uzimaju Jorgovanićevu *Ljubav na odru*. U nastavku, pak, za razliku od Donata, Jagna Pogačnik izostavlja

Krležu, Ivanu Brlić Mažuranić, Šopa, Cesarca..., dok pojedine autore predstavlja drugim djelima, kao, primjerice Tribusona zanimljivom, dužom pripovijetkom *Praška smrt*. Nadalje, *Prodavaonica* rehabilitira fantastične proizvode Dalibora Cvitana i Ive Brešana, a od očekivanih kasnijih autora uvrštava Irfana Horozovića kao jednog od borgesovaca, Veljka Barbierija kod kojega bi, čini mi se, umjesto odabranoga *Novčića Gordijana Pia* bolji izbor bio ulomak iz *Epitafa carskog gurmana*, Edu Budišu po čijoj je priči, tj. parafrazi Dine Buzzatija knjiga dobila ime, Željka Zoricu čiji je *Fantastični bestijarij* jedinstvena pojava u suvremenoj prozi, Vesnu Bigu, Senka Karuzu itd, a od najsuvremenijih Milanu Vuković Runjić i Tarika Kulenovića.

Po načinima iskazivanja fantastičnoga, motivima, gradnji teksta... uvrštena djela su vrlo raznorođna, pa se kod najstarijih autora primjećuje romantičarski naboj, grobljanski motivi, gotovo prerafaelitski postavljene scene i atmosfera gotičkih romana. Halucinacije, snovi, granična stanja svijesti te s time često vezana demonološka koncepcija, karakteristični su za kasnije autore, koji inače nerijetko pišu *čistu* realističnu prozu. Nadalje, ponegdje su razine stvarnosti toliko razaznatljive da je u tekstu moguće pronaći točno mjesto prelaska s jedne na drugu, kao kod Milane Vuković Runjić i ulazaka u razne slike njezine junakinje Nine iz Urbina potalijanskim galerijama. Ponegdje je pak *kolebanje čitatelja* latentno provučeno kroz cijelu pripovijetku, a perspektiva pripovjedača gotovo dijabolična, kao u izvrsnoj priči Antuna Šoljana *Brod u boci*. Ima tu i kafkijanskih, apsurdnih upada u fantastično na samom početku djela, kao kod Tarika Kulenovića čija priča *Mrtva ruka* započinje “Tihomiru je otpala ruka. Hodao je ulicom i osjetio da mu nešto klizi niz rukav...”

U *Prodavaonici* nisu uvršteni vrlo razgranata hrvatska znanstvena fantastika, tekstualni cyber eksperimenti te djela koja se približavaju žanru bajke (kao priče Ivane Brlić Mažuranić); odnosno proza, kako se navodi u predgovoru, “u kojoj funkcionira isključivo sekundarna stvarnost bez njezina dovođenja u vezu s primarnom”. Na tim tragovima, uz još poneka pojašnjenja i načelna definiranja u predgovoru, moguće je utabati stazu razgranate hrvatske fantastike kako je gradi ovaj izbor. Dobrim dijelom je ona nastala po nacrtu Tzvetvana Todorova i njegovu temeljnom određenju fantastike kao *vremena neizvjesnosti* u sukobljavanju dvaju razina fikcionalne stvarnosti što ima za posljedicu razaranja svake homogenizacije ispriopovjedanoga. Šteta je pak što priređivačica nije uzela u obzir više i post-Učiteljeve teorijske koncepte, odnosno što se nije, uz odabiranje autora i djela iz stoljetne fantastične produkcije, upustila i u avanturu interpretiranja pojedinačnih tekstova, čime bi ovakav izbor bio kompletniji i zanimljiviji. Šteta je i što poticaj izdavača da se ponovno sastavi i objavi izbor iz fantastične književnosti nije iskorišten za sustavniji i kompleksniji prikaz, pa i afirmaciju fantastične tekstualne subverzije, za popuštanje šavova stvarnosne, *sirove* proze posljednjeg desetljeća. ☐

KRITIKA

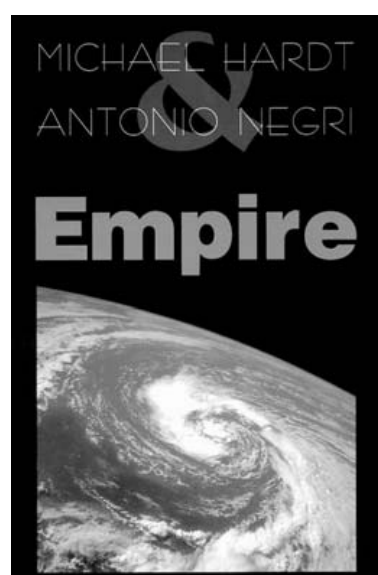
Carstvo i protucarstvo

Premda je Slavoj Žižek pozdravio *Carstvo* kao *Komunistički manifest našega doba*, to djelo više duguje Jeffersonu nego Marxu. Poput onih koji se pozivaju na *Deklaraciju nezavisnosti* nastupajući protiv savezne vlade, Hardt i Negri usmjeravaju se na proturječja koja stvaraju globalni suverenitet liberalizma

Michael Hardt i Antonio Negri, *Empire*, Harvard UP, Cambridge, Mass., 2001.

ciljevima. U talijanskoj autonomističkoj politici, zamisao o zajamčenom prihodu razvila se početkom sedamdesetih, ne kao

ručja ili sfere aktivnosti mogu tvoriti lokalne alternative kapitalizmu i tako ograničiti njegov doseg, ali one nisu neusklađene s

sredstvo smanjivanja troškova socijalne skrbi, nego kao dio pokušaja da se proizvodni rad odvoji od kapitalističke ekonomije. Što se tiče slobodne migracije, ona se jednako dobro uklapa u ljevičarski internacionalizam kao i u desničarski libertarijanizam. No ipak, ne bismo smjeli olako protumačiti nasilne sukobe u Genovi kao sraz nepomirljivih ideologija. Premda je poteklo od marksističke analize klasne borbe, shvaćanje autonomije koje je nadahnulo talijanski autonomistički pokret i autonomije u Njemačkoj i Sjevernoj Europi u znatnoj se mjeri preklapa s neoliberalnim idealom negativne slobode. Početni potez izgledao je revolucionarno: otkad je Marx pokazao da društveni odnosi nisu besprijeekorna mreža građanske mitologije nego bojno polje ekonomskih sukoba, klasna se borba može djelotvornije voditi ako se radnička klasa osamostali od plaćenoga rada i zatraži autonomiju.

U praksi, autonomija je značila da su aktivnosti koje su se nekoć smatrale relativno marginalnim u odnosu na klasnu borbu, poput *squattinga* ili *odbijanja rada* – štrajkovi bez odobrenja sindikata, bolovanje, prerani odlazak s posla, sitne krađe i sabotaze – postale paradigmatičkim primjerima *samo-valorizacije* radničke klase. Isprva su te aktivnosti bile dijelom strategije izvođenja revolucionarne promjene, a ne (kao u anarhizmu) pokušaj ostvarenja novog društvenog ideala. No oni su ubrzo postali cilj po sebi i osamdesetih godina autonomizam je opstao uglavnom u neo-plemčarskim kolonijama *squattera* u Berlinu i u Christianiji u Kopenhagenu. Repolitizacija pokreta dijelom se dogodila i zbog uspjeha zapatisa. Njihove *autonome općine* i njihova borba za afirmaciju alternativne politike neovisne o državi ponudila je novi model za sve koji su htjeli živjeti izvan kapitalističkog sustava. Istodobno, sama činjenica da su se ljudi u udaljenim dijelovima svijeta morali boriti za uspostavu te autonomije služi kao ilustracija novoga globalnog dosega kapitalizma. No, došlo je do pomaka: autonomija je trebala zamijeniti kapitalizam komunizmom; no, kao antiteza globalizacije, ona djeluje posve drukčije: autonomna pod-

njegovim održavanjem. Što se tiče političke teorije, to je važno: *imunitet od službe kapitalu* (kako bi to možda rekao Hobbes) jest jedan, danas možda najvažniji oblik negativne slobode, a autonomna područja i osnovni prihodi načini su ostvarivanja tog imuniteta, premda ni autonomna područja ni osnovni prihodi nemaju mjesta u komunizmu, jer ograničavaju zahtjeve koje ljudi postavljaju jedni drugima.

Kloroform i tvorba vlasti

U tom intelektualnom i političkom kontekstu, pojava knjige *Carstvo* vrlo je zanimljiva. Nedavno uvjetno pušten iz zatvora Rebibia u Rimu, Antonio Negri, koji je znatno utjecao na Ya Basta!, ima besprijeekoran revolucionarni ugled. Sedamdesetih godina bio je vodeći teoretičar Potere Operaio, a poslije i pokreta Autonomia. No 1979., otmica i ubojstvo Alda Mora koje su počinile Crvene brigade bio je izgovor talijanskim vlastima za neselektivnu represiju izvanparlamentarne ljevice. Tisuće aktivista optuženi su zbog političkih prijestupa; sam Negri bio je optužen za planiranje terorističkih djela, kao i za to da je neidentificirani glas koji je nazvao Morovu suprugu bio upravo njegov. Nije bilo čvrstih dokaza ni za jednu od tih optužaba. *Pentiti* su optužili Negrija za sudioništvo u samoj jednoj akciji, a i ona je bila tek strašno nespretan psina, a ne čin terorizma: u "otmici" jednog simpatizera Potere Operaio kako bi se izmuzao novac od njegovih roditelja, netko je predugo držao gazu s kloroformom na njegovu licu. Ipak, Negri je osuđen na robiju, da bi bio pušten zbog parlamentarnog imuniteta kada je izabran kao parlamentarni zastupnik Radikalne stranke. Pobjegao je u Francusku, gdje su ga poduprli Deleuze i Guattari, te je ondje nastavio akademsku karijeru (student mu je bio i Michael Hardt) sve do 1997., kada se svojevrijedno vratio u Italiju da odsluži ostatak kazne.

Negrijevi pokušaji ponovne teoretizacije autonomističke strategije počeli su još za prvog boravka u zatvoru, i to proučavanjem Spinoze. U Spinoze je našao distinkciju između *potentia* (*snaga, sila, stvaralačka djelatnost*) i *potestas* (*vlast, suverenitet*). Prema Spinozi, Božja moć (*potentia*) je njegova bit i ono što shvaćamo da je u njegovoj moći (*potestas*) nužno postoji. To za Negrija ne znači samo to da je, budući da je Bog nužno kreativan, i njegova kreacija nužna; to podvrgava *potestas* jer je prisiljava na stalno ostvarivanje *potentiae*: Božji suverenitet nad svijetom zapravo nije ništa drugo nego njegova svjetotvorba. Politička važnost te distinkcije pojavljuje se u Spinozinu nedovršenom *Političkom traktatu*, gdje, kako tvrdi Negri, mnoštvo postaje produktivna bit, a *potestas* suverena jest *potentia* naroda.

Tu je stara autonomistička strategija odvajanja od postojećih

struktura vlasti pronašla novo opravdanje. Proletariat je ustupio mjesto Spinozinom mnoštvu, a jezik ekonomije jeziku prava, ali glavna teza ostala je ista: preuzimanje vlasti i tvorba vlasti su jedno te isto. Revolucionarni potencijal te ideje dokazao se u *Pobunama* (1999.), gdje je Negri istaknuo da su engleska i američka revolucija nadahnute upravo takvom doktrinom: republikanskom teorijom slobode, s njezinim naglaskom na konstitutivnoj moći građanstva. U kratkom odlomku *od otpora do revolucije, od asocijacionizma do tvorbe političkih tijela... od naoružanog naroda do vojske krije se dokaz da potentia preko noći može postati potestas*. Svemu tome, što je J.G.A. Pocock nazvao *atlantskom republikanskom tradicijom*, Marx je trebao dodati samo misao da političko uvijek uključuje i društveno. Tako *politički prostor postaje društveni prostor*, a sa stvaralačkim slobodnim radom kao svojim subjektom, konstitutivna moć je *revolucija sama*.

Novi imperijalni poredak

U *Carstvu* se taj argument primjenjuje na globalizaciju. Novi svjetski poredak novi je oblik imperijalnog suvereniteta što ga je *stvorio niz nacionalnih i nadnacionalnih organizama ujedinih istom logikom vladavine*. Prikaz načina na koji ti organizmi – Sjedinjene Države, G8, Ujedinjeni Narodi, nevladine organizacije i medijski konglomerati – provode svoju moć ostao je prilično nejasan, ali to u određenom smislu i nije važno. Carstvo, poput drugih oblika suvereniteta (*imperium* u Spinoze), samo je u širem smislu vlast naroda. U globalizaciji, alternativne kapitalizmu ne bivaju poražene nego dobivaju novu priliku djelovanja na globalnoj razini. Kako se navodi u *Carstvu*: *Stvaralačke sile mnoštva koje održavaju Carstvo kadre su autonomno izgraditi protucarstvo, alternativnu političku organizaciju globalnih tijekova i globalne razmjene*.

Lako je vidjeti zašto se *Carstvo* pokazalo najuspješnijim djelom političke teorije ovog naraštaja ljevice. Ne samo da je napisano s neobičnom energijom, jasnoćom i duhovitošću, nego izravno razmatra središnje političko pitanje današnjice: udaljenost između običnih ljudi koji pokušavaju živjeti kako žele i sustava moći koji ih poražavaju. Istodobno redefinišući globalizaciju kao oblik suvereniteta i postavljajući autonomistički projekt u republikansku tradiciju, Hardt i Negri nude iznimno optimističnu analizu problema: ma kako se suverenitet doimao udaljenim, on je nešto što nekoć licina ljudi koji slično razmišljaju može i sama stvoriti. Današnji antikapitalistički prosvjedi možda izgledaju poput uličnog nasilja, ali to je samo polovica istine: i Amerika je nastala u uličnim prosvjedima; ovo je pak protucarstvo u nastajanju.

Gotovo je s jakom vladom

No ipak, struktura protucarstva ostaje mutna. Hardt i Negri distanciraju se od onih koji žele samo *braniti lokalno i stvoriti prepreke kapitalu*. Premda njihovo novo tumačenje autonomije uključuje više od slobode od ograničenja tržišta, ono je ipak dio prerade liberalizma s kraja 20.

stoljeća. Sve to ne uključuje poricanje zamisli negativne slobode, već samo obnovljeni naglasak na tvrdnji da ljudi mogu biti slobodni samo ako imaju i mogućnost samouprave. To za Negrija uključuje reafirmaciju antifederalističkoga gledišta da se konstitutivna vlast građanina ne prenosi nepovratno na suverena nekim ugovorom ili ustavom. Konstitutivna vlast mnoštva neotuđiva je; ona je, kako piše Negri u *Pobunama*, *neodoljiva provokacija prema neravnoteži, nemiru i povijesnim lomovima*. Protucarstvo je permanentna revolucija.

To nije marksistička revolucija kojoj je Negri nekoć bio posvećen. Premda je Slavoj Žižek pozdravio *Carstvo* kao *'Komunistički manifest' našega doba*, to djelo više duguje Jeffersonu nego Marxu. Poput onih koji se pozivaju na *Deklaraciju nezavisnosti* nastupajući protiv savezne vlade, Hardt i Negri usmjeravaju se na proturječja koja stvaraju globalni suverenitet liberalizma: nuklearna bomba (trn u oku i milicijama i pacifistima), uporno provođenje ograničenja useljavanja, oslanjanje globalnih poslovnih i medijskih interesa na potporu i regulaciju vlade. Spretno priskupivajući slogane nacionalnog neoliberalizma i primjenjujući ih protiv globalnog neoliberalizma, Hardt i Negri objavljuju: *Sada, kada su najradikalniji konzervativni protivnici jake vlade posrnuli pod težinom paradoksa svoga položaja, mi ćemo preuzeti njihove zastave... Sada je na nama red da uzvikujemo: 'Gotovo je s jakom vladom!'*

Ogoljena struktura suverenosti

Svojom više puta ponovljenom tvrdnjom da ne moramo prihvatiti svijet onakav kakvim je sada i da ga možemo promijeniti kako bi nam odgovarao, *Carstvo* uistinu nadahnjuje čitatelja. No, teško je reći na što nas zapravo to djelo nadahnjuje. Budući da je Hardtova i Negrijeva inačica republikanske slobode zapravo teorija moći, a ne prava, nije je lako prevesti u govor o dužnostima. Nadalje, njihova analiza moći ne nudi prijedloge o tome kako je treba provoditi. Obje teškoće naslijedili su od Spinoze, čija je teološka metafizika diktirala da, s obzirom na to da je svaka moć Božja moć, ona mora biti skladna prirodnom pravu. U prirodnom stanju svatko je imao onoliko prava koliko je imao moći da ih ostvari, a ograničavala ga je samo antagonistička moć drugih. Stvaranje zajednice ne uključuje prijenos prirodnih prava na suverena (kao u teoriji društvenog ugovora), nego samo okupljanje moći, a time i prava, koje povećava moć zajednice nad prirodom i nad pojedincima unutar zajednice. Građansko pravo je prirodno pravo, a prirodno pravo je moć. Kako Negri kaže u *Pobunama*, *zakon prethodi ustavu, narodna autonomija postoji prije svoje formalizacije. Slobodu utemeljuje divljak, iskustvom svoga vlastitoga prava*.

Vjerovanje da je građansko pravo neotuđena moć bitno je za Negrijevo promišljanje autonomističkog programa. No kao što su istaknuli mnogi komentatori, Spinozina teorija dopušta tiraniju jednako kao i demokraciju, kontrarevoluciju kao i revoluciju. Tko god provodi suverenitet

Malcolm Bull

aboravite Boba Geldofa, Bono Voxa i ostale dobroćinitelje: Genova je važna samo kao najnovija bitka u ratu protiv neoliberalizma. Ovaj put to je jasna pobjeda za *anarhiste*. Oštećivanje imovine i ulične borbe pokazali su se najdjelotvornijim oblicima prosvjeda i izazvali su pretjeranu reakciju policije. Nenasilni prosvjednici vole tvrditi da su *anarhisti* iskoristili legitimni prosvjed u svoje svrhe, ali to nije točno s povijesnoga gledišta: Black Bloc dočekao je Reagana kad je bio došao u Europu osamdesetih, mnogo prije nego što su uopće nastale mnoge druge skupine koje su istupile u Genovi. Skupina Tute Bianche (*bijela radna odijela*) novija je, jasno postmoderni pojava, posvećena dekonstrukciji suprotnosti između nasilja i nenasilja, ali i njihovi korijeni su u autonomističkim pokretima sedamdesetih. Slični prosvjedi odvijaju se već duže vrijeme i vjerojatno neće prestati. No nije jasno tko se bori na čijoj strani. Naime, od kraja hladnog rata neoliberalizam je postao tako ideološki dominantan da više nije jasno jesu li istinski neoliberali vode zemalja G8 ili su to prosvjednici u radnim odijelima i pod maskama s otvorima za oči. Na primjer, Ya Basta!, talijanska skupina osnovana 1996. kao potpora ustanku u Chiapasu, pokretačka je snaga organizacije Tute Bianche. Bore se pod sloganom *per la dignità dei popoli contro il neoliberalismo*, ali dva njihova glavna politička zahtjeva, slobodna migracija i pravo na zajamčene osnovne prihode, nekoć su bili u repertoaru neoliberalnih mislilaca u SAD-u a imaju i dugu tradiciju na desnici. Osnovni prihod bio je jeftina alternativa socijalnim službama, izravno poricanje maksime *svakome prema njegovim potrebama* (jer dopušta potpuno uklanjanje infrastrukture socijalne skrbi).

Squatter i klasna borba

To što se *anarhisti* zauzimaju za neke elemente neoliberalnog programa koje ne spominje čak ni George W. Bush – to još ne znači da oni teže neoliberalnim

ima pravo to činiti sve dok ima moć kojom ga može održavati. Zamijenivši Marxa Spinozom, Negri je očuvao revolucionarni kredito nauštrb njegova opravdanja. U Spinoze se ni pojedinac ni mnoštvo nigdje ne otuđuje od nečega što je njihovo po prirodi ili pravu, pa nitko nema pravo na moć koju ne posjeduje. Ako netko stekne jače mišiće, kupi veći pištolj ili izvede uspješnu revoluciju, moć i pravo preraspodijelit će se u skladu s tim. I to je sve.

Stoga nas ne iznenađuje da je Spinoza omiljeni filozof Henryja Kissingera. Ne znam voli li ga i Margaret Thatcher, ali nakon što sam pročitao Negrija, trebala bi ga zavoljeti. Jer, za Spinozu, građanska ideologija civilnog društva samo je iluzija i ne postoji ništa nalik na međuvrijeme u procesu koji vodi od prirodnog stanja do političkog stanja. Stoga je pojam *mnoštva* koji Negri preuzima od Spinoze u isti mah i odricanje od civilnog društva i zamjena za staro shvaćanje *masâ*. Prema Negriju, priroda tvori pojedince, a potom, njihovom suradnjom, nastaje beskrajno mnogo jedinica kao proizvodna bit. Politika je *mnoštvo jedinica u suradnji*, sukladna društvu, ali ne i posredovana njime. Ako civilno društvo odumre, tim bolje; istinska struktura suverenosti tada ostaje ogoljena.

Sve pojave i sile su umjetne

Sljedeće je pitanje, mogu li Hardt i Negri bez istančanijeg autonomnog shvaćanja društva. Oni prigovaraju teoretičarima društvenog ugovora koji tvrde da se subjekt može razumjeti pred-društveno i izvan zajednice te mu potom nameću svojevrsnu transcendentalnu socijalizaciju. Dijaletika civilnog poretka i prirodnog poretka sada je blizu svoga kraja, tvrde oni: *Sve pojave i sile su umjetne* i stoga: *nijedna subjektivnost nije izvanjska*. No ako više nema izvanjskoga, što to znači za tvrdnju da je civilno pravo okupljena moć koju pojedinci uživaju u prirodnom stanju? Ako nema razlike između prirodnog i društvenog, distinkcija između društvenog i političkog postaje tim važnija. Jer, što je uloga konstitutivne moći ako je suverenitet već konstituiran? Gdje je sada *divljak koji slobodu nalazi u iskustvu svoga vlastitog prava*?

Ironično, jedan od odgovora na ta pitanja može se naći u samoga Spinoze. Uopće nije očito da je Negrijeva interpretacija Spinoze korektna. U *Teološko-političkom traktatu* Spinoza je tvrdio da je neka vrsta društvenog ugovora nužna i da se prirodno pravo prenosi. U *Političkom traktatu* ugovor nestaje, ali manje je jasno znači li njegova eliminacija nastavak prirodnog prava u civilnoj državi ili pak nestanak razlike između civilnog i prirodnog. Spinoza katkad kaže ono prvo, ali on također naglašava da u prirodnom stanju, gdje *moć svakog pojedinca određuje prirodno pravo čovjeka i ono pripada svima... ono je ne-entitet i postoji u mnijenju a ne u činjenicama*. Tek ulaskom u zajednicu prirodno pravo postaje nešto više od fikcije: *ljudi u prirodnom stanju teško mogu posjedovati svoje vlastito pravo*. Prema toj interpretaciji, civilno pravo je jedini oblik prava koji postoji; u prirodnom stanju postoji toliko opasnosti da su ljudi doslovce nemoćni jedni protiv drugih; da-

leko od toga da prenose svoju neotuđenu moć u zajednicu, oni je tu doživljavaju prvi put. Za čovjeka, društvenu životinju, ako ne za Boga ili prirodu, *potestas stvara potentiu*.

Siromaštvo je moć

Mislim da bi Hardtu i Negriju bilo teško na taj način preokrenuti svoj argument. Premda priznaju funkciju društva u proizvodnji pojedinačnih subjektivnosti, oni jedva da spominju njegovu ulogu u proizvodnji moći. Služeći se Foucaultovim modelom bio-moći, oni tvrde da moć konstituira društvo, a ne obrnuto: *Moć, dok proizvodi, organizira; dok organizira, ona govori i izražava se kao vlast*. U odgovoru na Machiavellijevu napomenu da su za projekt konstruiranja novog društva potrebni oružje i novac, oni citiraju Spinozu i pitaju: *Zar ih već ne posje-*

Lako je vidjeti zašto se Carstvo pokazalo najuspješnijim djelom političke teorije ovog naraštaja ljevice. Ne samo da je napisano s neobičnom energijom, jasnoćom i duhovitošću nego izravno razmatra središnje političko pitanje današnjice – udaljenost između običnih ljudi koji pokušavaju živjeti kako žele i sustava moći koji ih poražavaju

dujemo? Zar potrebno oružje nije upravo u stvaralačkoj i prorokoj moći mnoštva? Nitko nije nemoćan; čak i stari, bolesni i nezaposleni uključeni su u *nematerijalni rad* koji proizvodi *ukupan društveni kapital*. Podsjećajući donekle na komičara Alija G-ja, oni zaključuju: *Sâmo siromaštvo je moć. Postoji svjetsko siromaštvo, ali prije svega postoji svjetska mogućnost, a samo siromašni su kadri za to.*

Teško je vidjeti kako ta analiza obuhvaća stvarnost nemoći. Možete prijetiti svijetu džepnim skalpelom, ali njime ne možete izgraditi novo društvo. Problemi nemoćnih često su razmatrani posljednjih godina, ali u dinamici koja djeluje u suprotnom smjeru nego što naznačuju Hardt i Negri. Njihov odgovor na globalizaciju je tvrditi da, dok još nismo potpisali globalni društveni ugovor, još imamo svu moć koja nam je potrebna da ga promijenimo. Alternativa tome je tvrditi da društvo bez zemljopisnih granica mora biti i posve inkluzivno društvo. To je proširenje onoga što se nazivalo političkom priznavanja. Globalizacija možda i jest zamijenila multikulturalizam kao žarište suvremene političke rasprave, ali postoji i kontinuitet: zabrinutost antiglobalizacijskih prosvjednika za udaljena područja svijeta, za ljude koji se razlikuju od njih, i za vrste biljaka i životinja koje smo uglavnom vidjeli samo na televiziji temelji se na dosad nečuvenom imaginacijskom poistovjećanju s Drugim. Ta totalizacija politike priznanja s lokalne razine na globalnu jest ono što daje zamaha kampanjama poput one za afričke žrtve AIDS-a; pritom, to je pitanje suosjećajnosti a ne suvereniteta, pravde a ne moći. U mnogim slučajevima, nemoćni bi jednostavno umrli, osim kada bi moćni uvidjeli svoju srodnost s

njima. Kapitalizam nema potrebe za *nematerijalnim radom* milijuna ljudi. Za nemoćna ljudska bića, kao i za druge vrste, autonomija vodi prema izumiranju.

Postmoderni republikanizam

Sukob u središtu pokreta protiv globalnog kapitalizma je napetost između njegova libertarijanskog stajališta i zahtjeva za globalnom pravdom. Premda su Hardt i Negri za globalizaciju i protiv kapitalizma, oni čvrsto pripadaju libertarijanskom taboru. Postmoderni republikanizam koji oni zastupaju izražava *želju mnoštva za oslobođenjem putem napuštanja, egzodusa i nomadizma*. I premda je Negri u svom posljednjem djelu *Kairòs, Alma Venus, Multitudo* gotovo u franjevačkom tonu napisao niz meditacija o slobodi, politička teorija koju je razvijao proteklih dvadeset godina ne raspolaže

civilizacija. No za neoliberalne, posvećenost globalizaciji čini nužnom potragu za nekim oblikom globalne vlasti – pokretnom osovnom institucijom i saveza koju Hardt i Negri nazivaju *Carstvom*. No to nikada neće potaknuti nastanak jake društvene regulacije koja je potrebna kako bi se ograničili svi rizici globalnog društva. Neograničeni rizici zahtijevaju totalni nadzor i, kako ističu Hardt i Negri, *totalitarizam se ne sastoji samo u totaliziranju posljedica društvenog života i njihovom podvrgavanju globalnoj disciplinarnoj normi nego i u organskom utemeljenju i u jedinstvenom izvoru društva i države*.

Rizik i totalitarizam

Hardt i Negri nemaju nikakva interesa u nadzoru rizika – svijet neograničenog rizika je svijet neograničene konstitutivne moći – i oni stoga odbacuju totali-

tarne razumijevanje društva kao ono u kojem *zajednica nije dinamična kolektivna kreacija nego prvotni utemeljujući mit*. No rasprava o društvenom nadzoru koju su potaknule otmice jedna je od onih kojima bi se ljevica žurno trebala pridružiti. Tu se ne radi o američkoj hipokriziji (odgovarajuća usporedba nije Pearl Harbor nego Nagasaki): uostalom, neka Švicarci bace prvi kamen – a kipovi raznih zločinaca su po cijelom Londonu. Radi se o tome da jedina svjetska supersila želi postići nešto što pretpostavlja veću ekonomsku i društvenu pravdu, premda ona to ne shvaća. Današnja američka politika možda i jest neprihvatljiva, ali njezin dugoročni projekt obećava neočekivano mnogo.

Ako želimo da *rat protiv terorizma* ne bude neuspjeh poput *rata protiv droge*, za to je potrebna globalna društvena uključivost i uzajamnost. Potpuni društveni nadzor uključuje određeni stupanj mikroregulacije, na kojemu pojedinci moraju surađivati. Jedna od značajki po kojima se totalitarna društva razlikuju od onih koja su samo autoritarna je to što ona osiguravaju zaposlenost i zdravstvenu njegu. (Ako želite pratiti ljude, ne možete ih napustiti kada izgube radno mjesto ili se razbole). Povezanost između socijalne skrbi i totalitarizma djeluje u oba smjera: društvena regulacija i uključivanje idu ruku pod ruku. Ako Sjedinjene Države žele učiniti svijet sigurnijim, morat će ponuditi, ili prisiliti vlade da ponude, stanovništvu cijelog svijeta da sudjeluju u globalnom društvu. To će podrazumijevati i stvarna ograničenja djelovanja tržišta, posebice financijskog kapitala. Možda će se pokazati da je utorak, 11. rujna 2001., datum kada su neoliberalizam i globalizacija pošli različitim putovima.

Besmislena uzajamnost

Ako Amerikanci ne shvaćaju zašto se njihovu zemlju toliko mrzi, to je često i zato što teško shvaćaju opseg svoga utjecaja. Amerika je neugodno blizu čak i u Arapskoj pustinji. Amerikanci to možda vide kao rat u stranoj zemlji, ali s druge strane, više je to nalik na građanski rat koji razdvaja rođake – na primjer, Bin Ladene.

Otmice aviona su razotkrile do koje je mjere *mit o prvotnom utemeljenju* totalitarnog društva već dostupan u povijesti Sjedinjenih Država. Hardt i Negri priznaju to na jednoj razini. Njihovo djelo lišeno je antiamerikanizma europske ljevice i sustavni je napor da se američki mit prisvoji u ime globalnog mnoštva. No njihova Amerika je Amerika *potentiae*, a ne *potestas*. Oni ne shvaćaju da, čak i kada bi mnoštvo stvorilo svoje vlastite Amerike, ono bi bilo jače pod suverenitetom postojeće Amerike – ne samo materijalno jače nego i sposobnije ostvariti svoje društvene i političke ciljeve. Svi uspjesi međunarodne ljevice proteklih pedeset godina – dekolonizacija, antirasizam, ženski pokret, kulturalni antiautoritarizam – imali su izvornu (a katkad i službenu) potporu Sjedinjenih Država. Sjedinjene Države nisu utopija, ali danas se svaka utopijska politika mora oslanjati na njih. Antiglobalizacija je često argument za globalizaciju američkih normi – zašto bi radnici na Filipinima imali manje prava od američkih radnika? Izrael će dospjeti na popis *država-odmetnika* tek kada Sjedinjene Države postanu bolji predstavnik svjetskog stanovništva. Totalitarni režimi 20. stoljeća stekli su loš ugled ne toliko zbog svoga monopolističkog nadzora svakodnevnog života koliko zbog gušćeg inzistiranja na zajedničkim vrijednostima i zbog drakonskih kazni za nonkomformizam. Govoreći Durkheimovim pojmovima, ti režimi bili su pokušaj stvaranja totalitarnih zajednica, a ne totalitarnih društava. Sjedinjene Države nude model za drukčiju vrstu totalitarizma. U totalnom društvu – svijetu opće anomalije, naseljenom hibridnim subjektima koji se uzajamno priznaju – monopolistička mikroregulacija ne mora se odnositi na konformizam. Naravno, Sjedinjene Države nisu totalitarno društvo, ali totalitarno društvo brzo postaje lakše zamislivo nego prirodno stanje, koje je bilo tradicionalno polazište političkih teorija. U toj situaciji, moramo početi razmišljati na nove načine. Negrijeva inačica onoga što je Althusser nazvao *totalnošću bez zaključka* jest politika bez društvenog ugovora, *konstitutivna moć bez ograničenja*. No u totalitarnom društvu, ugovor ne treba društvu nego pojedincu – antidruštveni ugovor koji stvara pojedinačne prostore u svijetu kojim u potpunosti vlada besmislena uzajamnost. ☒

*S engleskoga preveo
Goran Vujasinović*

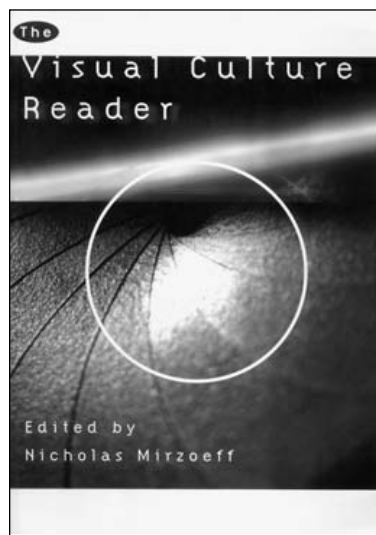
* Tekst je pod naslovom *You can't build a new society with a Stanley knife*, izvorno objavljen u *London Review of Books*, Vo. 23, No. 19, 4. listopada 2001. *Zarez* donosi njegovu skraćenu verziju.

Vlast vizualnoga

Ljudsko je iskustvo danas više vizualno nego što je to bilo ikad u povijesti, zato se fragmentirana kultura koju nazivamo postmodernizmom najbolje oslikava i razumije vizualno, na jednak način na koji se devetnaesto stoljeće predstavljalo tekstualno

Nicholas Mirzoeff, ed., *The Visual Culture Reader*, Routledge, London & New York, 2001.

sa, Barthesa, Virilioa, Clifforda...), *Vizualna kultura i svakodnevnica* (s tekstovima Fiskea, Ann Raynolds, McLuhana...), *Vir-*

tualnost (s tekstovima Donne Haraway, Anne Balsamo, Foucaulta, Crarya...), *Rasa i identitet u kolonijalnoj i postkolonijalnoj kulturi* (Alloula, bell hooks, Gilroy, Mitchell...), *Rodnost i seksualnost* (Judith Butler, Callen, Garb...) i *Pornografija* (Nead, Buckley, Dyer).

Mjesto povijesne promjene

razumijem što čitam: Posljednjih petnaestak godina ponajprije kritičari/ke i teoretičari/ke prilično intenzivno koriste termin *vizualna kultura* za opisivanje širokog raspona vizualnih medija izvan uobičajenog *media-based* parametara akademskih disciplina, poput primjerice filmologije ili povijesti umjetnosti. Još mlađeg datuma, a potaknuta značajnim promjenama u suvremenim vizualnim medijima, vi-

zualna kultura postaje ne samo poštapalica nego ozbiljan, teorijski interdisciplinarno utemeljen termin. Danas je vizualna kultura interdisciplinarni način pristupa iznimnim nastojanjima re-evaluacije povijesti moderne i postmoderne vizualnih medija pod utjecajem digitalnih i električnih medija.

Vizualna se kultura danas bavi vizualnim događajima u kojima konzument traži informacije, značenje ili užitak u sučelju s vizualnom tehnologijom. Uz, naravno, značajnu napomenu da se ne radi ni o recepciji dominantnog pristupa televizijskim studijima ili društvenoj (kulturološkoj) povijesti umjetnosti, niti o tehnološki orijentiranom kutu studija o znanosti, nego o koncentriranju na pitanja koja proizlazuju prvenstveno iz interakcije gledača i gledanoga. Najbliže je danas vizualna kultura filmologiji ali, opet uz napomenu da ne prihvaća psihoanalitički pristup kao temeljni pristup predmetu promišljanja. *Vizualna kultura koristi se kao distrakcija prema ozbiljnim poslovima teksta/tekstualnosti i povijesti/historiografije. Danas je to locus kulturalne i povijesne promjene* (Mirzoeff).

Vizualna kultura ima nekoliko, prema Mirzoeffu, specifičnih područja istraživanja: *hipervizualnost globalizacije i njezin društveni i kulturalni utjecaj; konvergenciju vizualnih medija – posebno prema području digitalne kulture – poput fenomena Internet-, odnosno web-televizije i digitalizaciju fotografije; i novu interpretaciju suvremenih vizualnih medija u svjetlu tih promjena*. Na primjer, film se ne pojavljuje više kao medij temeljno različit od slikarstva ili fotografije, kao što je to bio do samo prije desetak godina – danas se svi ti mediji či-

ne interaktivnima u različitim historijskim periodima. Fotografija nije više određena time da nešto dokazuje, odnosno nije više sredstvo bilježenja nečega što se doista dogodilo, jer je u digitalnom okružju iznimno jednostavno manipulirati slikama.

Život na ekranu

Te kritične promjene u načinu promatranja vizualnih artefakata dovele su i do osnivanja odsjeka za vizualnu kulturu na tako renomiranim sveučilištima kao što su SUNY, UCLA, Sveučilište u Londonu ili Sydneyju. Jer, suvremeni se život događa na ekranu. Život u industrijaliziranim zemljama ubrzano se živi pod stalnim video-nadzorom: od autobusa i trgovačkih centara do bankomata. Sve više ljudi gleda unatrag, promatra prošlost (istodobno je stvarajući), zahvaljujući napretku i dostupnosti tehnološkog progressa, za ovu priliku oličenoga u video-kamerama, web-kamerama, digitalnim fotoaparatima, itd. Slobodno je vrijeme, također, fiksirano između VCR-a i DVD-a. Ljudsko je iskustvo danas više vizualno nego što je to bilo ikada u povijesti: od satelitskih slika do nanotehnoloških fotografija ljudskog tijela. Za većinu ljudi u razvijenim zemljama, a posebno Sjedinjenim Državama, ali i manje razvijenima poput Hrvatske, život je ono što se pojavljuje na ekranu. Iako smo za sada od sljedećeg koraka udaljeni desetak godina, Internet kao temeljni medij percepcije stvarnosti u rečenim je zemljama već uspostavljen. To više nije dio svakodnevnog života, to jest svakodnevnog života.

Postmodernizam nije, naravno, samo vizualno iskustvo. Kao što kaže Arjun Appadurai, u *složenom, preklapajućem poretku postmodernizma, kompaktnost se*

ne očekuje. Niti može biti pronađen u ranijim periodima, poput osamostalnih javne kulture kavana koju glorificira Habermas, niti u devetnaestostoljetnom kapitalizmu tiska koji opisuje Benedict Anderson. Na jednak način na koji ti autori naglašavaju partikularne karakteristike perioda zbog potreba vlastite analize, istodobno zanevaraju alternativne pristupe, vizualna je kultura taktička na način da promatra genealogiju, definicije i funkcije fenomena postmodernog života iz pozicije konzumenta radije nego iz pozicije proizvođača. *Fragmentirana kultura koju nazivamo postmodernizmom najbolje se oslikava i razumije vizualno, na jednak način na koji se devetnaesto stoljeće, a posebno viktorijanska kultura kao njegov najjači reprezent, predstavljalo tekstualno*. Ovaj Reader u tome je kontekstu, definitivno kapitalno djelo.

bilješka o piscu: Nicholas Mirzoeff izvanredni je profesor na State University of New York. Autor je brojnih tekstova i zbornika o vizualnoj kulturi. ■

* Knjigu možete posuditi u Klubu net.kulture mama, Preradovićeva 18, Zagreb

Igor Marković/ PastForward

vrijeme radnje: prošlost/sadašnjost/budućnost

mjesto radnje: ovdje
sadržaj: *The Visual Culture Reader* donosi ključne tekstove s novog, iznimno zanimljivog, ali nedovoljno istraženog područja vizualne kulture. *Reader* odabranim tekstovima pokriva sve vizualne forme – od fotografije, slikarstva, skulpture do mode, oglašavanja, virtualne stvarnosti i električni proizvedenih slika. Tekstovi su grupirani unutar poglavlja, od kojih svako poglavljie ima predgovor urednika. Poglavlja su: *Genealogija virtualne kulture* (s tekstovima Descarte-

uradak popobirčen iz novih estetika, akcijske razbibrige, ljubavne priče s pomalo meke pornografije

Kič i rasonoda

Srićin roman ponajprije podsjeća na domaću zadaću u kojoj je autor-učenic ujedno bio i profesor pa je sam sebi zadao pisanje dužeg rada u kojem će biti korištene razne tehnike i stilovi suvremenog književnog stvaralaštva

Velimir Srića: *Privatne istrage*, Znanje, Zagreb, 2002.

Grozdana Cvitan

Malo duhovitosti, zrnca ludila kojim je u jeziku moguće stvoriti i neku dojmpljivu rečenicu ili sliku u priči te nešto više razloga od puke želje da se bude autor romana bilo bi potrebno da se *Privatne istrage* Velimira Srića ne utope u školski rad. Štoviše, taj uredan sastav ponekad je asociirao i mogućnost parodije. Nažalost, a zbog toga što nije bilo onog što priča očekuje da bi izrasla u djelo, *Privatne istrage* pokazale su se kao

esejističkih nastojanja, općih mjesta, duplih početaka i završetaka, sveprisutnog autora koji intervenira u radnju ili se od intervencije suzdržava (i o tome uredno u pravilnim razmacima izvještava čitatelja). Ima, nadalje, Sjedinjenih Država i Hrvatske te sukladnih socioloških i političkih konotacija... pa u ukupnosti ima svega – skoro u jednakoj mjeri u kojoj nedostaje motivacije, logike, nepotrošenih rečenica i slika, a prije svega književnog dara.

Mafija i pecanje

U *Privatnim istragama* Hrvat Vladimir, sudionik Domovinskog rata čiji je brat u istome poginuo, američki student i zatim građanin kojeg nakon rata u domovini kao mladog stručnjaka nitko nije trebao, u suradnji s američkim kolegom sa studija prava, dijeli pravdu na američkoj Zapadnoj obali među narkodilerima. Borci za pravdu postaju i pravi bogataši (ne svojom krivnjom), ali se sve mijenja kad se Vladimir na prvi pogled zaljubi u mladu sveučilišnu profesoricu. Ona je nabijala kondiciju trčeći drugom stranom ulice i on je ugledao gazelu koja je imala *velike i neobično tužne oči. Dok je prolazila drugom stranom ulice uhvatio je kratki bljesak njenih zjenica. Bio je to pogled ponosne djevojčice kojoj su upravo uzeli omiljenu lutku! Već sljedećeg dana zbog zaljubljenosti pokušao je silovati, ali mu ona odlučila dati, nakon čega se i ona zaljubi, onda on prešela kod nje, a nakon njegova prvog radnog putovanja ona uspije doznati i njegovo ime. Naravno, prvo "službeno" putovanje (u neslužbenu, privatnu akciju) opisano je u svim detaljima junačkih zauzimanja Vladimira i Amerikanca Franka u sređivanju strašnog mafijaša i obvezatnih mu tjelohranitelja. Na drugom putu Vladimirov pomagač u pogibeljnoj akciji postaje njegova djevojka, a i tom prigodom njihova se količina casha još jednom znatno i slučajno povećala. Frank u međuvremenu nema*

sreće, a zaljubljeni Vladimir u strahu od moguće tragične sudbine boraca za pravdu i njihovih bližnjih, sebe i svoju američku djevojku sklanja na mali otok pokraj Šibenika. Bilo je impresivno pročitati kako je čovjek uspio s općinskom administracijom srediti dokumentaciju o dugoročnom zakupu otoka u pola sata (to su vjerojatno i elementi SF-literature) i oni odlaze u književnost. Naime, Vladimir će osim što će peccati, pisati uspomena, američka djevojka vjerojatno nešto i radati, a taj edenski krajoraz i nekadašnje boravište svjetioničareve obitelji dogradite u mašti kako hoćete. Srića nudi i drukčiji, kraći i tragičniji kraj te završni esej u kojem podsjeća na neke osobne, kako mu se čini ključne rečenice ispisane u knjizi, i razmišljanje o modernom i postmodernom.

Smjesa iz proračuna za roman

Zbog svega konstatiranog, roman *Privatne istrage* ponajprije podsjeća na domaću zadaću u kojoj je autor-učenic ujedno bio i profesor pa je sam sebi zadao pisanje dužeg rada u kojem će biti korištene razne tehnike i stilovi suvremenog književnog stvaralaštva. Iskoristivši zatim sve zadane elemente i pregledno ih provukavši kroz roman kao mađaricu ili neko slično slojevito jelo: red ljubavi, red akcije, red eseja, red priče u priči (na što sveprisutni autor upozorava čitatelja da mu slučajno ta "akrobacija" ne bi promakla), red koječega i

tako toga uz začim koji je u manjoj količini (u obliku neke netom pročitane nove teorije ili teze o bilo čemu), i tako dok se ne iskoristi smjesa iz proračuna o romanu. Par stotina i nešto stranica. Je li pritom autor sam sebi zadao i jezik ljubicia, logičke i motivacijske nedostatke, pojašnjenja dijelova koji su mu se činili neizbježnim za pamćenje prema onoj što je pisac želio reći, jer dragi čitatelj je vjerojatno ipak u odnosu prema autoru toliko slabo pismen i ne poznaje mnoge suvremene teorije o bilo čemu, a ponajprije literarne (skoro pa kretene) da bi Srića – da je još malo potrajalo – vjerojatno napisao i priručnik o tome kako čitati *Privatne istrage*. Kad bi se ocjenjivali školski uradci odlikaša onda bi Srića imao dobre ocjene i poneku primjedbu na nabrojane nedostatke koje svaki odlikaš popravi doma za sljedeće čitanje pred razredom. Međutim, autoru koji se još vidi mladahnim i nadahnitim pripadnikom generacije vizualnih medija i brzih izmjena stanja, kao da nitko nije objasnio da postoji dubina svih slika, pa i onih životnih. I da to nije generacijsko pitanje, stanje, ukus ili estetika. To nije ni pitanje želje, pravde ili bogatstva. Samo obveza onih koji su uvjereni da nešto vide, a žele to komentirati, da za početak naprave tekst jezikom probranijim od kiča. Riječi ipak nisu jednokratne plastične čaše. Uostalom, njih i neke slične stvari najbolje bi bilo ukloniti i prije upotrebe. ■

ESEj

Vedute Venecije

Predrag Matvejević

Ma li Venecija dovoljno nostalgije u sebi? Umije li žaliti za svim onim što je bila i što već odavno nije, što je mogla biti i što vjerojatno više neće? Na mene je prenijela nostalgiju za starim kartama, portulanima, "izolarima", vedutama i planovima grada koje su izrađivali poznati majstori ili anonimni crtači.

Polazio sam u Veneciju da bih se vratio mjestima koja sam vidio na njezinim kartama. S Giuseppeom Rosacciom plovio sam nekoliko puta "od Venecije do Carigrada" (*Viaggio da Venezia a Constantinopoli*), tamo i natrag. Tommaso Porcacchi pokazao mi je "najslavnije otoke svijeta" (*L'isole piu' famose del mondo*), a Crostoforo Buondelmonti "arhipelag otoka sa slikama" (*Liber insularum Archipelagi - cum pictura*). Gioan Francesco Camocio mi je otkrio kakvi su nekoć bili "slavni otoci, luke, tvrđe i primorske zemlje" (*Isole famose, porti, fortezze e terre marittime*), predočio povijest Jadrana kakvu nigdje drugdje nisam uspio vidjeti ni pročitati. S Giuseppeom Rosacciom plovio sam prema Kristovu grobu i Kalvariji - "od Venecije do Jeruzalema" (*Viaggio da Venezia Gerusalemme*). Marcho Boschino me uveo u zagonetno "Kraljevstvo Kandije" upozoravajući usput na opasna mjesta - "školje, sike, pličake" (*Il regno tutto di Candia - scogli, secche e bassi fondali*). Bartolomeo da li Sonetti ponudio nam je, uz četrdeset i devet otočnih veduta, sedamdeset i dva soneta koja ih prate i dopunjuju. Michelangelo Biondi dugujem prva znanja "o vjetrovima" (*De ventis*). Otac Vincenzo Coronelli, najveći od njih, prvi zemljopisac i osnivač zemljopisnog društva "Argonauti", bliži mi je kao autor "Izolara" nego velikih globusa kakve je prodavao francuskom kralju.

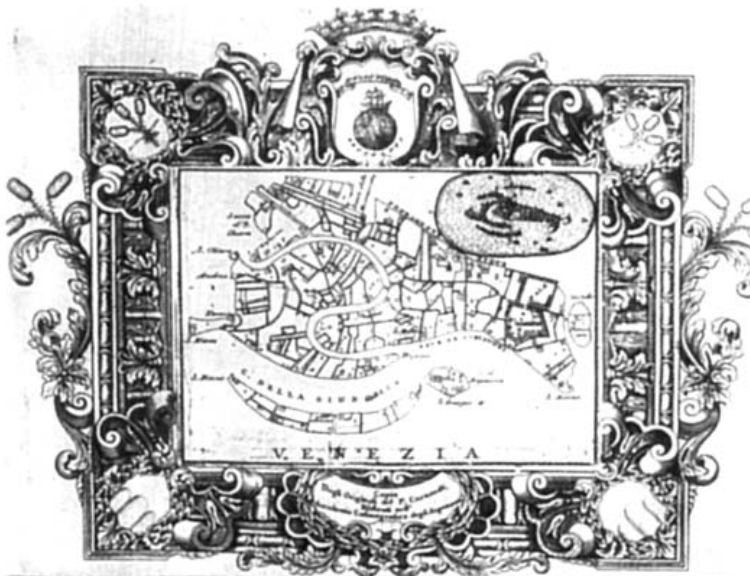
Ne kanim još jednom spominjati sve one s kojima sam tako plovio. Ne mogu se dovoljno zahvaliti onima koji su me vodili. Gledali su obale i gradove s broda, pramca, jarbola, peli su se na crkvene zvonike i verali uz obližnje humke kako bi vidjeli dalje i bolje - učili su me kako treba gledati. Danima sam lutao po velikoj karti kameldolanina fra Maura, koji je u uskome samostanskom svijetu želio predočiti cijeli svijet.

Bez svega toga ne bih mogao pristajati uz obale do kojih nikad nisam dospio. Ni oni sami nisu bili na svim mjestima koja su prikazali, imali su pomagače koji su odlazili umjesto njih i vraćali im se sa crtežom i pričom. Kad izračunam sve svoje stvarne putove i ploidbe, uviđam da sam mnogo više prešao i preplovio zahvaljujući njihovom umijeću i mašti.

Mlečani su, kao i Nizozemci, morali otimati moru dio po dio zemlje da bi ostali na suhu. Možda ih je upravo taj napor osposobio da bolje upoznaju morske i

zemaljske odnose. Karte su polazile od slike Venecije i stvarale tu sliku. U izravnoj su vezi s osvajanjem samoga grada i njegovih

Među kartografima koji se pamte našao se i poneko s istočnog Jadrana, Dalmatinci Natale Bonifacio (Božo Bonifačić, kako ga pišu Slaveni ne gledajući mu u rodoslovlje) i Martino Rota iz Šibenika pohrvaćen kao martin Kolunić. I Grk Zenon (potpisuje se po mletački Domenico Zenoi) izrađivao je vrsne karte. U

Topografska karta Venecije, anonimni autor (1708.)

Topografska karta Venecije, anonimni autor (1700-1710.)

Anonimni autor, bakropis (1707.)

posjeda, bližih i daljih. bez njih se nije moglo steći prevlast na moru niti sačuvati utjecaj. Stoga su u *botegama* zajedno radili geografi, crtači, tipografi, tiskari, bakropisci, izdavači, trgovci i njihovi pomagači, prodavači i njihovi pomoćnici, poznati majstori i oni kojima imena nikada neće saznati. Stizali su sa svih strana, ponekad izdaleka. Henricus Martellus germanicus i Matthäus Merian, premda nisu s ovog mora, crtali su i upisivali njegove obale s rijetkom preciznošću. Merien je vidio Veneciju kao na dlanu, reklo bi se iz ptičjeg leta - a nije imao na što uspeti se ili uzletjeti. Heintz Mlađi izradio je vedutu raskošnih zelenih boja, između sna i jave, koja ukrašava naslovnu stranu ove knjige.

arhivima se sačuvala presuda njegovim crtežima, navodno skarednima, zbog kojih je morao platiti visoku globu Kvesturi zajedno s Camociom, izdavačem i vlasnikom radionice «U znaku piramide» (*Al segno della Piramide*). Oko *botega* su se okupljali i pustolovi, probisvijeti, zgubidani, vagabundi, lažni hodočasnici, siromašni slikari koji su došli u bogat grad da prežive. Život im je bio težak, ali je imao, sudeći po onom što su ostavili za sobom, svijetlih trenutaka.

U radove najpoznatijih majstora uložili su truda anonimni suradnici. Imena im nisu u katalozima i enciklopedijama, premda su se sačuvala njihove vedute, «perspektive i planovi» grada, crteži perom ili dlijetom, duborezi i bakropisi, nepotpisani i bezi-

Anonimni autor, bakropis (1665.)

Anonimni autor, bakropis (1688.)

meni. Odažu znanje i darovitost. Zaslužili su više nego što im je vraćeno. Potvrdili su se vlastitim djelima, premda nisu stekli imena. Nepravедno bi ih bilo još

karte. Pomirite gledišta mjernika, graditelja, katastarskog službenika i običnoga crtača: geometriju i utopiju, topografiju i naraciju, urbanizam i imaginarij.

Slike, pejzaži, ambijenti, arhitekture, oblici, slike - slike su na početku i na kraju. Scena je jedinstvena, scenografija se mijenjaju. Nema ptičje perspektive, nedostaju uzvisine, Zvonik Svetoga Marka nije piramida. Izmišljene panorame moraju se uskladiti sa stvarnima, inače je sav posao uzalud. Gledati izblize ili s udaljenosti, jednom jedno drugi put drugo - to su alternative, neizbježne i izazovne. Na kraju kao i na početku, zajednički nazivnik svih pristupa i postupaka sama je Venecija.

Možda sve to nije dovoljno da pojasnim zašto sam odlučio da, nakon "zidne flore" i "formella" utisnutih u zidove, rde i patine, izaberem ove anonimne radove: vedute bezimenih. Sve ilustracije u knjizi *Duga Venecija* pripadaju njima. Ostavili su nam ih njihovi autori bez svojih potpisa. Slavu su prepustili drugima.

Tolika skromnost obvezuje. ☒

* Ovih dana izaći će iz tiska *Druga Venecija* u izdanju V.B.Z.-a iz Zagreb, na hrvatskom i u slovenskom prijevodu, s ilustracijama poznatih kartografa i "vedutista". Autor je ustupio *Zarezu* posljednje poglavlje te knjige, jedne od rijetkih koje je objavio posljednjih godina u domovini, dok je u inozemstvu izišlo desetak njegovih naslova.

PROZA

Vampir

Ognjen Spahić

Navik'o sam ja na noćni život
 Danju spavam a ludujem noću
 Od mene je i Bog dig'o ruke
 Baš me briga živim kako hoću

Toma Zdravković

Smrt nije ono što se smrću zove
 Prava smrt je ono što podnosim
 bijedan...

Ljudevit Paskvalić,
 kotorski pjesnik iz XVI vijeka

Koliko će još proteći vremena pa da moja ostarjela majka shvati: trideset-petogodišnjeg Miomira Krstovog Živkovića ne treba buditi u cik zore dok polumrtvi penzioneri čekaju u redu za mlijeko; kad djeca idu prema školi, a Podgorica se komeša uvijena izmaglicom. Sunce je ovdje nemilosrdno draga gospodo. Pa te i ovog jutra – dok mi smežuranim dlanovima gladiš čelo u nadi da ću se hitro ustati i otići na posao – čutke molim da to ne radiš. Po zalasku sunca moja čula bivaju ukopana ispod površine tupog i dubokog sna. Ja ne sanjam ništa. Već jednostavno zatvorim oči pred zoru, i otvorim ih kad posljednji zraci potonu iza brda na zapadu. Ono što ostaje u glavi jeste tamno brujanje prethodne noći i mutni obrisi one koja dolazi. Sve je crno. Sve prazno. Ljeto me ubija. Rodni grad će mi doći glave. Već pet noći za redom temperatura ne spada ispod tridesetog podioka, a moja krv traži neka hladnija stanja. Među svim usijanim asfaltima na kugli zemaljskoj ovaj podgorički, pretpostavljam, najvrelije isijava. Tumaram centrom grada, prašnjavim predgrađima i još dalje, sklanjam se od čopora pasa lutalica, a moji tabani bride i kao da se tope. Ulice su nabrekle od vrućine pa imate osjećaj da će se pod pritiskom raspući i da će iz tih rascjepa poteći lava. Jedina stvar koja mi daruje kratkotrajno spasenje jeste staro groblje pod Goricom, kraj crkve Sv. Đorđa. To mjesto uliva nadu. Na glavnom ulazu naspram crkve i u njenom zaraslom dvorištu sa česmom, obično sjede kružoci mlađanih podgoričkih narkomana, početnika. A kako su ljeti vrata crkve stalno otvorena, miris tamjana se miješa sa teškim zadahom kanabisa. To me nervira. Jednostavno ne znaš ko se klepa. Promiskuitetna urbana omladina ili znojavi pravoslavni monasi? Svejedno. Miomira Krstovog Živkovića psihodelične supstance ne zanimaju. On je zakleti *strejtaš*. Uvijek zaobilazi glavnu grobljansku kapiju. Njegova staza vodi pored staklenika za uzgoj cvijeća, kraj Stadion malih sportova i reda dvadesetogodišnjih čempresa. Tu je sasvim mirno. Susrijeću vas male kamene ploče pod kojima leže kosti djece; nalazite skromne anonimne grobove zatrpane prašinom i kupinovim grmljem. Košćele koje rastu uokolo stasite su i moćne. Kraj njih čempresi, bijeli borovi te po koja zakrčljala maslina. Dok se Podgorica guši u vrelini, Miomir Krstov Živković udiše hladnu ravnodušnost napuštenog groblja koje zapljuje svježim zrakom borove šume sa Gorice. Spomenici se penju uz brdo, sve do zardale ograde od kovanog gvožđa sa šiljcima. Smjenjuju se uklesane petokrake i krstovi, ćirilica i latinica, izlizani epitafi i ostaci starog plastičnog cvijeća. Zatim: limenke kokakole, konzerve mesnog nareška, ostaci voštanića, slatki zadah mahovine. Pretpostavljam da je ovo – kao i sva groblja na planeti – decenijama, stotinama godina natapano suzama. Pa zaključujete da ne postoje komadi zemlje brižljivije usoljeni tom supstancom. Mnogo je plača. Mnogo tuge. Mnogo tajni. Dok sam sinoć sjedio oslonjen na vječnu

kuću porodice izvjesnog Nikole Đurađevog Martinovića (1845-1903) u dnu groblja je zaokrio plamen svijee. Nakon nekoliko minuta upaljena je još jedna i mogao sam nazrijeti ruke koje je pričvršćuju za fino klešani kamen. Dlanovi su se izmakli iz opsega žutog svjetlosnog kruga te nije preostalo ništa sem da nagađam ko to u ove kasne sate pravi društvo noćnoj ptici, Miomiru Krstovom Živkoviću. Podgorička bakica posjećuje svog davno preminulog supruga? Kakav smrću opsjednut klinac? M. K. Živkovića čak i takve stvari ostavljaju ravnodušnim. Jer prema onome što sam čitao, gledao i slušao, ja sam osuđen na vječito postojanje. I ne bi trebalo da me zanimaju marginalije što protiču kraj moje vječnosti kao izgubljene duše rijekom Stiks. Nakon pola časa svijee dogorijevaju i gase se, a tamna pogurena silueta odlazi prema kapiji. Sretan put. Pa, pa... do narednog susreta. Ustajem, a u koljenima škripi. Sada je jedan i četrdeset pet. Valja se protegnuti i pobjeći zori. Subotom uveče Podgorica vrvi od života. Dobro izvajane stražnjice, vulgarne djevojke iz predgrađa, rijeke parfema: sve u svemu, parada mladog mesa. Idem preko Gorice do gimnazije "Slobodan Škerović", a na klupi pored košarkaškog igrališta bjelasaju se dva mlada muška tijela. Pederi, majku im božju! Najradije bih porazbijao ta nastrana govna. Ali pederi nisu više što su nekad bili. Bilmez kleči na koljenima i guta pendrek svog kolege. Ima gotovo dva metra i bicepse koji bi Miomira Krstovog Živkovića odaslali ravno u koš. Ovaj drugi je tanušnji. Prepao me njegov duboki glas ("To mačak, samo tako, kralju najveći...") koji svjedoči iskustvo i violenciju. Zato se skrivam iza obližnjeg bora, uzimam pristojan krš u ruke i iz sve snage bacam prema govnama. Krik koji je uslijedio ("Aaaa... u pičku materinu, što je ovo?!") i reakcija kuronje na klupi ("Što je majmune, što ti bi?") govore da sam pogodio metu. Unezvijerani debil briše usta dok ovaj drugi diže pantalone ("Aaaaa... jebaću mu oca kad ga ufatim!"). Malo sjutra ajvanu. Da bi kresnuo *mog oca*, Krsta Miloševog Živkovića, moraćeš da otkopaš grobnicu 325 na Čepurcima. A u njoj, vjerujem li, nećeš naći ništa od praznog kovčega. Želiš li čovjeka – ili bar njegove kosti – moraš ići mnogo dalje. Ovako: ukraj se na trajekt *Sveti Stefan* (utorak i nedjelja 22 sata) koji ćete iz Bara odvesti u Bari. Sačekaj dva dana i u lukku će stići olinjali putnički brod *Magelan & Brothers* (karta u jednom pravcu 352.000 L – 181,793 EURA), i onda pravac Lisabon. Nađi hotel *Paradizo*, uvali stotku te pitaj za "Starog". Izbrijani recepcioner će se uz osmijeh mašiti telefona, razmijeniti par riječi, zapisati nešto na komadiću papira koji će ti ljubazno uručiti i reći da slijediš adresu: kafana *El Greko*, sto pod gravurom jedrenjaka, 23h. Uđi u kafanu tačno na vrijeme pa onda jebi Krsta brate koliko ti se prohtje. To jest: ako ti basta mudonja! Tamni sjaj njegovih očiju, hipnotički osmijeh razliven licem mog časnog oca, dugački i blijedi prsti što se kreću kao da pletu paučinu – bespovratno omamljuju ulivajući strahopoštovanje. Ja na žalost nisam naslijedio niti jednu od tih paklenih i divnih osobina. Krsto bi imao pravo da me se odrekne preko oglasa, – mislim čučeci iza drveta. Nakon što su poskakali sa klupe pederi trčkaraju lijevo-desno kroz mrak uz prigušene psovke sve dok višojiji nije rekao: "Vidi... Nemamo ga što tražit. Ovaj je davno stiga do centra. Pa odoh ja onda". Istog časa manji se stvorio kraj njega, uhvato ga za podlakticu: "Stani malo brate. Čini mi se da ne nismo obrnuli posa. Znaš kako kažu – bez svršavanja nema časčavanja. Ili vrci pare ili...". Visoki se dvoumio nekoliko sekundi, a zatim krenuo da bježi držeći se za okrvavljeni potiljak. No brzo su ga sustigle dvije, pokazalo se, snažne ruke – a nekoliko trenutaka docnije i noge – koje su tukle i tukle, gazile po bubrezima, kičmi i licu. ("Ti mene da zajebeš govedo, je li?" – nos krcka – "Od mene si naša da praviš budalu!?" – noga na stomaku – "Majku li ti bezobraznu!" – obje noge na ledima). Mali se zaustavio tek kada je nesretnik počeo da stenje, kad je izvadio pare i pružio ih ka zvijeri. "Eto tako mafijašu. Valjda ćete ovo opametiti. Aj sad zdravo". Zgrabio je novac i ležer-

no nestao u tami. Dok sam čučao iza drveta postalo mi je jasno da biblijska krivica pada na moja pleća. Ja sam grešnik koji je prvi bacio kamen na prostitutku. Jebi ga! To se moralo okajati. Prilazim tijelu koje krklja valjajući se u lokvi krvi. Kleknem i uhvatim ga za rame, a on gmižući cvili očekujući još batina. "Ne boj se jadan, oću da ti pomognem", rekoh. Izvadio sam maramicu iz džepa – moja pedantna majka svakog jutra zamijeni prljavu – i obrisao mu lice. Koliko mlade i svježije krvi! Koja u vreloj ljetnoj noći neodoljivo miriše. Koja se purpurno sija sporo kapajući na beton košarkaškog igrališta i mami M. K. Živkovića da pokaže svoju istinsku čud. Obrisao sam njegov vrat i ranu na potiljku, a maramica je primijetno otežala. Da bi je još jednom iskoristio pomažući bijedniku, valjalo ju je nekako iscijediti. Kunem se da to što sam uradio nema nikakve veze sa logično i svjesno artikuliranim pokretima ruke koja se zajedno sa maramicom uspravila iznad mojih unaprijed otvorenih usana i stala da luči tamne, ljepljive kapljice. Sjećam se da je mlad mjesec kao sablja ležao nad Podgoricom. Gledao sam ga onako zakrvavljenih očiju misleći na svoje filmske kolege. Oni to rade mnogo elegantnije. Umjesto maramice, Nosferatu bi iscijedio vratnu žilu do posljednje kapi. Zario bi zube u nabubrelu arteriju i nastavio da loče dok jadnik ne bude iscijeden poput vakumirane kese kikirikića. Miomir Krstov Živković nije imao sreću da redovito posjećuje zubara. Kad je trebalo ići tamo, išao sam isključivo zbog vađenja. Očistili su sve iole upotrebljive alatke: sekutiće, očnjake u gornjoj i donjoj vilici pa sada ne bih mogao da isisam ni meduzin kurac, a kamo li ovo nabubrelo i podatno tijelo. Jebem li mu majku pedersku! – opsova sam pa i ja počeo da ga mlatim, mlatim, mlatim... – a onda brišem maramicom, a maramicu cijedim sebi u usta. Pet-šest krugova i govedo je ležalo na betonu bez svijesti. Ne mogu reći da mi ga je bilo žao onako snuđenog i izvaljenog na leđa. Izgleda da moja sorta nije sklona tegljenju biblijskih pravdi i nepravdi. Ipak, osjećao sam crva savjesti kako gricka slični dio moždane kore. Kad sam umio lice hladnom vodom gimnazijske česme, sa njom sam sprao i sitnu pokajničku nit koja je skupa sa komadićima skorale krvi bespovratno otpuzala u kanalizaciju. Sve u svemu: divna noć koju treba iskoristiti na pravi način, pomislio sam. Jer prolazili su dani i mjeseci bez kaplje svježije krvi. Ali to je život: nekome majka, nekom mačeha. Nekome ni jedno ni drugo. Sada je dva i po časa. Veselo skakujem pored gimnazijske ograde, potom ispod stadiona *FC Budućnost* do ulice Slobode. Slijedim bijelu liniju na asfaltu kojom sam još kao dijete volio da hodam. Otac me drži za ruku, a ja nogu pred nogu sve do kraja i natrag. Pa još jednom. Njegovo društvo je ulivalo sigurnost. Nije mnogo pričao ali je zato uvijek bio spreman da nježno raširi osmijeh. Kada smo se vidjeli posljednji put, nije me uopšte dotakao. Gledao je bez trunke očinske nježnosti. Dakle, godina 1996. – Podgorica, Bar, Bari - via Lisabon. I onda hotel *Paradizo*, uglašeni recepcioner, kafana *El Greko*, sto pod gravurom jedrenjaka. "Zdravo tata", kažem očiju punih suza. On ćuti. Krecem da ga zagrlim, a među nama se priječi mesnata ruka konobara koja me vraća u stolicu. Donose veliku kristalnu čašu crnog vina. Sa gramofona iz čoška zavija Karlos Gardel: "Adios muchachos, compañeros de mi vida, barra querida de aquellos tiempos...". Moj stari gleda u patos, a ja uzimam vino ispijajući do dna. Sljedeće što pamtim jeste plavo nebo nad Lisabonom, velika tvrđava iznad grada i galebovi. Pamtim kako sve to postaje dalje i dalje, sjećam se Juljanja na palubi *Magelana* na kojoj sam se probudio, te djece putnika rastrčane uokolo. Ono što se događalo u međuvremenu otkrivaču tokom godina koje slijede. Objašnjenja će se javljati iznenada, u kratkim bljeskovima koji izranjaju iz crnog sjaja što poput katrana optače moje biće, moje vrijeme. Godina 1995. Sjedim na krevetu. Veče nakon Krstove sahrane. Majka prati dosadne tetke sa crnim maramama na glavi. Naša kuća u Staroj Varoši ima dugo spiralno stepenište koje povezuje podrum i oba sprata.

Čuje se pregršt mekih koraka, vrata škripe, otvaraju se i zatvaraju. Pošto je ispratila sve rodake stara je došla da me poljubi i poželi dobar san. "Laku noć majko", kažem. A ona otire suze idući na počinak. Kroz prozor vidim osvijetljeni minaret Osmanagića džamije. Blaga i topla noć. Tonem u san ophrvan umorom i dugotrajnim stajanjem na sahrani. Sve je išlo kako treba. Protokol je ispoštovan do najmanje sitnice. Izvještaj patologa, očevog starog prijatelja dr Senadina Hadžiahmetovića, otkriva dva srčana udara u roku od nekoliko minuta. Nije bilo pomoći. Starog su našla djeca Alije Derviševića. Bio je prislonjen na ogradu džamije pa su klinci mislili da je pijan i da je jednostavno zaspao. A to ne bi bilo ništa novo za Krsta Miloševog Živkovića, starog podgoričkog boema koji je stigao do dna hiljada i hiljada čaša. "Tajo, aj izadi! Čiko Krsto se oletvio pa zaspao na ogradu". Alija i njegov brat Fahro su ga donijeli kući; spustili na klupu u dvorištu, opipali puls shvatajući da je mrtav. Majka je istrčala dolje i zakukala. Kraj priče. Ukopali smo ga sjutradan. Grobnica 325 na Čepurcima. No bolje je reći da cijela priča tu tek počinje. Treće jutro je okupilo dosta ljudi iz komšiluka, rođake, daljnje stričeve koje sam prvi put upoznao i nekoliko slinavih, takođe nepoznatih tetaka. Narezalo se pršute, bilo je domaće rakije, kaštradine, vina i jedna boca viskija. Oko dva sata smo posjetili groblje (vijenci se ne prilazu), a onda svako svoj posao. Majka i ja pravo kući. Sjećam se da sam odgledao drugi nastavak *Kuma* i tako zaspao u fotelji. Navече je svratilo moje društvo iz ulice koje je dokrajčio onu flašu *Balantajnsa*. Sve što je ostalo od oca bio je plakar pun izlizanih sakoa, nekoliko pari cipela, naočare za vid i sunce, te omanji putnički kofer pod bračnim krevetom čiji sam sadržaj letimično poznao. Stara je zaspala oko jedanaest. Pustio sam da utvrdi i onda lagano izvukao kofer. Otvorio sam ga na stolu u mojoj sobi. Zadah memle. Papiri, papiri, papiri... Gomila pisama. Adrese: Lisabon, Lisabon, Lisabon. Sve na portugalskom. Znao sam da je tri godine između svoje dvadesete i dvadesetpete plovio na nekom portugalskom tankeru. Tu je i nekoliko slika sa članovima posade. Proslava na dan svetog Nikole. Puno ribe u glinenim ovalima. Sto je prošaran bocama crnog vina. A na njegovom čelu dominira uska silueta kapetanske uniforme sa tamnim, potpuno tamnim naočarima. Pronalazim dvije stare lule, do pola praznu kesicu duvana, nalivpero od slonove kosti i bočicu nekog španskog parfema. Još pisama, isječaka iz novina, svežanj devalviranih portugalskih novčanica. Na samom dnu leži kutija od ebanovine sa ugraviranim likom zubatog afričkog demona. Pristojno sam se namučio uklanjajući crveni poštanski vosak kojim je poklopac bio optočen. U kutiji nalazim: 650 američkih dolara za povratnu kartu Podgorica – Lisabon, minijaturnu kovrtu sa uputima (*Magelan & Brothers*, hotel *Paradizo* itd.), dvije očeve fotografije iz mladosti i, na koncu, kratko pismo upućeno meni. "Voljeni sine... Noć je na zemlji. A ja više nisam stranac u toj noći. Prije nego li savladaš uzbuđenje koje izaziva pomisao da je tvoj otac Krsto Milošev Živković još uvijek živ, treba shvatiti: smrt urla iz svake ćelije mog namučenog tijela; ona me budi noću i pjeva uspavanku danju. Sahrinjen sam, to je tačno. Ali ne pod zemljom nego na njenoj površini. Zauvijek. Ako želiš da me još jednom vidiš, sve mora ostati *TAJNA*. Precizno slijedi uputstva. Adio." To je kraj. Pitao sam se kako je sve ovo uspio da izvede. Nije mi bilo jasno koga smo ukopali. No 650 dolara su glavni krivac što nisam mnogo razbijao glavu. Toliki novac u životu nisam vidio. Narednog proljeća spakovao sam stvari, majki objasnio da idem sa društvom do Kotora, i otperjao u Lisabon. Kako sam mogao znati šta me čeka i kakve će biti posljedice?! I kao što rekoh, uslijedio je kratak susret i mamurno buđenje na *Magelanu*. Jaka svjetlost je tada počela da mi smeta. Nelagode su se u početku manifestovale kao blagi oblik porfirije, a danas ne smijem uvo izložiti suncu. Nema više kupanja na Morači niti predivnih sutomorskih plaža; mogu zaboraviti duga jutarnja ispijanja kafe na nekoj terasi u centru. Preostaju mi vrela pod-

goričke noće koje lako postaju dosadne. Srećom, ova je neobičan izuzetak. Dva sata i petnaest minuta, a ja se pitam šta se događa sa mesnatom pederčinom u dvorištu gimnazije. Mogao bih da se vratim, šutnem ga još koji put i obrišem maramicom, naravno. Ali ko će radit' o tuđemu jadu! Iza čoška, preko puta kasarne, dopire glasna muzika i kikotanje pijanih tinejdzera. Volim da ih posmatram onako rumene i opsjednute svojim tijelima. Petnaestogodišnje gimnazijalke se uvijaju uz *Losing My Religion*. Ne nose brus-haltere. Tanke bijele, pivom nakvašene majice, ističu nabubrele pupoljke bradavica. Na vratima kafea *Biblioteka* piše: Rock Party. Jedan zvučnik je izbačen vani pa se muzika razliježe cijelom ulicom. Zauzima mjesto za šankom pod velikom kartom Evrope. "Jedno pivo brate", vičem konobaru blijeđom kao krpa koji se s mukom provlači kroz razigranu omladinu. Svi skaču i osmjehuju se zatvorenih očiju! Šta je zaboga toliko veselo u ovoj pjesmi? Ispravljam se na stolici zbog boljeg pogleda na stvari pa u uglu primjećujem djevojčicu sa kikirikama čija se kratka majca podiže iznad grudi svaki put kad ona skoči uvis. Bravo mala! Samo naprijed. Hop... Hop... Hvala ti što Miomiru Krstovom Živkoviću priređuješ dragocene trenutke radosti. Disk je počeo da preskače taman kad je Majkl Stajp izgovarao ono: "Every whisper of every waking hour I'm choosing my confessions". I zatim se "choosing my confessions" ponovilo dvadeset sedam puta. "Konobar, daj čovjeku to što pije", rekao sam pokazujući na DJ-a. Dečko je ukapirao da bjesomučno ponavljanje Stajpovih riječi tinejdzere vodi u totalnu ekstazu i nije prekidao zabavu. Curica skače kao luda. Tačno dvadeset sedam puta sam mogao vidjeti uzbuđeno bjelisanje mladih i putenih dojki. Na kraju - aplauz, a DJ Gligo se likujući penje na sto nazdravljajući gomili bocom nikšičkog piva. Nakon delirijuma, uslijedio je potpuni tajac i komešanje. Omladina se sabija praveći krug na podijumu za igru. Prilazim razmičući znojova tijela. Klinčici se i sami sklanjaju jer Miomir Krstov Živković sa svojih trideset pet godina ipak nije balavac. Mala je opružena na leđima. Kikice poluraspletene i zabačene u stranu. Grudi se grčevito nadimaju. U *Biblioteci* se pale jaka crvena svjetla, a nekoliko uplašanih tinejdzera istrčava vani. Tražim da donesu čašu vode sa puno leda. Podižem njenu glavu ne bi li joj u usta sasuo par gutljaja. To, zapravo, ničemu ne služi ali tako rade u filmovima. Dijete nesvjesno kašlje mlatarajući rukama. Voda curi sa usana, sliva se niz grudi, majca postaje vlažna i gotovo providna. Čista erotika. Ali ovo su trenuci u kojima sebi ne smijem dozvoliti takvu vrstu uzbuđenja. Desetine širom otvorenih očiju me posmatra očekujući - čudo. Šta hoćete mala projebanu govna!? Curica vam je pokvarila zabavu. A? Uzimam mlitavo i hladno tijelo u naručje iznoseći ga vani, na svjež vazduh. Stajem tako na cestu, a gomila se zaustavlja kraj trotoara. I klinčici dobijaju svoje priželjkivano čudo jer iza čoška proviruje histerično, plavo rotaciono svjetlo kola hitne pomoći. Koje biva sve bliže i bliže. Očito je da su zauzeti. Vozač bjesomučno trubi dok stojim na sredini ulice sa djevojčicom u naručju. Zatim, sa cigaretom na usnama proviruje kroz prozor: "Alooo... Jesi li ti zdrav kretenu?! Alooo... Zgaziću te majmune! Maksee! Čoek nam umire!". Kočnice škripe i kola se zaustavljaju na nekoliko metara ispred. Sisata medicinska sestra izlazi prva obraćajući se vozaču: "Glavurdane, aj ugasi rotaciono bez mene osta. Oči mi iskopa". Svjetla nestaju, a onda se pojavljuje vozač sa nosilima. "Stavi dolje đevojku da vidimo sa čim se urokala", kaže mi sestra. "Što je ne pripaziš malo bolje jadan? Izgleda da se nagrdila žutim", mrmlja pipajući joj puls. "Veljo, aj ovamo da je utovarimo", kaže. Vozač uzima jedan kraj nosila. "A što ti čekaš, da te ne kunem?" - obraća se meni. "Sagni se i prifati", kaže. Sestra je otišla da napravi mjesta. Pod bijelim čaršavom leži muško tijelo prikačeno na nekoliko cjevčica infuzije. S mukom ga pomjera u stranu i pribija koljenima: "Auuu... Težak li si mrčo!". Nesretnik stenje podižući desnu ruku koja malaksava i zatim olabavljeno pada sa strane.

"Aj ubačite malu", kaže sestra pokazujući čaršav prostrt na golom limu. Htio sam da se vratim *Biblioteci* ispred koje čeka još nekoliko najupornijih posmatrača, no sisata gospođa hitro iskače iz kola: "De si krenuo obraza ti!? Oli da je ja vodim doma kad se osvijesti?". Sada je tri časa i sedamnaest minuta, a ja se vozim u kolima hitne pomoći sa dva poluživa tijela. Mali prozor nas razdvaja od prednjih sjedišta otkrivajući mesnatu vozačevu ruku na grudima sestre. "Uh Veljo nemoooj", kaže ona. "Što je bilo Natalija? Sad ti ne valjam?", vozač mrmlja naglo dodajući gas. Nastavlja da se buni: "Bolji je tebi izgleda onaj lipso... Doktor Popović, bješe li?". "Kunem ti se da me nije dotaka, duše mi očine!", cvili sestra, a Veljo još brže šiba

nja: "Voljeni sine... Noć je na zemlji. A ja više nisam stranac u toj noći... Smrt urla iz svake ćelije mog namučenog tijela; ona me budi noću i pjeva uspavanku danju. Sahranjen sam, to je tačno. Ali ne pod zemljom nego na njoj površini. Zauvijek." Sada je tri časa i četrdeset pet minuta. Izmorena djevojčica sjedi na patosu kombija hitne pomoći, a ja objašnjavam kako sam pедера morao da pretučem jer je pokušao da je napadne. Sve se uklapa. Ona razumije situaciju i potvrdno klima glavom. Razmotava celofan izvađen iz džepa i snažno ušmrkava žučkasti prah. Pametno i lijepo dijete. Nogama razvaljujem velika dvokrilna vrata. "Ajde izlazi dušo. Samo polako" - kažem. Ona jedva stoji. Balavi i mumla. Izlazimo u mrak. Pos-

podgoričkim ulicama. "Nemoj Veljo, sve ćeš nas pobit!" Pridržavam glavu sa kikicama, sa kopcima koji trepću i ispod kojih proviruju dva crna izgubljena oka: "Gdje smo sad? Što je ovo?". Veljo naglo koči. Prekriveno tijelo klizi i pritišće nas. Krvave mrlje proviruju na čaršavu. Djevojka vrišti. Veljo opet ubrzava. Sestra hvata volan pokušavajući da obuzda vozilo, a gume škripe, i škripe... Snažan tresak. Mala udara glavom o patos ponovo ostajući bez svijesti. Jebem ti život! Nogama sam uspio da odgurim čovjeka pod čaršavom. Tečnost infuzije je kapa po mojoj glavi. Mukla tišina. Koju prekida bolno zapomaganje našeg kolege bolesnika. Povlačim krvavu plahtu zajedno sa cijevima infuzije. Vidim: poznato, unakaženo lice pедера iz gimnazijskog dvorišta čiji jezik oblizuje svježu krv. Vidim njegove krupne uplašene oči koje me upijaju vrtlogom straha prepoznajući me uz vrisak: "U-pomoooo! Evo ga! To je ovaaaaj!". Pokušavam da ga stišam objašnjavajući da ne želim da mu naudim, a on se kao histerična žena baca po kabini udarajući u lim kombija. Djevojka se ponovo budi priključujući svoj glas opštem haosu koji Miomira Krstovog Živkovića vodi na granice ludila. Dohvatio sam omanji ali dovoljno težak aparat za gašenje požara prikačen sa strane. Dva tri tupa udarca i peder je doveden k poznaniju prava. Tako mu treba, mislim, brišući maramicom njegovo široko krvavo čelo. I opet: mlake kapi prijatno golicaju nepca. I opet: čujem daleki šapat mog časnog oca; riječi koje poput eha tutnje maračnim hodnicima sjeća-

taje jasno da smo se zakucali u banderu nedaleko od Dvorca Petrovića, kraj bolnice. Zavirujem u kabinu vozača. Raščupana sisata sestra obrađuje Veljov kurac, a on me rukama preklinje da se sklonim i sačekam još malo pa ćemo nastaviti vožnju. Hvala lijepo imbecilu. Samo ti uživaj majku ti pokvarenu, pomislio sam. Hvatam malu oko struka. Prsti opipavaju mekani začetak desne dojke. Krećemo kroz park pored Sportskog centra. Teturamo Lenjinovim bulevarom kao pali anđeli na putu do srca tame. Skrećemo kroz Njegošev park, a moja ruka se lagano penje i prsti susrijeću otvrdlu mladu bradavicu. Prolazimo duž kasarne i *Biblioteke* u kojoj više nema nikog do premoreni konobara zabavljenih skupljanjem slomljenog stakla i opuškaka. Djevojčica zadovoljno stenje. Nastavljam da mijesim znojavo, vrelo tkivo. Uzima moju ruku i vodi je po cijelim grudima. Dok hodamo ka gimnazijskom dvorištu, golicam njeno vlažno međunožje. Sada je četiri časa i dvadeset pet minuta. Sviće u petnaest do šest. Što znači da moje vrijeme lagano ističe. Noć odlazi, a sa njome i crni duši koji mi utjelovljuju snagu. Proklinjem škrbavu vilicu nesposobnu za djelotvoran ugriz. Jer upravo živim bolnu *crvenu žed*. Sjeli smo na istu klupe koju su peder iskoristili za svoju ogavnu rabotu. Curica je na koljenima i pokušava da osvijesti mog mišonju. Ali i on osjeća kobnu bliskost dnevnog svjetla pa se samo stidljivo uspravlja, tek toliko da bi mogao ostati u toplom ženskom grlu. Ne brini mali moj: još ne sviće rujna zora. Uostalom, groblje je blizu. Lako je us-

kočiti u neku od pustih i dobro očuvanih grobnica koje su pouzdani čuvari tame. Treba čekati. Jer mala sjajno odraduje posao. Povremeno se zaustavlja da bi ušmrknula koju crtu. Istresa ostatke praha na glavić i zatim ga slasno oblizuje. Ne bi je valjalo prekidati. Ali svjetlost je neumitna. Rumeni se istočno nebo nad Podgoricom i Miomiru Krstovom Živkoviću valja naći kakvo zatamnjeno mjesto pod suncem. Odmičem njenu glavu. "Idemo odavde", kažem. Mutne i zakrvavljene oči stoje poluotvorene, tijelo mlitavo i blijede, a usne pokušavaju da se sastave u riječi. Hvatam je ispod pazauha, pa nas dvoje teturamo gimnazijskim dvorištem, i dalje, kroz šumu bijelih borova na Gorici sve do crkve Sv. Đorđa i starog groblja iza nje. Vjerujem da moja ostarjela majka sad zabrinuto sjedi na terasi ispred kuće nadajući se uzanoj Miomirovoj silueti koja se obično pojavljuje iza Osmanagića džamije, otvara kapiju, žuri do sobe, a onda temeljito zatvara škure i odlazi na počinak. Eh draga ženo! Večeras ću se prepustiti majčinskom zagrljaju neke druge postelje. Sada je pet i dvadeset sedam. Moram brzo pronaći neko sigurno utočište. Jer zjenice već peku, a koža bridi poprskana tanušnim jutarnjim svjetlom. "Voljeni sine: purpurne noći postaće tvoja beskrajna mora. Kažem, usud je naš da kao posrnuli Odiseji tražimo utjehu u tami... živi bez života, plačni bez suza: smrt je naša daleka Itaka". Stari je svašta lupetao. Pa neka mi sad lijepo objasni kako da pomjerim tešku kamenu ploču i zavučem se unutra. Mala valđu rukom pokazuje da bi morala da krene kući ali o tome nema govora. Ona skonča negdje uz put, a Miomira Krstovog Živkovića optuže za brutalno ubistvo i protivprirodni blud sa maloljetnicom? Ne dolazi u obzir! Stara majka bi prepukla od boli. A mene već bole vrhovi prstiju jer pokušavam iščeprkati sitne zaglavljene kamenčice ne bih li konačno odškrinuo ploču. Načijem kraju, kako dan lagano sviće, uočavam otopljeni žuti vosak i nekoliko dogorjelih svijeća koje su plamtjele u nepoznatim rukama. Gledao sam ih u dnu groblja zajedno sa tamnim obrisima ljudskosti što je sačekala da plamenom utrne, a potom se lagano udaljila kroz mrak. Sada je pet i trideset devet. Nema izbora. Mala već sjedi oslonjena na grob u dubokom heroinskom snu, a ja - posljednjim atomima snage - uspijevam pomjeriti kamen sa jedva čitljivim slovima. Uskočićemo u bivši vječni dom nekog marljivog poštara. "Ovdje leži blaženopočivši Filip Androv Marković...", i dalje "...čovjek koji nije iznevjerio niti jedno pismo". Mermer škipi i preda mnom je gusti, omamljujući komad hladnjikave tame. Kad se smjestimo, ploču ću nogama vratiti na mjesto i konačno odahnuti poslije nesvakidašnje burne, jezivo tople podgoričke noći. Ubacujem malu, a ona pospano uzdiše. Liježem pored namještajući teški pokrov. Sada je petnaest do šest. Ni traga svjetlu. Sve je urađeno kako treba. Nalazim veliki zatupasti kamen koji će dobro doći ako mala počne da histerično nakon buđenja. Nije baš zgodno biti živ u grobu. A kamen je zatrebao ranije nego što sam slutio. Stala je da se dere i kop-rca taman kad je Miomira Krstovog Živkovića začarao onaj najsladi, paperjasti san. Široki zamah - koliko to skućeni prostor dozvoljava - opet dovodi tišinu u naš skromni dom. Mala sad spava kao andeo. A napolju se bude moje voljene ulice. Dok hiljadama kolometara na jugoistok, pokraj mora uzdiše Lisabon, grad-vampir: nepregledni lavirint zabačenih trgova, zamračenih stepeništa i hladovitih kafana debelih zidova. Pustim jutrom odliježe lupkanje škura koje se zatvaraju. Sijenke odlaze pod zemlju da se nahrane i spremne dočekaju još jednu bludnu noć. Moj voljeni otac je dio tog prekrasnog pandemonijuma. Kao i većina Crnogoraca dobro se snašao u inostranstvu. Vjerujem da halapljuju siše krv kakovog francuskog pедера ili natprosječno zgodne prostitutke. Meni je ovdje dobro. Ne žalim se. No, katkad u glavi zazvone mirisi i zvuci kafane *El Greko*, zapjevaju galebovi na *Magelanu* i onda me pohodi to sablasno šaputanje Krstovoga glasa: "Voljeni Miomire, dolaze prokleti dani, vrijeme plača i beskrajnih lutanja...". Jebi ga!? Doista ne znam šta bi ove banalne mis-

tifikacije mogle da znače. Pokušavam da zaspim ližući krv sa vrta i čela moje djevojčice, a u glavi odzvanja: "Oprosti mi pape, sve te grube riči/ I moj život sada, na tvoj život slič/ Oprosti mi pape, sad razumim tebe/ Gledan tvoju sliku, gledajući sebe". Curica se budila još dva puta u toku dana. Dok sam je uspavljivao udarajući je kamenom po glavi, vodio sam računa da je ozbiljnije ne povrijedim. Nema udaraca po sljepoočnicama i potiljku – to je pravilo. Kucneš malo tjeme (malo jače) i tijelo klone istog časa. Kikice se natapaju krvlju, a ti ih jednostavno staviš u usta, stišeš rukama i sisaš. Prava milina. Ovako zaklonjen od nesnosne podgoričke žege, posaden kraj mladog tijela uz dosta svježeh krvi, ja osjećam ljubav prema cijelom svijetu. S tom ljubavlju se i budim satima kasnije nakon blagotvornog sna. Devetnaest je časova i trideset dva minuta. Veče. Sunce zalazi tačno u osam. Puls na ženskom vratu se jedva osjeća. Nesretnica je izgubila mnogo krvi. Ali nema žurbe. Stari su rekli: ko žurio, vrat je slomio. Ljenskarice mo u predivnoj hladovini poštarevog groba, a ja ću do izlaska još jednom okvasiti grlo. Dobar tek Miomire. Tvoja ostarjela majka sad zabrinuto sjedi u dnevnom boravku, pušći cigaretu za cigaretom i gleda drugi dnevnik. Prije dva dana je napravila baklavu koju nisi okusio. Vjerovatno se pita: šta se to događa sa njenim Mijom pa ne može da omiriše omiljenu poslasticu. Eh stara... Da je to predивно slatko tijesto natopljeno krvlju, stvari bi bile drugačije. Ali na tome ipak ne bih mogao insistirati. Zna se što je baklava. Kao što je poznat i jednostavni meni moje sorte. Dok halapljivo srčem, osjećam da djevojačka krv postaje hladnija i gušća. Lijepi se za nepca štipajući želudac. Od krvi narkomana možete zaraditi hronično lošu probavu. Zato moram pauzirati nekoliko sati. Za pet minuta biće osam, a ja sam se uželijo svježeg zraka. Prvi put dan provodim u grobnici i nestrpljivo guram ploču ne bih li izašao vani. Konačno! Oblijepljen skoralom djevojačkom krvlju provirujem u još jednu noć. Živjela sloboda! "Avanti popolo, alla riscossa, bandiera rossa trionfera", zapjevao sam u po glasa. Protežem ruke i leđa stojeći na ploči. "Vogliamo fabbriche, vogliamo terra/ Ma senza guerra, triumfera" - orilo se dokovima Barija kada sam čekao ukrcavanje na *Magelan*. Lučki radnici štrajkuju zbog uvođenja dodatnog poreza na prihod od prodaje školjki. Spontano se pridružujem masi i zajedno sa mirisima ribe i musavim radničkim čeljustima pjevam iz sveg glasa. U malo da zakasnim. A da sam zakasnio, sudbina bi možda bila milostivija. I ne bih sada ponovo uskakao u grob prožet strahom; navlačio teški mermer i kroz rupu gledao tamnu siluetu koja se primiče držeći zapaljenu svijeću. Oči se cackle pod tankom kapuljačom od crne svile. Moja ruka je na djevojčicinim ustima. Nužno je ostati sakriven jer doista ne bi valjalo da menađu u ovakvom stanju: ja i mala u napuštenom grobu; ona urokana žutim i oblijepljena krvlju, a Miomir Krstov Živković zasićen istom tekućinom. Neka sam proklet! Cijela Podgorica bi uživala u prepričavanju i jeftinim mistifikacijama. Grad bi bruja od pitanja: Jesi li čuo za onoga što je učinio kod crkve? Majka bespovratno osramoćena, a ime časne familije Živkovića okaljano za sva vremena. Zato još odlučnije pritišćem djevojčicina usta da bih preduprijedio zapomaganje ili vrisak nakon buđenja. Čujem korake na ploči iznad nas te lupkanje štapa kojim se koraci podupiru. Čovjek se snažno nakašljao, a potom zapalio i drugu svijeću. Psuje: "Da im jebeš majku pokvarenu. Utakmica Inter-Lacio, a ja ode čamim ka budala. Aaaa... Nećemo više ovako da vam se zakujem. Naučiću ja vas redu momci i djevojke!". Glas odaje čovjeka u godinama. Šezdeset. Sedamdeset možda. Kažem, glas otkriva čovjeka koji se još jednom snažno nakašlja, a onda počinje da se dere: "Ajmo! Buđenje! Oćemo li polako!?" Snažno lupa štapić po nadgrobnoj ploči: "Jeste li se naspavali? Idemo... ustajanje!". Sjeda pripaljujući cigaretu dok se ja znojim drhteći od straha. Da imam zube i oni bi cvokotali. Nije mi jasno šta se gore događa. No objašnjenja uvijek dolaze tiho i ulaze u legendu. Širom

groblja se čuje usitnjeno škripanje kamenih ploča. Grobovi se otvaraju, jasno je. Uviđam da rukom čvrsto pritiskam djevojčicino lice. Njen nos i usta. Koja više ne emituju toplo strujanje daha. Mala je gotova. Ja sam gotov. Ploča se pomjera i u tom zvuku nazirem tužni kraj svog bivstvovanja, ovdje, pod zemljom, na zemlji. Odozdo gledam siluete ljudi koje se povijaju, a moja ramena hvata nekoliko snažnih ruku. Hop! Već sam na svježem vazduhu. "Čiko Branimire je li ovaj novi?", pitaju usne pod kojima se bjelasaju dugački oćnjaci. "Jes. Ovo ti je Krstov mali", odgovara poznati glas starca sa štapićom. Ploče još uvijek škripe. Grobljem izrastaju uzane, pogurene figure sjajnih očiju. Ta horda lijeno maršira okupljajući se oko nas. "Ovo je čiko Krstov sin!?", pitaju zubi i bli-

jedo lice koje iskrsava pod žutim plamenom svijeća. Branimir ih prebrojava: "Oće li ko buditi one lijene nesreće? Rećite im neka se ustaju da ja ne bih dolazio. Treba da idu na posao" – govori, štapić pokazujući prema dnu groblja. "Evo nas čiko Brano. Nemoj se drat". Čujem pomjeranje žbunja i korake koji se zaustavljaju u blizini. "Znam ovoga", kaže novopristigli glas. "Jes. Vozili smo ga ja i Natalija. Smandrljao je neku malu pa nije zna' što da čini s njom. Kakva budala", kaže on dalje. Natalija: "Ovakvi ajvani nas kompromituju čiko Brano. Treba ga poslat u Kolašin ili Mojkovac pa neka tamo operiše. Zna se, brate, što je podgorički vampir. Moramo održati neki nivo". Gomilu prožiroma komešanje, a zatim čujemo još jedan glas iz pozadine: "A što? Da nam ti i Veljo nećete nivo održavati? Nemoj srat Natalija da te lijepo zamolim". Veljo: "Što je vrijeđaš magare?! Oli da te napunim noga!?" Glas iz pozadine: "Šuti jedan ne bio i prifati tu sisnu". Veljo se zalijeće kroz gomilu. Sustiže ga Branimirov štapić koji se teško spušta na njegovu glavu i on pada bez svijesti. Glas iz pozadine: "Neka si čiko Brano, neka. Kurći nam se ode, a ne smije ti reć da je sinoć slupa kola i posa izgubio. Upajtašio se sa ovom profuknjačom... Ne zna što čini". Čuje se žamor podijeljen između odobravanja i oštrrog negodovanja. Masa se dijeli u dvije grupe koje nastavljaju sa unakrsnim optuživanjem i psokama. Reže jedni na druge pokazujući oćnjake. Zvjerski ciće, a njihove se oči pretvaraju u staklaste žarulje gladi i mržnje. "Ne znam što ću s njima. Nervozni su ovih dana kao pašćad", čujem Branimirov glas neposredno kraj uha. Njegova ruka me lagano odvlaći u stranu odakle nastavljamo da posmatramo svađu. "Puštimo ih da se dobro pokrkuju. Onda su malo mirniji", nastavlja Branimir. Dvije zaraćene strane se potom bućno spajaju u proključalu nebulu krikova, jauka i kletvi. (E dabogta ti se kosti osunćale! Krvi nikad ne okusio, majmune! Na kolćeve dovijeka spava' dabogda, majku li ti bezobraznu!) Teške kamenice lete pored naših glava i mi sijedamo bezbijedno zaklonjeni širokom nadgrobnom ploćom. Branimir vadi kutiju sa duvanom, zamotava debelu cigaretu i pripaljuje: "Moj Miomire... Ne može se više ovako. Premnogo nas je. Nesloga... Sujeta... Zavist... Podijelili su se u grupe pa jedni druge uništavaju. Satrunuće na ovom groblju, prokletnici. A ja ih volim ka rođenu ćecu! To je moja nesreća". Starac oslanja glavu na grudi i mirno puši dok se trudim da konaćno dozovem ovo malo preostale pameti. Oćgledno je da se niko ne uzbuđuje zbog djevojćice. To je, valjda, na ovom mjestu uobićajena stvar. Kojom se vjerovatno mogu objasniti i relativno česti, misteriozni nestanci ljudi u Podgorici. Shvatam da nisam u tolikim govima kao što sam mislio dok su me snažne ruke izvlaćile na površinu planete. Valja samoćutati i hladnokrvno promatrati stvari. Starac gasi cigaretu o nadgrobnu ploću. Ustaje gledaju-

ći prema uzavreloj gomili a zatim opet sijeda: "Neka ih još malo. Kad se izlive lakše ih je obuzdati da ne idu u grad. Opasno je ići tamo ovih dana, a ja ne smijem sve da im isprićam. Premrli bi od straha nesrećnici. To mora ostati tajna". Htio sam pitati: *Šta?* Šta je toliko opasno da *mora ostati tajna* ali starac ustaje i odlučno kreće prema ostatku naše uklete družbe. Kaže glasno: "Momci... Djevojke... Je li bilo dosta za večeras? Ajte svi ovamo kod čiko Brana da se nešto dogovorimo". Gomila se utišava i nakon nekoliko sekundi čujem samo Natalijin glas: "Koja me pićka ugrizla za nogu? Da mu jebeš sve po spisku! Svilene ćarape su mi pocijepane sve vas jebeš!" Branimir je smiruje i kaže da će joj on sutra kupiti nove. Natalija otire suze rubom bolnićkog mantila, jeca:

"Hvala čiko Brano. Ti si vazda dobar prema meni". Starac je gladi po kosi. Pruža maramicu. Natalija je hitro uzima, a zatim pritrćava do Velja unoseći mu se u lice: "Što me ti ne braniš pizdo muška!? Dobro ih nisi puštio da me siluju kopile vampirsko!" Veljov uvrijeđeni ponos istog časa prišva soćčan šamar na Natalijino lice, a zatim još jednom gledamo Branimirov štapić koji Velja udara po sred ćela. Opet tišina. Koja moje misli doziva uobićajenim temama. Zamišljam majku kako plaće jer već dva dana ne dolazim kući. Mislim na oca dok onako blijed - sa zlokobno krvavim oćima - sjedi u kafani *El Greko* sjećajući se grada u kome za njega mjesta više nema. Naš topli dom je oronuo. Spiralno stepenište nezaustavljivo truli i kad majka silazi to mora raditi tiho da ne bi probudila uvijek gladne crve. Dirljiva prića. Ali vremena za tugu je malo. Jer ovo napušteno groblje vrvi od života. Branimir pripaljuje cigaretu; kaže da posijedamo uokolo i pažljivo slušamo. Od onoga što će reći zavisi naša sudbina. Gomila se ćutke spušta na tlo. Zubi bjelasaju, oći se cackle radoznavloćću i strahom, Branimir progovara: "Djeco draga... Dugo smo zajedno. Mnogo nevolja marširalo je preko naših leđa. No u sjećanjima ćavamo i one drugaćije, svjetlije trenutke ljubavi, jedinstva, razumijevanja... Zar nije tako?" Čuje se plašljiv žamor odobravanja. Branimir uzdiše i nastavlja drhtavim glasom: "Nikada vas nisam lagao. Priznajem da je bilo trenutaka kada sam nešto morao sakriti ali sve je to učinjeno za vaše dobro. I sada ću reći istinu... Samo istinu... Nije mi lako". Starac zastaje, snažno otpuhnjujući dim. Gomila se komeša dok Branimir lupka štapićom: "Djeco moja, Lovci su među nama". Nastavio bi Miomir Krstov Živković da drićjema oslonjen o prijatno hladno tle i pažljivo sluša Branimira da mu par bolnih jauka straha nije zagrebalo dušu. Te rijeći su izazvale neopisivu pometnju ĉiji zvuci govore da je prisustvo izvjesnih *Lovaca* oćgledno pogubno za moju neveselu braću, a time i za mene. Niz starćevo lice sporo klize dvije tamne suze, a ja ponovo osjećam njegovu ruku na podlaktici, ruku koja me odvlaći u totalni mrak. Dok posmatramo uspanićenu gomilu nesrećnika, Branimir glasno jeca: "Moj dobi Miomire Krstov Živkoviću... Crni su im došli dani. Neće traga od njih ostat. Ti si srećan ćovjek jer imaš de oćić. Otac ćete vazda primiti. A oni... Dušmaninu ne bih poželio takvu smrt! Lovci su nemilosrdni i ubijaju sporo. Nisu to one filmske gluposti: kolćevi, krstići, bijeli luk i ostale zajebancije. Ne bogami. Kad te Lovac smandrlja - najebao si i taćka. Oni imaju zube dva put duže od naših. Ne kolju vrat nego potiljak. Snaćni su poput mećeda. Ne moćeš im uteć!". Branimir trlja ćelo, a gomila postaje sve nervoznija. Na jednom kraju vidite mršave kreature koje se keze jedna drugoć u lice. Zatim se hvataju u koštac i valjaju po praćini. Žestoka borba. Veljo i Natalija sjede zagrljeni sa strane. Plaću. Ostatak družine je unevzrijećen. Šetaju ta-

mo-ammo neznajući gdje da odu. Ali kao što je rekao Branimir: njima nema puta. "Od večeras, Lovci su u gradu. Rasporedili se, zauzeli mjesta, pa ne znać odakle mogu iskoćit. Mene ne diraju. Preživio sam poharu 1979. g. Kad jednom izmakneš više nemaju pravo da te gone. Valjda smatraju da si time postao vrdjedniji ćlan rase. A koliko ja shvatam, Lovci služe da održavaju njenu vitalnost. Takvi su propisi. Šalju ih po svijetu iz lisabonske centrale da obave prljavi posao. Prirodna selekcija? Ko će znati? Najvještiji prećivi i to ti je to moj dobi Miomire. Tvoj otac je uhvatio zadnji voz i utekao", kaže starac povlaćći se u dublji mrak. Tada sam prvi put osjetio neku vrstu familijarnih emocija prema ovim prokletnicima. Okrećem se Branimiru jer želim da mu to na neki naćin saopćtim ali na mjestu gdje je stajao zatićem samo crnilo tame. Nestao je. Ispario. Oćajni glasovi ga dozivaju sa svih strana, a njega nema. Još jedan grob se otvara i iz njega proviruje okrvavljena glava onog pедера. Pokušava da se uspravi na noge. Trudi se svojski dok mu tri bijesna stvora prilaze sa leđa i kaće se na njegov vrat. Otimaju se kao zvijeri oko lovine. Bez Branimira, sa panićnim strahom od Lovaca, na groblju vlada anarhija. Svi zvuci, svi mirisi i zubi koji bjelasaju u tami slikaju tužni prizor kraja i porinuća. Gotovo je. To znam jer iz oblićnjeg šipraćja ćujem dva hrapava glasa prepoznajući - portugalski. Uplakana Natalija pritrćava, zaustavlja se, oslućkuje i njuška, a zatim se grobljem prosipa njen jezivi krik: "To su oni! Lovci! Istina je!" Uskaćem u najbližu raku. Strah uliva snagu pa bez problema navlaćim teški mermer koji prigućuje vrisku, krkljanje i plać na površini. Mislim na majku, na prijatne mirise doma koji mi sve više nedostaju. Trudim se da zaboravim ispijena, jeziva ali nekako dobroćudna lica moje vampirske braće. Na jedrima sjećanja broćim ka djetinstvu, pjeskovitim obalama Moraće, bistroj vodi punoj ćudljivih pastrmki na koje smo se ustrjeljivali sa oćtrih stijena pokućavajući da ih uhvatimo žive. Uljulkan tim prizorima uspijevam da zaspim i spavam dugo. Sve do pred zoru, kada me budi tupi bol u lećdima i daleki cvrkut ptica. Sada je pet i trideset. Suvieše kasno da bih stigao do kuće prije izlaska sunca. Uostalom, Lovci su među nama. Ne bi valjalo postati plijen sa trideset pet godina. Obazrivo provirujem, slušam i ne ćujem ništa. Uspeo sam se na zemlju po kojoj rasuta leže okrvavljena tijela. Prilazim jednom, pa drugom, opipavam ne bih li spazio nagovještaje života. Ništa. Nesrećnici miruju pokoćeni jezivom smrću. Pobijeni su svi doposljednijeg. Njih dvadeset sedam, koliko je i Branimir izbrojao na poćetku ove uklete noć. Smirenje donose samo Krstove rijeći. Usud je vaš da kao posrnuli Odiseji traćite utjehu u tami... Živi bez života, plaćni bez suza: smrt je vaša daleka Itaka, - kaćem, obraćajući se mojoć izgubljenioć sabraći. Odvlaćim jednu po jednu lećinu u oblićnjeg grobnice. Navlaćim teške ploće; sahranjujem cijelu generaciju podgorićkih vampira shvataćuji da sam ovog puta jedini prećivio poharu. Biću Lucifer koji će tužnu svjetlost naše vrste, nositi podgorićkim ulica kao olimpijsku baklju; vampir što će utrijeti staze svježem nakotu zla. I vjerujem da neću okaljati ime ovog ćasnog oca. Biće on ponosan na malog Miomira: škrbavu nakazu krupnih plavih oćiju i velikog nosa. No prije svega, želim da se ljudski naspavam. Neka odmoro moje izmućene kosti. Ovdje, na starom podgorićkom groblju. Još jedna noć uskoro stiže. Tama će nećujno potopiti grad. A u toć tami - osvrnete li se iza leđa dok prolazite Njegoševim parkom, dok zaljubljeni sjedite na klupi gimnazijskog dvorišta ili drugdje, mirno snijevajući na toploć postelji rođnog doma - sjena Miomira Krstovog Živkovića biće spremna da vaše dane protka tankim nitima onog najjećivijeg, iskonskog straha od sućtine zla. ☞

gnjen Spahić, rođen je 1977. godine u Podgorici. Objavljujao je prozu i knjićevnu kritiku u svim relevantnim crnogorskim ćasopisima za knjićevnost i kulturu. Radi u redakćiji za kulturu lista *Vijesti*. Uvršćen je u *Antologiju kratkih prića ex-YU/1990.-2000*. Objavio je zbirku prića *Sve to* (2001.). ☞

PROZA

Oudem

Marinela

Oudem je bio siromašan, kao i svi koji su tu živjeli. Nije imao novaca, ali to ga nije zabrinjavalo. Stanovao je na petom katu i pio čaj od marelice. Stan ispod Oudema, živjela je starica kojoj su stanari dali ime "Starica koju tuče muž". Njeno ime nije bilo na poštanskom sandučiću, no poštu ionako nije dobivala. Dok je Oudem bio mlađi znao je stavljati svoje račune u njen sandučić i ona bi ih uredno plaćala.

Stan ispod starice koju tuče muž bio je prazan. Nekad je tu živjela jedna druga starica koja je jednom Oudema pozvala na čaj i rekla mu, prstom pokazujući strop:

– Ona gore... – Oudem se zagledao u njen prst – Znam kako je zovete.

Starica je polako spustila prst i s ostalim prstima, pridružila ih drugom dlanu koji joj je ležao u krilu.

– Imate li kruha? – pitao je Oudem. Starica je odmahнула glavom, da nema, nastavila.

– Dok je njen muž bio živ... – pričala je smireno, ne žureći se – ... on je nije tukao. – Oudem je ustao, otišao do peći i natočio si još malo čaja. – Ona se jednom, spotakla o

Marinela je rođena u Zagrebu 1971. godine. Objavila je zbirku priča *Lift bez kabine* 1996. godine, a objavljivala je u časopisima *Quorum*, *Oklo*, *Vijenac*... U izdanju Meandra u pripremi je zbirka *Pušite li?* ☑

njegovu nogu... – nastavila je starica iako je Oudeomovo ponašanje pokazivalo da je us-tvari i ne sluša – ...i pala. Malo razbila glavu.

– Popio sam vam sav čaj. – tiho je rekao Oudem, ipak pazeći da ne prekida priču. Starica se nije smela, odgovorila je na primjedbu, odmahnuvši rukom i nastavila pričati.

– To je bilo davno. – dok je pričala, njeno lice bilo je ozbiljno, stanke između rečenica duge – Još su bili djeca. Ona je trčala. A on je samo stajao.

Starica je prestala pričati i zagledala se u Oudema, zapravo su joj samo oči bile uperene prema njemu, pogled joj je išao kroz nje-ga, nigdje se ne zaustavljajući.

– On je samo stajao, i? – sramežljivo, ali dovoljno glasno da razbudi staricu, upitao je Oudem.

– On je samo stajao... – počela je ona naglo i brzo nastavila – ...tamo. Plah i šutljiv, rasplakao se kada je pala, odveo ju do potoka, oprao krv s lica, zaljubio se... – starica je napravila stanku, možda se prisjećajući neke svoje ljubavi, zatim nastavila sporije – ...pocrvenio. Ona ga je gurnula ... tada se skoro utopio, kasnije su mu se svi rugali zbog toga. Kada je odrastao, otišao je u grad, zaposlio se, prolazile su godine... Tada je došla ona, već udovica, on joj je kupio cvijeće, zaprosio je, ona ga je najprije odbila, no zatim se predomislila, on je imao malu plaću, a ona nije radila.

– I nikad je nije tukao? – pitao je Oudem.

– Nikada je nije tukao. Volio ju je kako je znao, a onda je umro. – odgovorila je starica i ustala sa stolice, pokazujući Oudemu da je vrijeme da ode.

– Sutra ću možda imati kruha. – rekla je zatvarajući vrata za njim.

– I nikada je nije tukao? – pitala je sutradan Oudemova djevojka Oudema.

– Nikada. Volio ju je kako je znao, a tada je umro. – odgovorio je Oudem ponavljajući staričine riječi, i dodao – Od tada ona, noću,

kao duh hoda po zgradi, u spavaćici i papučama, stane ispred nekih vrata, sačeka malo, nekad jednostavno ode, a nekad pozvoni. "Tuče me muž", kaže, nekad slegne ramenima, okrene se i ode.

– To po noći, a po danu? – pitala ga je djevojka.

– I po danu šteta, ali tada nikom ne zvoni. – odgovorio je.

– Ako je to istina... – rekla je Oudemova djevojka – ...nije mi onda jasno zašto je tako zovete.

Oudem je hodao po sobi i pušio. Razmišljao je o tuširanju. U stanu ispod Oudema starica je, odjevena u spavaćicu i u papučama, ležala u svom krevetu i s polusmiješkom gledala u strop. Oudemov stan nije imao ni tuš ni kadu. Prije njega tu su stanovali neki ljudi s djecom koja su po cijeli dan nabijala loptu ili u pod ili u zid. Tada je starica šetala manje i većinom ležala u krevetu držeći dlanove na ušima. Ni njen stan nije imao kupaonicu. Starica je najprije patila zbog toga, no onda se prestala prati i razmišljati o tome.

– Užasno je smrdjela. – rekao je Oudem svojoj djevojci.

– Ti ne smrdiš. – rekla mu je djevojka smiješajući se i pogladivši ga po glavi.

– Ja ne smrdim. – rekao je Oudem.

Oudemova djevojka stanovala je u sličnoj zgradi i imala je veliku staru kadu. Tu su prvi put vodili ljubav. Njeni roditelji nisu voljeli Oudema. Mrzili su ga. Oudemu je to bilo svejedno. Oudemova djevojka često se svadala sa njima, ponekad bi je otac prebio. Tada bi ona došla kod Oudema i plakala.

– Voliš li me? – pitala bi Oudema kada bi se smirila.

– Volim. – odgovorio bi Oudem gledajući u zid.

Oudem je volio sam šetati gradom i pušiti. Jednom je tako šetajući naišao na malog psa litalicu i odlučio ga uzeti kod sebe i nahraniti.

Ispred ulaza u zgradu sjedila su djeca i igrala se. Mali pas koprcalo se u njegovim rukama i on ga je pokrio jaknom da se smiri. Ušli su u ulaz i na drugom katu sreli staricu koja u staklenci za krastavce drži zlatnu ribicu.

– Dobar dan! – pozdravio je Oudem. Starica nije odgovorila. Ribica se zvala Kleopatra.

Oudem nije nikada koristio lift, a ova ga zgrada nije ni imala.

– Zašto ne ideš liftom? – pitala ga je djevojka. Njena zgrada imala je lift koji uglavnom nije radio.

– Tako. – odgovorio je.

Starica, Kleopatrina prijateljica, izašla je iz zgrade. Oudem i pas na trećem katu nisu sreli nikog. Na četvrtom su se skoro sudarili sa Kleo, Oudemovom djevojkom, koja je u histeričnom plaču protrčala pored njih, otrčala na ulicu i više se nikad nije vratila.

Te večeri, Oudem je, nahranivši malog psa, odlučio da ga zadrži i umoran zaspao. Noću se mali pas probudio, popišao na pod i počeo glasno cviliti kao da ga boli želudac. Bar je to pomislio Oudem pokrivajući se jastukom po glavi. Noć je bila topla. Starica kat ispod, još prije nego se mali pas probudio i popišao, zaspala je u spavaćici i nekako zadovoljna, umrla. Papučice je izgubila šetajući.

Jutro je bilo još toplije od noći. Oudem je psu dao malo hrane i odlučio ga izvesti u šetnju. Dok su se spuštali stepenicama, mali pas je bio brži i na trećem katu našao je staričine papučice i igrao se s njima. Oudem mu ih je uzeo iz njuške i bacio u kut. Pas ih je ponovo zgrabio. Oudem ga je blago udario po njušci, uzeo papučice u ruke i odnio ih pred staričin stan. Dok ih je stavljao na pod shvatio je da su mokre od slina i na trenutak se preplašio starosti. Bar mu se tako učinilo. Mali pas se prilično spretno spuštao stepenicama i čim je izišao iz zgrade odmah se popišao. Oudemu je bilo drago zbog toga. ☑

U hrvatskim kinima upravo se može vidjeti drugi nastavak igrane verzije Asteriksa, *Misija Kleopatra* (Alain Chabat, 2002). Asteriks, nastao krajem pedesetih iz pera scenarista Goscinnyja i crtača Uderza, najbolje je prodavani francuski strip (usput, upravo album *Asteriks i Kleopatra*, iz 1965, označio je Asteriksov proboj, jer je tiskan u više od milijun primjeraka). Davno prije igranofilmskih verzija *Asteriks* je preveden na više od dvadeset jezika, uključujući japanski, kineski, arapski, turski (pa i srpski i latinski); to znači da je za milijune ljudi Asteriks odavno prominentan dio u *puzzeu* iz kojeg sastavljamo svoju sliku antičkog svijeta; to znači da su u mašti milijuna ljudi rimski legionari nekako nalik onim smotancima iz Asteriksa, a Julije Cezar obavezno ima (osim kukastog nosa) lovorov vijenac, kiselu facu i velika stopala. Međutim, mene ovdje zanima nešto drugo, nešto u toj priči o uspjehu manje vidljivo i predvidljivo, naime: okolnost da je Asteriks upravo *francuski* strip (i film).

Sjetite se Garoviksa

Kontekst Asteriksa jest sukob civilizacija, kultura i naroda; Rimljani su osvajači, galsko je selo džep otpora; Rimljani su moderna država, asimilirajuća i dehumanizirajuća, organizirana, birokratizirana i centralizirana, dok je galsko selo romantična slika života u skladu s prirodom (sjetite se Garoviksa/Idefiksa koji ne voli da se ruši drveće), slika zajednice po ljudskoj mjeri: maloga mista gdje se svi poznaju. Gali nisu osobito promućurni, ali uvijek pobjeđuju zahvaljujući čarobnom napitku (iz *biljne* apoteke druida Aspirinksa/Čudo-miksa /Panoramiksa); Rimljani su

prefrigani i puni paklenih planova, ali uvijek gube. Sve epizode Asteriksa imaju identičnu, cirkularnu strukturu: početni mir u galskom selu biva narušen nekom intrigom, da bi na kraju problem bio riješen, da bi se mir vratio – i da bi to selo proslavilo gozdom.

Valja pretpostaviti da je Asteriksov lajtmotiv otpora osvajaču, otpora koji oni "manje razvijeni" pružaju "razvijenijima", otpora invaziji i asimilaciji, ono što strip

to je Francuzima potencijalna "nacionalno arhetipska" situacija upravo Cezarovo osvajanje. Naime, povjesničari znaju da su najmanje pola stoljeća prije Cezara Rimljani već kontrolirali i kolonizirali dio Galije, onaj južni, mediteranski (tzv. Gallia Narbonensis, današnja Provansa); povjesničari znaju, također, da su Gali živjeli i izvan današnje Francuske, čak i na Apeninskom poluotoku (tzv. Gallia Cisalpina, današnja Sjeverna Italija). Zašto je,

centralizirani ih nacionalni obrazovni program propisuje kao opću obavezu lektiru, sugerirajući da upravo odatle, od Cezarovih osvajanja, počinje povijest Francuske kakvu danas znamo. To objašnjava jedan dio Asteriksove popularnosti među Francuzima. Asteriks je parodija nečega što svi znaju, i zabavna verzija onoga s čim su se svi gombali u školi. Istovremeno, Asteriks je i domoljubnije viđenje nacionalne povijesti, povijest ispričana "s naše

nosti. Tako je Asteriks u isti mah i mjesto podrške i *mjesto otpora* onome što nam rade u školi.

Što je moje? Što je tuđe?

Nama koji nismo Francuzi Asteriks tako pruža bezbolan pristup francuskom utemeljiteljskom mitu, priču koju Francuzi sebi pričaju o vlastitu postanku. Nama koji živimo u Hrvatskoj, pak, francuski utemeljiteljski mit – koji nam bez Asteriksa ne bi bio tako vidljiv – pruža zanimljivu građu za usporedbu. Francuska je nastala tako što su u nju provalili Rimljani, tehnološki napredniji od keltskih starosjedilaca, i nametnuli starosjediocima svoju kulturu; o tome su, kao posjednici književnosti, podatke ostavili Rimljani. Hrvatska je nastala tako što su u nju provalili Hrvati, manje napredni od (romanskih, keltskih, ilirskih...) starosjedilaca, i primili od njih kulturu; o tome su podatke ostavili, pišući grčki i latinski, dionici rimske civilizacije. Početak je Hrvatske u "pobjedi", Francuske u "porazu" – ali i Hrvatska i Francuska u tim su počecima nijeme, bez svoga glasa; oblikovali su ih, u pismo i povijest doveli, drugi.

Strip o Asteriksu vodi me tako do spoznaje da ni Rimljane ni Rome, kao ni njihove gradove (toliko vidljive i važne na dalmatinskoj obali) ne osjećam kao *svoje*, kao dio baštine iz koje sam potekao; a za to nema logičnog razloga. *Melting pot* nije američki izum; Francuzi su nastali iz Gala, Rimljana, Grka i tko zna kojih još sve naroda; Hrvati su nastali iz Hrvata, Latina, Grka, Vlaha, Ilira i tko zna čega sve još. Razmislimo o tome kad sljedeći put prošetamo Peristilom; mit privlači jednostavnoću, ali svijet izvan mita nije jednostavan. Nije. ☑

Noga filologa
Asteriks i Čavoglave

Valja pretpostaviti da je Asteriksov lajtmotiv otpora osvajaču, otpora koji oni "manje razvijeni" pružaju "razvijenijima", otpora invaziji i asimilaciji, ono što strip čini univerzalno razumljivim, prepoznatljivim i turskim, arapskim i kineskim čitateljima

Neven Jovanović

čini univerzalno razumljivim, prepoznatljivim i turskim, arapskim i kineskim čitaocima; no, to su sve univerzalije, i one nam neće odgovoriti na pitanje *zašto upravo Asteriks, i zašto upravo Rimljani*.

Lijek od lektire

Zašto upravo Asteriks, jasno je: Asteriks je Gal, a strip je francuski (hm, primijetiti će skeptici, ali i Talični Tom je francuski strip!); Francuzi su potomci Gala, pa Asteriks postaje izraz francuskog nacionalnog duha i nacionalnog ponosa, a tema otpora odmah nalazi svoj alegorijski par u francuskom Pokretu otpora iz Drugog svjetskog rata. Komplikiraniji je odgovor na pitanje *zašto upravo Rimljani*, i – još više – zaš-

onda, baš Cezar tako važan?

Odgovor je, juhu! filološki do balčaka: zato što s Cezarom Gali ulaze u *tekst*, u književnost. Do Cezara, pisci – to znači: grčki i rimski pisci – Galima su poklanjali malo pažnje (bar koliko nam je poznato iz onoga što je očuvano), a Cezar je napisao *Zabilješke o galskom ratu*; to je djelo, sa svoje strane, postalo evropski školski klasik. Upravo su na *Galskom ratu*, zbog "jednostavnosti, čistote jezika i elegancije stila", od šesnaestog stoljeća do danas latinski tesale generacije i generacije školaraca, te je *Galski rat* bio njihov ulaz u antički Rim; Rim kao niz bitaka, marševa i akuzativa s infinitivom. U Francuskoj, pak, *Zabilješke o galskom ratu* imaju dodatno posvećen status;

strane", jer, u *Galskom ratu* Gali su Drugi i neprijatelj (to što je Asteriks ujedno, i prvenstveno, dobra zafrkancija, dokazuje – osobito nama u Hrvatskoj – da "domoljublje" ne mora biti uvijek tompsonovski namrgođeno, velebno, patetično i fatalno). Napokon, Asteriks daje glas svemu što je pobijeđeno i ušutkano; mogu to biti Gali, koji su, usprkos Asteriksovu selu, na koncu ipak asimilirani i integrirani u Rimsko Carstvo, ali to može biti i sve ono prirodno i spontano u nama što stradava pod žrvnjem socijalizacije i discipline, što nakon svih odgojno-obrazovnih dresura i tortura preživi – ako preživi – samo kao ruralna enklava šašavosti i nespontanosti usred megalopolisa konformizma i konvencional-

zarez comma Komma virgule запятая vesszo virgola coma káskeä vírgula

Gioia-Ana Ulrich

Njemačka

Otvorena
Pinakoteka
moderne

U Münchenu je 16. rujna otvorena nova Pinakoteka moderne umjetnosti što je u cijeloj zemlji dočekano s velikim zanimanjem, a mediji su je u svojim izvješćima uspoređivali s pariškim Centrom Pompidou i njujorškim Muzejem moderne umjetnosti. Na izložbenome prostoru od 12.000 kvadratnih metara posjetiteljima će uz umjetnost 20. stoljeća biti predstavljene tri međunarodne zbirke dizajna, grafike i arhitekture te impresivna tzv. nova zbirka sa svojim radio prijemnicima, foteljama i automobilima. Većina umjetničkih djela i predmeta dosad je bilo raštrkano po drugim izložbama ili zaboravljeno u skladištima, među ostalim i u pokrajnjem krilu Kuće umjetnosti, osnovane za vrijeme nacističara koji su tada bili strogo zabranili modernu umjetnost.

Pretpostavlja se da će većina posjetitelja dolaziti uglavnom kako bi vidjela radove Kandinskog, Picassa i Beckmanna, a računalo se da će u prvoj godini biti oko 600.000 posjetitelja. No, već treći dan nakon otvorenja sto tisućita posjetiteljica dočekana je buketom cvijeća. ☒

Elazar Benyoetz, Erika Burkart i Robert Menasse

Književne
nagrade
Breitbach i
Aspekte

Književna nagrada *Joseph Breitbach* 20. je rujna dodijeljena u Mainzu, uz iznos od 120.000 eura, što je najveći iznos koji se dodjeljuje uz njemačke književne nagrade. Nagrada nosi ime autora Breitbacha, rodnom iz Koblenza, koji je 1980. godine u 77. godini umro u Münchenu, a od 1998. godine ju dodjeljuje Akademija za znanost i književnost u suradnji sa Zakla-

Naslovnica knjige Zsuzse Bank

dom Joseph Breitbach. Ove su godine nagrađeni autori Elazar Benyoetz iz Jeruzalema, švicarska autorica Erika Burkart i Robert Menasse iz Beča. Elazar Benyoetz u Njemačkoj se proslavio svojim zbirka aforizama, a žiri je njegove knjige ocijenio kao izvanredno maštovite. Erika Burkart proglašena je majstoricom opažanja te pjesnikinjom jednoga svijeta kojemu prijete propast, a koji je istodobno snažno prisutan. Menasse je primio nagradu za svoj cjelokupan književni rad.

Spisateljica Zsuzsa Bánk dobitnica je nagrade *Aspekte* za najbolji prozni debi na njemačkom govornom području za 2002. godinu. Autorica, rođena 1965. godine u Frankfurtu u obitelji mađarskih izbjeglica, nagrađena je za roman *Der Schwimmer (Plivač)* u kojemu je prikazala život dviju djevojčica nakon što su njihovi roditelji preko noći prebjegli na Zapad. «Roman Zsuzse Bánk snažna je studija o usamljenosti i čekanju, u zemlji koja je nakon pobune 1956. godine imala nesigurnu budućnost», navodi se u obrazloženju žirija. Nagrada se uz iznos od 7500 eura dodjeljuje od 1978. i smatra se najznačajnijim priznanjem za mlade autore.

Manet i
impresionisti
u Stuttgartu

Édouard Manet i impresionisti, Staatsgalerie, Stuttgart, od 21. rujna 2002. do 9. veljače 2003.

U stuttgartskoj Staatsgalerie 21. rujna otvorena je izložba *Édouard Manet i impresionisti*. Uz pedesetak ulja i pastela te četrdeset crteža i grafika francuskoga slikara predstavljeno je i trideset umjetničkih djela njegovih uglavnom mlađih istaknutih kolega-umjetnika, poput Moneta, Renoira, Degasa, Morisota, Sisleyja, Pissarroa i Caillebottea. Izložba je najavljena kao najveća

Édouard Manet

njemačka izložba s radovima Maneta (1832.-1883.), koji je predstavljen kao obnovitelj slikarstva i «preteča impresionista». «Iako je Manet danas jedan od najslavnijih slikara, još je javnosti nedovoljno poznat», kazao je ravnatelj Galerije, Christian von Holst, te dodaje kako je «umjetnik više od slikara; on je tradicionalist, a istodobno je utro put svojim kolegama. Budući da je prekinuo s ukočenom akademskom strogošću, postao je sinonim za početak nove umjetničke slobode».

Izložba se otvara Manetovim kapitalnim djelom *Slikar Monet u svojem ateljeu* iz zbirke koja je u vlasništvu Galerije, a koje je nastalo 1874. u Argenteuilu. Slijede radovi s prikazima mora i plaža koji su nastali u razdoblju između 1864. i 1873. u Boulognei i Berck-sur-Meru te ulične scene pune ugođaja iz 1878. Težište izložbe koja će biti otvorena do 9. veljače svakako je na kasnijoj stvaralačkoj fazi umjetnika, koja je jasno obilježena njegovim razračunava-

njem s impresionizmom. Dok su Manetovi radovi šezdesetih godina 19. stoljeća bili preplavljeni tamnim tonovima i puni kontrasta, u kasnijem desetljeću oni postaju sve svjetliji. Camille Pissarro hvalio ga je kao čovjeka koji može više od drugih, čovjeka koji je «iz crne boje napravio svjetlo». ☒

Gvatemala

Otkriveni
hijeroglifi

Slučajno otkriveni hijeroglifi u Gvatemali vjerojatno će pomoći da se otkriju razlozi koji su doveli do propasti kulture Maja. Uz pomoć pismenih znakova koji su pronađeni u jednoj piramidi, znanstvenici su otkrili da su među Majama postojale dvije supersile koje su se nemilosrdno borile jedna protiv druge. Kako u svojem listopadskom izdanju izvještava časopis *National Geographic*, hijeroglifi su pronađeni usred šume u ljetu 2001., u nalazištu Maja nazvanom *Dos Pilas*. Riječ je o najvećoj poznatoj pisanoj ostavštini Maja, a vidjeti se mogu na stotine novih hijeroglifa koji se nalaze na prostoru od prve do osamnaeste stepenice piramide. Dosad je bilo poznato samo prvih osam stepenica. Slikovno pismo obuhvaća veoma bitno razdoblje od šezdeset godina te razjašnjava političke i vojne odnose jedne epohe. Na temelju toga stručnjaci pretpostavljaju kako je svijet Maja u 7. stoljeću bio podijeljen na dvije supersile: jednu su nadzirali iz grada Tikala, a druga je bila pod vladavinom Kalakmula. ☒

Italija

Da Vinci –
sin robinje?

Rezultati jedne studije talijanskoga znanstvenika Alessandra Vezzosi, koji već godinama proučava život Leonarda da Vincija (1452.-1519.), upućuju na mogućnost da je slavni slikar renesanse bio sin robinje. Navodno je slikar *Mona Lise* izvanbračno dijete Piera da Vincija i jedne robinje s Istoka. U 15. stoljeću u Toscani, Leonardovoj domovini, živjelo je mnogo robova, talijanskim je medijima izjavio Vezzosi. ☒

Leonardo da Vinci

Nova Pinakoteka

Ministarstvo čudnih kombinacija

Istospolne zajednice i
prijedlozi promjena
Obiteljskog zakona

Sandra Benčić

Promjene i/ili dopune Obiteljskog zakona uvijek izazivaju veliki interes javnosti i medija jer obiteljsko zakonodavstvo uređuje materiju koja se izravno tiče svakog člana društva. U posljednjih nekoliko desetljeća postoji tendencija uvođenja novih objekata obiteljskopravne zaštite, odnosno pravnog uređenja odnosa koji bi predstavljali društveni fakat, ali su ostajali izvan pravne regulacije. Jedan od takvih primjera je pravna regulacija izvanbračne zajednice koja kao društvena činjenica egzistira stoljećima u svojim raznim varijantama, ali je pravno priznanje učinaka iste stiglo relativno kasno.

Ovdje odmah treba naglasak staviti na pravnu regulaciju posljedica/učinaka izvanbračne zajednice jer su one predmet pravne regulative, dok sama izvanbračna zajednica ostaje fakticitet.

Modeli priznanja

Trenutne promjene Obiteljskog zakona izazvale su pažnju javnosti posebno u pogledu priznanja zajednice života istospolnih partnera. Nije potrebno posebno napominjati da pravna regulacija homoseksualnih zajednica u većini modernih država već postoji, i da je takvo pravno priznanje test suvremenosti pravnog sustava. Modeli priznanja su naravno različiti; ako polazimo od doslovnog shvaćanja načela zabrane diskriminacije, onda je svakako najprihvatljiviji model potpunog izjednačavanja homoseksualnih i heteroseksualnih parova u pogledu prava na brak koje je prva uvela Nizozemska.

Drugi model, koji osim što se rukovodi ukidanjem diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije, uzima u obzir i posebno zaštitu ili skrb koju država pridaje obitelji (gdje se obitelj shvaća u klasičnom smislu). Ovakva posebna pravna zaštita obitelji često je predmet ustavne regulative većine europskih država, pa tako i Hrvatske (članak 61. Ustava RH kaže: «Obitelj je pod osobitom zaštitom države»). Većina država koje žele učiniti svojevrstan kompromis između težnje za očuvanjem tradicionalne koncepcije braka i obitelji i težnje da se društvena činjenica postojanja homoseksualnih zajednica života pravno regulira bira model kojim se uvodi novi institut u obiteljsko zakonodavstvo, a najčešće se naziva registrirano partnerstvo. Ovisi o političkoj volji koji opus prava će sadržavati ovaj institut, no najčešće uključuje sva imovinska, socijalna i druga prava kao i brak, osim prava na posvajanje djece.

Rušenje biti izvanbračne zajednice

Zahtjev hrvatskih homoseksualnih udruga pri ovim promjenama Obiteljskog zakona uprav-

ljen je na uvođenje instituta registriranog partnerstva koje bi obuhvatilo sva prava iz braka ili prava koja su u uskoj vezi sa činjenicom postojanja bračne zajednice, osim posvajanja djece. Osim ovog zahtjeva, predstavnici Iskoraka i Kontre tražili su od Ministarstva rada i socijalne skrbi (koje je predlagatelj zakona) i potpuno izjednačavanje u pogledu pravnih učinaka izvanbračne zajednice. Prijedlog Ministarstva, međutim, na čudan način kombinira ta dva zahtjeva. Ministarstvo predlaže da se odredbe o izvanbračnoj zajednici primjenjuju i na zajednicu života osoba istog spola «ako osobe istog spola koje žive zajedno svoju životnu zajednicu upišu u odgovarajući upisnik, koji će se regulirati posebnim propisom.»

Prvo treba napomenuti da se učinci izvanbračne zajednice odnose samo na neka imovinska prava, te da samim time nije udovoljeno zahtjevu homoseksualnih udruga da se priznaju i neka druga, poglavito socijalna prava. Drugo; čak i u pogledu pravnih učinaka izvanbračne zajednice heteroseksualni i homoseksualni parovi nisu izjednačeni. Naime, heteroseksualni parovi ne upisuju svoju zajednicu u upisnik, već njeno postojanje dokazuju u slučaju da žele priznanje nekih prava koja proizlaze iz iste. Homoseksualni parovi, pak, moraju registrirati svoju zajednicu u upisnik kako bi stekli ta ista prava. Vjerujemo da je Ministarstvo mislilo kako će time udovoljiti i zahtjevu za priznanjem nekih prava i zahtjevu za registracijom, no osim što sadržajno prijedlog ne odgovara zahtjevu, on je i pravno tehnički upitan.

Naime, ovakvim prijedlogom unutar istog instituta postoje dva različita režima stjecanja određenih prava: a) samom činjenicom

postojanja zajednice života i b) registracijom zajednice u upisniku. Iako nije novina da jedan institut sadrži različite režime stjecanja ili prestanka prava ovaj režim koji propisuje registraciju u upisniku ruši samu bit izvanbračne zajednice; izvanbračna zajednica je fakat, činjenično stanje koje pod određenim uvjetima izaziva neke pravne učinke, ali to nije pravno regulirana zajednica. U svakom slučaju homoseksualne udruge nemaju razloga za zadovoljstvo, ni u sadržajnom, ni u formalnom smislu.

Praktična rješenja

U narednim pregovorima s Ministarstvom pokušat će se ponovo aktualizirati institut registriranog partnerstva. Ne uspije li se tim zahtjevom, smatram da bi trebalo pristati na pravno izjednačavanje izvanbračne heteroseksualne i homoseksualne zajednice pod istim uvjetima, no uz garanciju Ministarstva da će se ostala prava regulirati posebnim zakonom. Ideja posebnog zako-

QUEER PORTAL

na mnogima se čini kao daljnja segregacija homoseksualnih osoba, no ona se u ovom trenutku čini kao najpraktičnije rješenje.

Naime, Iskorak će sljedeće godine raditi na analizi pozitivnog hrvatskog zakonodavstva kako bi otkrili i predložili promjene diskriminatornih odredbi u pogledu homoseksualnih osoba. Takva analiza mogla bi poslužiti kao predložak za poseban zakon, sadržavajući tako opus prava kojima bi se homoseksualnim osobama osigurala pravna jednakost u odnosu na heteroseksualne osobe. Time bi se riješio i praktičan problem bezbrojnih prijedloga i promjena zakona koji sadrže diskriminatorne odredbe jer bi ovaj zakon djelovao kao *lex specialis* u odnosu na te zakone i time derogirao odredbe koje se smatraju diskriminatornima u odnosu na homoseksualne osobe. ☐

**Osim što sadržajno
prijedlog ne
odgovara zahtjevu,
on je i pravno
tehnički upitan**

komentar

Socijaldemokracija i homoseksualnost

Maksima svih političkih stranaka u Hrvatskoj je zaobići u širokom luku svako pitanje koje zadire duboko u njihovu nepromjenjivu sliku "normalnog" života

Iva Prpić

Nedavno sam čula jezgrovitu definiciju demokracije. Ona jednostavno objašnjava da je demokracija kontrolirana anarhija, što bi značilo da svatko ima pravo raditi, reći što god hoće (dok ne ugrožava drugo biće), dok se kontrola provodi putem strogih mehanizama kao što su zakoni, trodioba vlasti, država, moral itd. Socijaldemokracija možda ide korak naprijed, jer spominje jaku socijalnu komponentu koja uključuje slobodu društvenih odnosa, pomaganje nemoćnima, zaboravljenima, isključenima i "različitima". Poziva se na četiri jaka načela koja su: sloboda, jednakost, ravnopravnost i solidarnost.

Konstantan element društva

Može se reći da ova načela magično zvuče za život svakog od nas teoretski, no naravno, malčice je drukčije u praksi. Uz mnoštvo protivnika ove ideologije (konzervativci, u neku ruku liberali) ona je ipak uspjela izboriti svoje mjesto u danas najrazvijenijim državama. Koliko te

države polažu na jednakost apsolutno svih građana, vidljivo je iz njihova odnosa prema homo-

pom. Maksima svih političkih stranaka je zaobići u širokom luku svako pitanje koje zadire du-

seksualnim osobama. Nizozemska i Švedska koje njeguju gotovo jednostoljetnu tradiciju socijaldemokracije ponekad se nazivaju *gay-paradise*. U glavama građana tih zemalja postoji jaka *tolerantna nota* (zanemarit ćemo "povampirene desničare") za drukčiji stil života, ne postoji strah od "njih" jer se homoseksualne osobe niti ne percipiraju kao bitno drukčije, nego kao konstantan element društva.

Ako voliš, možeš ući u brak, ako želiš dijete, možeš ga posvojiti. I to je suština jednakosti, jednaka prava za sve bez obzira koliko smo različiti, bez obzira o kome maštamo, kome se u noćnim klubovima upucavamo, bez obzira koliko se to razlikuje od nekih konzervativnih kvazi-moralnih stereotipa života.

U Njemačkoj, za vrijeme predizborne utrke za gradonačelnika Berlina, kandidat SPD-a (socijaldemokrati) Klaus Woreweit ponosno je istaknuo svoju gej orijentaciju uz riječi: "Ja sam gej i to je tako dobro!". Kasnije je SPD to iskoristio za kampanju u Berlinu: "SPD... to je tako dobro!" Naravno, dobili su izbore, a gej gradonačelnici velikih europskih gradova nisu više iznimka ili rijetkost.

Nefunkcionalni mentalni sklop

Hrvatska socijaldemokracija je tek u povojima, bori se s komunističkim ostacima, kako s onim starim partizanima koji još djeluju po strankama tako i s nefunkcionalnim mentalnim sklo-

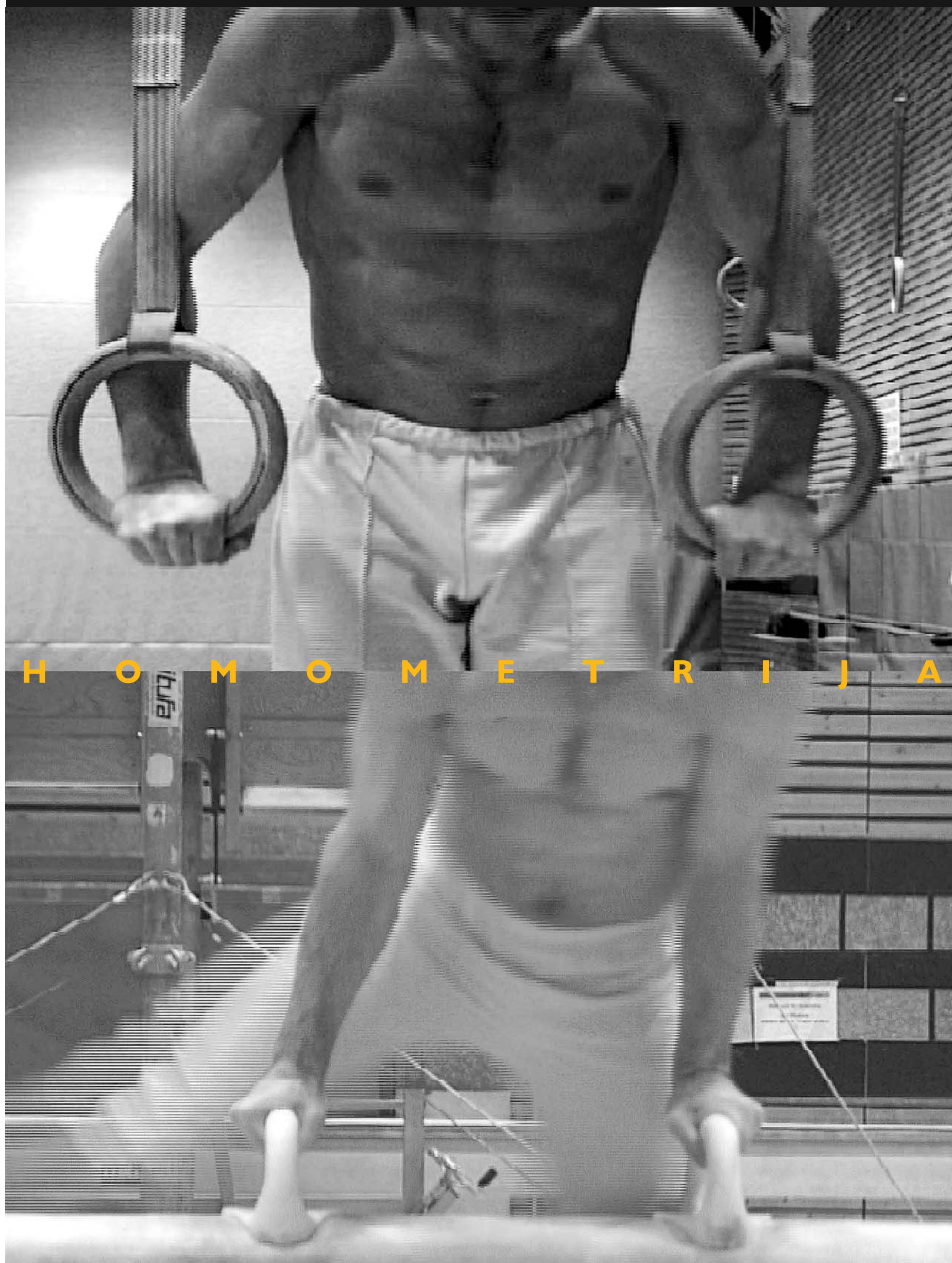
boku u njihovu nepromjenjivu sliku "normalnog" života jer se državi događaju mnoge *gore* stvari kao što su nezaposlenost, inflacija, ulasci u razne međunarodne organizacije... Naprosto, za oko 400.000 ljudi nemaju vremena niti političke volje.

SDP kao najjača stranka deklarativno podupire u svojim programima pitanje homoseksualnosti, no žalosno je reći da se u vezi s tim u stranci može naći samo par entuzijasta koji se žele baviti tom temom, dok je ostali (čitaj: moćniji) izbjegavaju, nerijetko sa zlobnim komentarima kojima otkrivaju pravo političko opredjeljenje – na samoj granici s konzervativizmom.

U mladeži je slično stanje, makar mladost sama po sebi treba značiti *kontru* ustaljenim vrijednostima. Ja, kao pripadnica tog dijela stranke, prihvaćam dio krivnje za nedostatak političke volje, što iz konformizma s ostatkom stranke, što iz straha od reakcija vođa i vodica, što iz neslaganja s mladima koji su po "vokaciji" homofobi. Na primjer, Socijaldemokratska omladina Srbije napravila je mnogo u vezi s tim pitanjem; provodila je kampanje, mnogi su se članovi izjasnili kao gejevi, te su osnovali grupu unutar organizacije – QUEER IJA. "Nagrada" im je bila ulazak skinheada u njihove prostorije i par razbijenih glava. Ali to ih nije spriječilo u radu, dok ja ne mogu zamisliti nijedan suvisao *coming out* u mojoj organizaciji. ☐

MMC**Multimedijalni centar d.o.o.**

Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063

e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>**H O M O M E T R I J A****AMELA FRANKL****HOMOMETRIJA****27. - 11.09. 2002.**